

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Diplomová práce

Martina Chudobová

Větosled v současné češtině

Clause Order in the Contemporary Czech

V Kutné Hoře, 2011

Vedoucí práce: Mgr. Eva Lehečková

Poděkování

Chtěla bych poděkovat doc. PhDr. Evě Hošnové, CSc. a Mgr. Evě Lehečkové, vedoucím mé diplomové práce, za odborné konzultace, cenné připomínky, zájem a čas, který věnovaly této práci.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Kutné Hoře dne 5.1.2011

Abstrakt

Práce se zabývá větosledem v současné češtině. Jejím cílem je odhalit principy, jimiž se řídí pořadí vět uvnitř souvětých celků, a zjistit, do jaké míry je postavení hlavních a vedlejších vět ustálené. První oddíl shrnuje práce českých a slovenských lingvistů, kteří se vyjadřují k uvedené problematice, a představuje principy, jimž podléhá řazení vět v jednoduchých souvětích. Vymezuje typy vět s vázaným, obvyklým a volným větosledem. V závěru tohoto oddílu přinášíme přehled ustálenosti jednotlivých druhů vedlejších vět, který se stal odrazovým můstkem pro empirickou část. Druhá kapitola se věnuje větosledu vybraných jednoduchých hypotaktických souvětí. Zvolen je reprezentativní vzorek spojovacích prostředků. V podobě sondy do databáze Českého národního korpusu se snažíme nastínit větosled nejfrekventovanějších typů vedlejších vět uvozených těmito prostředky, který se uplatňuje v současné češtině.

Klíčová slova: větosled, souvětí jednoduché, souvětí složitá, věta hlavní, věta řídicí, věta vedlejší, věta závislá, antepozice, postpozice, interpozice, vázanost na postpozici/antepozici

Abstract

My thesis deals with the word order in the contemporary Czech language. The aim is to discover the principles that control the clause order within sentences and to find out to what extent the position of the main and subordinate clauses is fixed. The first section summarizes the work of Czech and Slovak linguists and introduces the principles that apply to the clause order in particular sentences. It defines types of sentences with fixed, usual and loose order. At the end of this part there is an overview of the positions of different types of clauses, which became the springboard for the empirical part. The second section deals with the clause order of selected subordinate sentences. I have chosen a representative sample of connecting expressions. Using materials of the Czech National Corpus I try to outline the contemporary Czech clause order of the most frequent types of clauses following these expressions.

Key words: clause order, sentence of two clauses, complex-compound sentence, main clause, subordinate clause, anteposition, postposition, interposition, fixture to postposition/anteposition

Obsah

1. Úvod.....	6
2. Větosled v odborné literatuře.....	8
2.1 Úvod.....	8
2.1.1 Terminologický aparát.....	8
2.2 Větosled v české a slovenské lingvistice 20. století.....	9
2.3 Shrnutí.....	52
3. Empirická část.....	66
3.1 Vedlejší věty s <i>aby</i>	74
3.2 Vedlejší věty s <i>ač</i> a <i>ačkoli(v)</i>	77
3.3 Vedlejší věty s <i>ať</i>	79
3.4 Vedlejší věty s <i>až</i>	81
3.5 Vedlejší věty s <i>co</i>	83
3.6 Vedlejší věta s <i>jako by</i>	86
3.7 Vedlejší věty s <i>kde</i>	88
3.8 Vedlejší věty s <i>kdo</i>	90
3.9 Vedlejší věty s <i>-li</i>	91
3.10 Vedlejší věty s <i>než aby</i>	92
3.11 Vedlejší věty s <i>než</i>	93
3.12 Vedlejší věty s <i>protože</i>	95
3.13 Vedlejší věty se <i>zda</i>	98
3.14 Shrnutí empirické části.....	100
4. Závěr.....	102
Seznam použité literatury a dalších zdrojů.....	104

Seznam zkratk

VH nebo H = věta hlavní

VV nebo V = věta vedlejší

V^1 = vedlejší věta prvního stupně závislosti

V^2 = vedlejší věta druhého stupně závislosti

SP = spojovací prostředek

ŘZ = řetězec závislostí

ŘZVV = řetězcová závislost vedlejších vět

V = východisko

J = jádro

1. ÚVOD

Větosled je jedním z dílčích problémů slovosledu, spadá do syntaktické roviny popisu jazyka a klade si podobné teoretické otázky, kterými se zabývá slovosled. Zatímco však úkolem slovosledu je vymezení tendencí, na jejichž základě mluvčí uspořádává jazykové jednotky, resp. jednotlivá slova a slovní spojení ve všech typech vět a výpovědí, zaměřuje se větosled na pořadí vět v souvětích.

Odborných statí a monografií, které by se věnovaly výhradně problematice větosledu, není v české a slovenské lingvistice mnoho. Větosled tvoří obvykle jen okrajovou poznámku v rámci zmíněných výkladů o slovosledu, resp. o souvětí. Absence uceleného popisu větosledu vedla k napsání této práce.

Mnohé odborné publikace s termínem *větosled* sice pracují, pojmají jej však jako danost, aniž by svou pozornost soustředily na jeho vymezení. Větosled na druhé straně představuje jeden ze základních konstrukčních rysů podřadného a souřadného souvětí, jedná se o formální znak, který usnadňuje klasifikaci hlavních a vedlejších vět.

V naší práci vycházíme z předpokladu, že v češtině bude postavení vět uvnitř souvětí analogicky s pořádkem slov ve větě jednoduché volné, ne však zcela libovolné. Aniž bychom se tomu vědomě učili, uspořádáváme v komunikaci slova do vět podle jistých principů, které si při produkci ani neuvědomujeme. Naším cílem je domluvit se, vtisknout sdělení jistou funkcí. Domníváme se, že nejinak tomu bude i v případě řazení vět v souvětí. Jsou-li vedlejší věty prezentovány jako větný člen vyjádřený konstrukcí s vlastní predikací, musí se v tomto ohledu ve větosledu uplatňovat analogické zásady jako ve slovosledu. Očekáváme tedy, že na postavení vět v souvětích bude možné aplikovat obdobná kritéria, která ovlivňují slovosled. Chceme ověřit, zda základní úlohu i v tomto směru sehrává aktuální členění a zda je poloha vět v souvětí otázkou jazykového a komunikačního kontextu. Kromě toho chceme dokázat, že i v souvětí narazíme na případy ustáleného větosledu.

V první části bude podán chronologický přehled prací především českých, ale též slovenských lingvistů, kteří se v průběhu 20. a 21. století zabývali větosledem. Shrňeme závěry, ke kterým tito autoři dospěli, a vymezíme tendence, které ovlivňují postavení hlavních a vedlejších vět uvnitř jednoduchých souřadných i podřadných souvětí. Výjimečně se zmíníme i o větosledu složitějšího souvětí, především pak o jeho typech a variantách, které

budou později zkoumány v empirické části. V závěru této kapitoly podáme shrnutí popisovaných větosledných kritérií a ukážeme, které druhy vět jim nejčastěji podléhají. V přehledné tabulce zobecníme vázané, ustálené a volné postavení zmiňovaných druhů vedlejších vět.

V druhé, empirické části se věnujeme pozici různých druhů vedlejších vět zejména v rámci jednoduchého hypotaktického souvětí. Vycházíme z vytvořeného přehledu nejfrekventovanějších spojovacích prostředků uvádějících jednotlivé druhy vedlejších vět. Vybíráme vždy relevantního zástupce pro danou skupinu. Na základě výsledků získaných z Českého národního korpusu prezentujeme tendence v postavení jednotlivých druhů vět, podáváme přehled jejich výskytů v antepozici a postpozici a získané výsledky konfrontujeme se závěry odborné literatury. Zaměřujeme se na věty podmětne, předmětne, přívlastkové a vybrané věty příslovečné. Porovnáme i zdánlivě synonymní spojkové výrazy, abychom se přesvědčili, zda lze dané závěry zobecnit pro určitý druh vedlejší věty, nebo zda hraje jistou roli také samotný spojovací prostředek a jeho sémantika. Nemáme v tomto směru na co navázat. Naše práce je tedy první sondou do této problematiky a neklade si nároky na vytvoření úplného popisu.

2. VĚTOSLED V ODBORNÉ LITERATUŘE

2.1 Úvod

Následující oddíl představuje shrnutí toho nejdůležitějšího, co bylo v tradiční české a částečně i slovenské lingvistice věnováno problematice větosledu, snaží se podat ucelený přehled tendencí, které se ve větosledu uplatňují. V té souvislosti se lehce dotkneme i problematiky souvětí, jež často tvoří rámec větosledných popisů. Řazení odborných publikací není nahodilé, sleduje chronologickou názorovou linii. Toto uspořádání se zdá výhodné díky tomu, že reflektuje vývojové tendence větosledu. Je třeba si uvědomit obsahovou náročnost uvedeného oddílu, proto je v závěru této pasáže podán souhrnný přehled větosledných tendencí, který je zároveň použit jako výchozí bod empirického výzkumu.

2.1.1 Terminologický aparát

V odborné literatuře se ve výkladech o souvětí objevuje obrovská terminologická rozkolísanost. Na úvod proto vymezíme termíny, s nimiž budeme nadále operovat a o něž se bude naše práce opírat. **Souvětí** bude nadále chápáno jako spojení dvou a více vět uspořádaných v jeden grafický a zvukový celek. Stranou ponecháme spojení jdoucí napříč grafických celků, **spojení textová**.

Při jemnější klasifikaci souvětí je třeba vyjít z hlediska kvantitativního. S ohledem na počet vět v daném grafickém celku hovoříme dále o **souvětí jednoduchém** a **souvětí složitém**. Za jednoduché pokládáme souvětí tvořené dvěma větami bez ohledu na jejich druh. Souvětí o třech a více větách označíme v dalších částech textu jako **složitě**.

V souvislosti s výstavbou souvětí jsou použity termíny **souvětí souřadné** a **souvětí podřadné**. Odborná literatura se ve vymezení těchto pojmů rozchází. Zatímco někteří jazykovědci chápou jako souvětí souřadné spojení tvořené pouze větami hlavními, jiní vycházejí z počtu hlavních vět v daném grafickém celku. My se přikláníme k druhému hledisku, používáme-li v této práci uvedených termínů, míníme souvětím souřadným/parataktickým takové souvětí, v němž figurují alespoň dvě věty hlavní. Jednoduché souřadné souvětí představuje konstrukci tvořenou právě těmito dvěma větami hlavními. Podřadné souvětí naproti tomu obsahuje pouze jednu větu hlavní, v jednoduchém hypotaktickém souvětí jde o spojení věty hlavní a věty vedlejší do jednoho grafického a intonačního celku.

Věta hlavní syntakticky nezávisí na žádné jiné větě v souvětí, je relativně autonomní jednotkou. Věty hlavní se spojují v souvětí podle obsahové souvislosti. **Věta vedlejší** je podřízená větě hlavní, závisí na ní, rozvíjí ji, je fakultativním nebo obligatorním doplněním věty hlavní, příp. některého jejího členu. **Věta řídicí** je věta, na níž závisí nějaká další věta vedlejší. Sama může být větou hlavní nebo vedlejší, a to v závislosti na dalším rozvíjení či hloubce dané struktury. Termínu **věta závislá** je použito jako synonymního označení pro větu vedlejší.

S větosledem souvisejí i termíny **postpozice**, **antepozice** a **interpozice**. Tyto pojmy vycházejí z postavení věty vedlejší vzhledem k větě hlavní. Předchází-li věta vedlejší větě hlavní, říkáme o ní, že je anteponována, stojí v antepozici. Je-li věta závislá vložena do věty hlavní, interponuje se, objevuje se v interpozici. Postponována je ta věta vedlejší, jež následuje po větě hlavní. V souvětí s řetězcovou závislostí připomeneme ještě pojmy *progrese* a *regrese*¹, které souvisejí s výše uvedenými termíny.

Vázaností na postpozici rozumíme takové omezení pro větu vedlejší, které ji zbavuje její poziční volnosti. Vedlejší věta, která se vyznačuje vázaným větosledem, se omezuje ve všech svých výskytech, eventuálně v 90 % všech případů na uvedenou pozici. Termínu ustálený větosled užíváme v podobném významu. Směřuje-li vedlejší věta k tomuto ustálenému větosledu, a to v postpozici či antepozici, říkáme o ní, že vykazuje obvyklý větosled. Vedlejší věty se vyskytují v tomto uvedeném postavení ve více než 50 %, ale současně v méně než 90 % dokladů.

2.2 Větosed v české a slovenské lingvistice 20. století

Přehled větosledných tendencí vychází z *Poznámek o pořádku vět v jednom druhu složených souvětí* českého lingvisty **Josefa Beneše** (1940)². Autor zčásti vykládá i obecný

¹ Uvedené pojmy jsou podrobněji rozebrány v následující kapitole 2.2 na str. 38 v souvislosti se závěry českého lingvisty Josefa Štěpána (1977).

² Beneš rozhodně není prvním českým lingvistou, který se zabývá problematikou větosledu (viz práce, na něž se Beneš ve své stati odvolává, z nichž přejímá mnohé závěry, tj. Václavem Ertlem (1914) přepracovaná *Gebauerova Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské. II, Skladba*; Josef Václav Bečka (1938): *Technika slohu*). Zdá se zbytečným jít ještě hlouběji, neboť zásadní práce reflektující větoslednou problematiku a hodnotící postavení vět v současném jazyce byly publikovány v posledních šedesáti letech. Je třeba mít na paměti, že jazyk se vyvíjí, a jeho uživatelé si jej často „přizpůsobují svým potřebám“. Konstrukce dříve nemyslitelné stávají se časem běžnými, spojení dříve obvyklá jsou postupně vytěsňována do oblasti periferie jazykového systému. Přestože se uvedené změny týkají především nižších jazykových jednotek, na jejichž úrovni jsou i snáze realizovatelné, dají se podobné tendence odhalit i v rovině syntaktické, i když rozhodně ne ve srovnatelném měřítku.

problém řazení vět, a to nejen ve složitém souvětí³. Zamýšlí se mimo jiné nad příčinou vzniku takových syntaktických konstrukcí, ve kterých se v kontaktním postavení vyskytují dva podřadicí spojovací výrazy, jež netvoří syntakticky jednotný spojovací prostředek⁴. První z dvojice konektorů je totiž izolován od vedlejší věty, již uvozuje, anteponovanou závislou větou vedlejší.⁵ Tím dospívá Beneš (1940) k otázce větosledu. Přejímá Ertlovy (1914) a Bečkovy (1938) větosledné výklady, nepracuje s nimi však v celé jejich šíři, jeho stanoviska k dané problematice zůstávají mnohdy nejasná. Aby obhájil právoplatnou existenci zmíněných strukturních typů, argumentuje Beneš (1940) relativně volným pořádkem vět v souvětí hypotaktickém. Závislá věta může zaujímat vzhledem k postavení věty řídicí jakoukoliv ze tří možných pozic, o její antepozici, postpozici či interpozici rozhoduje řada různých faktorů – „*přirozený pořádek myšlenek, závažnost a nosnost obsahu a také důvody formální*“ nebo vzájemný logický vztah vět (Beneš, 1940, 74).

Vázaností na postpozici se vyznačují pouze věty účinkové, většinou dominuje i u vedlejších vět obsahových, účelových a vztažných. Objektivně dané pořadí vět se však v tomto případě může měnit, mluvčí může s určitým záměrem zdůraznit jistý úsek souvětí výpovědi, akcentovaná věta pak otevírá celé souvětí (Beneš, 1940, 73n.). Z Benešových poznámek (1940) však není příliš jasné, zda se uvedená změna týká i vět účinkových, svá tvrzení nedokládá ani žádnými příklady.

Logický vztah se uplatňuje v postavení vedlejších vět časových. K antepozici inklinují ty temporální věty, jejichž děj se realizuje před dějem věty hlavní, postponovány bývají

³ Beneš operuje s termínem složené souvětí, který bývá chápán jako synonymum pro souvětí složitě. Z výkladů vyvozujeme, že jde o podřadná souvětí tvořená více než dvěma větami. Označení složené souvětí jeví se tu jako zcela nevhodné, na což poukázal později i Štěpán (1977). Každé souvětí představuje strukturu, kterou lze rozložit v jednotky nižší – ve věty jednoduché nebo v jednoduchá souvětí, spojením těchto nižších jednotek vzniká vyšší celek. Každé souvětí bez ohledu na počet vět, které integruje, je tedy v tomto smyslu složené. Složitě souvětí bývá vymezováno různě, ale nejzásadnějším kritériem této klasifikace zdá se být počet vět spojený v jeden grafický celek. V případě složitě souvětí jsou integrovány minimálně tři věty v jeden grafický celek.

⁴ Beneš v některých případech operuje s termínem věta omezovací, neboť tato svým způsobem vložená věta omezuje do jisté míry původní souvětí. Jde o následující konstrukce: *Ovšem prostým uchem se přesvědčíme, že jakmile tempo řeči zrychlíme, pravidelný rytmus se ztrácí.* (Beneš, 1940, 76) *Každopádně výsledkem rozhovoru bylo, <že jakmile> padl soumrak, vypravil se Kos do bytu znova. Člověk si uvědomí, <že když> se opravdu naučí rozumět muškaření, přibude mu nový, nepsaný zákon.* (ČNK, 12.7.2010)

⁵ K tomu může vést dodatečné omezení původního sdělení ze strany mluvčího, nahrazení vedlejší rozvíjejícím souvětím, které si zachovává svůj vlastní pořádek vět, v neposlední řadě asymetrické vložení věty podřízené do věty řídicí. Symetričnost souvětí celku je jedním z hlavních argumentů Bečkových. O vhodnosti výskytu dvou různovětných podřadicích výrazů v kontaktním postavení se lingvisté často přou. Beneš (1940) sám podobné konstrukce striktně neodsuzuje, což mu později vytkl Vilém Mathesius (1947)⁵, zpočátku se od jakýchkoliv závěrů distancuje, připouští však, že dobrý stylista podobných spojení kvůli zachování přehlednosti souvětí celku raději nepoužije.

naopak vedlejší věty časové, jejichž děj následuje až po ději věty řídící. Uvedeným vztahem je možné vysvětlit i postpozici vedlejších vět příčinných. Změna větosledu není bez důsledků, přesunem vět dochází k vyzdvižení důležitosti jedné věty a změně rytmického spádu (Beneš, 1940, 74). Beneš však toto tvrzení nedokládá žádným příkladem.

V souvětí souřadném je pořadí vět dáno „závažností větných obsahů a přízvučností z toho plynoucí“ (Beneš, 1940, 73n.).

Beneš (1940) dále předkládá způsoby, jimiž je možné se kontaktnímu postavení spojek nebo nevhodné izolaci daného konektoru vyhnout. Alternativy, které Beneš dokládá nebo sám navrhuje, umožňují právě volné postavení vedlejších vět. Formální stránka v Benešově pojetí výrazně ustupuje aktuálnímu členění. Uvedené přesuny mají zachovat plynulost jazykového projevu, ale jsou akceptovatelné pouze do té míry, pokud nevyvolají změnu významu.

*Prohlásil, jakmile bude zdrav, že si sestrojí nová křídla [...]. (*Prohlásil, že jakmile bude zdrav, sestrojí si nová křídla [...].⁶) Jejich přítel, hlídač, jim prozradil, že komisař, kdyby zůstali bez peněz, by je asi dal zavřít. (*Jejich přítel, hlídač, jim prozradil, že kdyby zůstali bez peněz, komisař by je asi dal zavřít.) Každý liberál dobře ví, že by zemi neposloužil, kdyby podněcoval nějaké bouře. (*Každý liberál dobře ví, že kdyby podněcoval nějaké bouře. zemi by neposloužil.) ...velký kritik [...] dokonce napsal, že byl-li Tyl učitelem příštích prozaiků, tož jen v jejich slabých a špatných stránkách. (Beneš, 1940, 76n.)*

Josef Václav Bečka (1944) se zabývá syntakticko-stylistickým problémem symetrie souvětí. Stěžejní bod jeho teoretických úvah představují z hlediska výstavby složitější, avšak souměrná, vyvážená podřadná souvětí. Symetrie je tím, co činí daná souvětí srozumitelnými.

Bečka (1944, 75) postuluje desatero tendencí, jimiž je třeba se při tvoření složitých podřadných souvětí řídit a které následně shrnujeme. Vychází z premisy, že jeden souvětý celek má prezentovat jednu myšlenku, resp. myšlenky, které spolu těsně, vnitřně souvisí.⁷ Nositelem této myšlenky má být v ideálním případě věta hlavní. Kritériem souměrnosti není podle Bečky (1944) prostý počet vět v souvětí, ale především délka těchto vět a jejich složitost. Rozhodujícím elementem symetrie podřadného souvětí je hlavní věta. Ta by měla

⁶ Věty označené hvězdičkou zpětně rekonstruujeme na základě Benešových reálných dokladů jako příklad střetu oněch dvou různovětných podřadicích spojovacích výrazů. Příklady demonstrují možnou antepozici, interpozici i postpozici vedlejší věty druhého stupně závislosti.

⁷ To odpovídá Mathesiově pojmu přehledného souvětí. Vyjadřovat se dobře a jasně znamená utříditi si myšlenky, tvořiti promyšleně souvětí, dbáti na jejich přehlednou strukturu a vyhýbat se nadměrné složitosti v jejich výstavbě (Mathesius, 1947, 363n.).

v ideálním případě zaujímat středové postavení mezi dvěma větami vedlejšími, protože středové postavení hlavní věty významně posiluje nosnost celého souvětí. Bečka (1944) sám si je však vědom toho, že ideální modely se v jazykovém systému vyskytují jen zřídka, proto operuje se všemi v úvahu připadajícími modifikacemi tohoto základního typu. Změna postavení hlavní věty, tj. její odsunutí do čela nebo na konec podřadného souvětí, je doprovázena oslabením nebo zesílením jejího významu, zároveň tak zmenšuje potenciál rozvíjení složitějšího souvětí (Bečka, 1944, 48).

Bečka (1944) rozebírá pouze modely stavby podřadného souvětí bez přihlídnutí ke druhu spojovacího výrazu, typu vedlejší věty a její možnosti antepozice či postpozice. U anteponovaných vět však činí výjimku. Zde poukazuje na neobvyklou schopnost vedlejších vět časových uvozených spojkou *když* zaujímat postavení v čele souvětí. Anteponovány podle Bečky (1944, 50) bývají zpravidla ty věty vedlejší, jež uvádějí jistou okolnost nezbytnou pro realizaci děje věty hlavní. Tato průvodní okolnost navíc vyplývá z předcházejícího kontextu.

Bečka (1944) se zabývá i stupněm závislosti vedlejších vět v podřadném souvětí. Druhý stupeň závislosti hodnotí jako běžný pro vyjádření složitější myšlenky, jím by podle něj mělo v ideálním případě rozvíjení podřadného souvětí končit. Současně nabádá k obezřetnosti při tvorbě komplikovaných, bohatě rozvitých vedlejších vět, které mohou ohrozit podstatu sdělované myšlenky i v souvětí s nízkým stupněm závislosti a které se pak jeví jako obrovský stylistický nedostatek (Bečka 1944, 69n.). Za naprosto nevhodné považuje jednak přímý sled dvou různých druhů závislých vět, které nejsou ve vzájemném syntaktickém vztahu; jednak opět těsné sousedství dvou podřadných spojovacích výrazů uvozujících různé věty vedlejší (Bečka, 1944, 71). Obecně pak doporučuje (kromě nezbytných případů vět přívláskových a souvětí složených z věty hlavní a tří vět vedlejších bez vzájemného syntaktického vztahu) vyhýbat se větám vloženým. Argumentuje tím, že věty vložené oslabují intenzitu věty hlavní nebo omezují těsnost připojení věty vedlejší, do níž jsou vloženy, vůči větě hlavní. Bečkovy výklady představují do značné míry puristické zásahy do jazykového systému.

Princip aktuálního členění, který se nepřímo objevil už v Benešových výkladech (1940), ve výstavbě souvětí důsledněji aplikoval až **Vilém Mathesius** (1947). Mathesius

rozdělil souvětňé členy též na jádro a východisko, jádrem a východiskem (základem) se v souvětí stávají celé věty, jejichž obsahy jsou pro nás známé či předvídatelné (východisko) nebo naopak nové (jádro). Platnost aktuálního členění uvnitř těchto celků se odráží v možnosti vyjádření analogického obsahu různým pořádkem vět. Se změnou postavení některého souvětňého členu dochází ke změně smyslu celého souvětí (Mathesius, 1947, 360n.):

Když přišel domů, byla to první věc, na kterou si vzpomněl.

 východisko jádro

Vzpomněl si na tu věc teprve, když přišel domů.

 východisko jádro

Princip aktuálního členění není však jediným určujícím činitelem působícím v souvětňé výpovědi a často koliduje s principem tzv. organické stavby. To se nejvíce projevuje v odborném psaném projevu a v překladech z jazyků, ve kterých jsou konstrukce porušující tzv. organickou stavbu běžné. Za prohřešky vůči organické stavbě vyvolané zachováním platnosti aktuálního členění považuje Mathesius (1947) kontaktní postavení dvou podřadicích spojovacích výrazů, ke kterému dochází například při antepozici vedlejší věty druhého stupně závislosti do vedlejší věty prvního stupně závislosti. Stejně odsuzuje takové vkládání závislých vět, po němž ve větě řídící následuje už jen jedno jediné slovo (Mathesius, 1947, 362):

Ujistil ho, že, jak se vrátí domů, řekne všecko sestře. Ujistil ho, že všecko řekne, jak se vrátí domů, sestře.

Mathesius (1947) poukazuje na dvě možnosti, kterými lze rozpor mezi principem aktuálního členění a organickou stavbou souvětí řešit. Tam, kde aktuální členění narušuje formální stránku, upřednostňuje čeština jako větosledný princip organickou strukturu, tj. formální stránku souvětí před aktuálním členěním, a to i na úkor oslabení významu daného celku. Viz příklad z Mathesia (1947, 363):

Ujistil ho, že všecko řekne, jak se vrátí domů, sestře. → Ujistil ho, že všecko řekne sestře, jak se vrátí domů.

V případech, kdy se nastíněné řešení jeví jako naprosto nemožné a kdy je třeba aktuální členění zachovat, předchází nelibé situaci formálními zásahy do struktury souvětí – vkládáním výplňkových slov, která nijak nemění sémantiku původního souvětí. Viz tamtéž:

Ujistil ho, že, jak se vrátí domů, řekne všecko sestře. → Ujistil ho, že hned, jak se vrátí domů, řekne všecko sestře.

Mathesius (1947) se dostává do sporu s Benešem (1940), který zaujímá k těmto větám benevolentnější stanovisko. Mathesius (1947) však svébytnost jazykového systému nevidí na rozdíl od Beneše (1940) ve vzájemném přejímání syntaktických konstrukcí z jiných jazyků, ale právě v onom napětí, kontrastu, který mezi jazyky vládne.

Podle **Františka Trávníčka** (1951) je pořádek vět v souvětí souhrou několika faktorů. Pořadí vět určuje „jejich přirozený myšlenkový sled, vzájemná důležitost, závažnost a nejednou úmysl mluvčího“ (Trávníček, 1951, 728). V souvětí souřadném je větosled odrazem logického sledu dějů. V souvětí slučovacím, dovoluje-li to situace, může mluvčí řadit děje podle toho, jak důležité se mu jeví, do jisté míry tu tedy též lze uplatnit princip aktuálního členění. V poměru odporovacím⁸ vyjadřuje druhá věta omezení pro děj věty hlavní, druhá věta je v souladu s aktuálním členěním důležitější, neboť obsahuje jádro výpovědi a výpovědi tedy nejsou zaměnitelné. Souvětí vylučovací začíná mluvčí pravděpodobnější eventualitou, druhá výpověď nese důraz, je pevně vázána na druhou pozici. Obvykle se upřednostňuje kladná možnost před zápornou. Nevyplyvá-li důraz ze spojení zřetelněji, záleží pořadí vět na mluvčím (Trávníček, 1951, 728nn.).

V ostatních druzích souvětí mluvnicky souřadného, ale myšlenkově podřadného⁹ se opět uplatňují jednotliví větoslední činitelé jako myšlenkový sled a obsahová důležitost. Na kritériu transformovatelnosti jedné z hlavních vět ve vedlejší či ve větný člen Trávníček (1951) dokládá platnost aktuálního členění, kterou zpětně aplikuje na pořadí vět v souvětí. Při důrazu stojí věty v opačném pořadí, než které určuje logický obsahový sled. Důležitost a důraz se pak mohou v určitých případech střetávat (*Poděj mi to, prosím tě.*) (Trávníček, 1951, 731n.).

⁸ Jako typ poměru odporovacího chápe Trávníček (1951) i poměr stupňovací.

⁹ Trávníček (1951) takto označuje zpravidla asyndetická spojení vět, které na jedné straně mohou vystupovat jako samostatné výpovědi, na straně druhé mohou být převedeny doplněním chybějícího podřadicího spojovacího výrazu v souvětí mluvnicky podřadné právě proto, že jedna z těchto vět obsahově závisí na druhé. Jde o spojení typu: *Prosím tě, podej mi to.*

Interponovány bývají věty méně důležité, nerozvíjí-li ve složitém souvětí první větu hlavní věta vedlejší. Pokud je tato věta rozvitá, stávají tyto dodatky ztrácející větnou povahu za větou hlavní, a to před onou větou vedlejší (*Přijede, myslím, o něco později.*), v antepozici stojí tyto věty jen v souvětích podřadných a vážou k sobě větu obsahovou (Trávníček, 1951, 730nn.):

Je to, *zdá se*, obtížné... *Zdá se*, že je to obtížné... Domácí řád tohoto domu žádal, *zdá se*, aby vrata po celý den zůstala zavřena...

Analogický zákon důležitosti lze aplikovat i na pořádek vět v souvětích podřadných. V jednoduchém souvětí podřadném obsahovém¹⁰ následuje věta vedlejší, která přináší novou informaci, za větou hlavní. Nese-li vedlejší věta souvětý přízvuk, nemění v tomto případě většinou své postavení. Anteponována bývá opravdu velice zřídka, což je pravděpodobně dáno i povahou spojovacích výrazů (*že*, kondicionál *s a*, tázací zájmena). Stojí-li přece v čele souvětí, předchází jí nějaký odkazovací výraz (Trávníček, 1951, 732n.):

To, že odjede, neřekl. To, abys měl hezké počasí, ze srdce ti přeji.

O postavení vedlejších vět doplňovacích¹¹ rozhoduje zcela aktuální členění. V pozici jádra stává nová, důležitá informace, která může být vyjádřena jak větou hlavní, tak větou vedlejší. Tyto případy přirovnává Trávníček (1951, 734) k postavení odpovídajících větných členů ve větě jednoduché. Z hlediska obsahu však bývají některé věty důležitější. Téměř ustálený větosled vázaný na postpozici, což vyplývá z jejich myšlenkové důležitosti, lze konstatovat u vět účelových, účinkových, výjimečných (*s ledaže*), odporovacích (*s jenže*), srovnávacích (*s jako by*). Věty vztažné netázací (typ *To je ten strom, který před rokem zasadil.*) stávají zpravidla za větou řídicí nebo do ní bývají vloženy, jejich pozici určuje vázanost na podstatné jméno, jež rozvíjejí. Vztažné věty tázací (typ *Kdo šetří, má za tři.*) najdeme naproti tomu nejčastěji v antepozici. Kromě vět vztažných mohou být do řídicí věty vloženy ještě například věty přípustkové, opakově omezovací nebo zřetelové (Trávníček, 1951, 734n.).

O obsahové důležitosti věty vedlejší se můžeme přesvědčit otázkovým testem. Věta, jež obsahuje odpověď, stává zpravidla na druhém místě podřadného souvětí, někdy však vedlejší věta může být pouhým přídatkem, který se za řídicí větu jen připíná. Trávníček

¹⁰ Obsahové věty uvádějí vlastní obsah hlavní věty (Trávníček, 1951, 686).

¹¹ Jak sám název napovídá, mají tyto vedlejší věty doplňovat vlastní obsah věty hlavní (Trávníček, 1951, 686).

(1951, 736) operuje s kritériem důrazu, které se však zdá jako určující činitel v mnohých případech dost vágní. To, co je proneseno s důrazem, co nese hlavní přízvuk celého souvětí, má stát na prvním místě, ale jak se ukazuje, vůbec to není pravidlem. Z Trávníčkových výkladů se zdá, že důrazové kritérium obvykle jen opakuje předem určený pořádek vět v souvětí, a samo zapadá, jeví se proto v některých případech jako nadbytečné.

Dále se pokouší i o vymezení větosledných tendencí uvnitř složitého souvětí, zpravidla se omezuje na konstatování, že zde platí tytéž zákonitosti jako v souvětí jednoduchém. Jeho přehled větosledných typů složitého souvětí zdá se být pouhým výčtem variant.¹² V rámci těchto výkladů se zastavuje i u různovětného postavení spojek, které obhajuje předností principu důležitosti nad mluvnickou závislostí.

Karel Hausenblas (1958) je podle českého lingvisty Karla Svobody (1961) prvním, kdo komplexně popsal vliv větosledu na typ souvětí celku. O větosledu se však Hausenblas (1958) podrobněji zmiňuje pouze v souvislosti se spojkami *kdežto* a *zatímco*, jejichž právoplatné místo v jazykovém systému se v souvislosti s jejich adverzativním užitím snaží obhájit. Vychází z předpokladu rozdělitelnosti spojkových vět hlavních a vedlejších z hlediska větosledu do dvou skupin.¹³ Zatímco spojkové věty hlavní se vyznačují větosledem vázaným, pozice vedlejších spojkových vět není s výjimkou vět účinkových ničím limitována. Vedlejší věty spojkové vykazují tedy volný větosled. S přihlédnutím k tomuto kritériu, které zpětně umožňuje snadnější třídění souvětí na paratactická a hypotactická, považuje Hausenblas (1958) za vhodnější řadit věty uvozené spojovacími výrazy *leč*, *ledaže*, *jenže* a několika dalšími, které bývají hodnoceny mnohými gramatikami z hlediska závislosti různě, mezi hlavní. Věty uvozené výrazem *zatímco*, který ztrácí původní rys časové souběžnosti a nabývá významového odstínu pro vyjádření kontrastu, hodnotí Hausenblas (1958) jako vedlejší právě pro jejich možnost antepozice i postpozice. U vět uvozených výrazem *kdežto*

¹² Trávníček (1951, 723nn.) se jako jeden z prvních pokusil vymezit pět typů podřadného složitého souvětí jako kombinace dvou a více vět hlavních nebo vedlejších. Mezi pět základních typů složitého podřadného souvětí počítá Trávníček souvětí s několikanásobnou větou vedlejší (1 VH, 2 a více VV stejného druhu), s vedlejší větou rozvitou (na VH závisí VV, která je větou řídící pro další VV), s několikanásobnou větou hlavní (2 nebo více VH, na druhé VH závisí VV), rozvité větou hlavní (2 VH, první z nich je rozvita VV, k tomuto podřadnému souvětí se pak připojuje další VH) a nakonec několikanásobné podřadné souvětí (spojení několika podřadných souvětí, je-li spojení rozvité, nazývá se takové souvětí termínem perioda, v těchto souvětích bývá často užitá spojka různovětná – spojení spojky souřadící a podřadící, tj. VH následuje až po větě VV, ale spojka uvozující VH stojí před touto VV).

¹³ Toto kritérium aplikuje v návaznosti na Václava Ertla (in Gebauer – Ertl: *Mluvnice česká II*, 1926) a Vladimíra Šmilauera (in *Novočeská skladba*, 1955).

konstatuje jistý posun, původně větosledem neomezené spojkové věty tendují k vázané postpozici. Výraz *kdežto* je tedy nutné přehodnotit a pomalu jím rozšířit řadu souřadících adverzativních spojovacích prostředků. Antepozice vět s *kdežto* je pocíťována jako archaická.¹⁴

**Kdežto hovor Karlin byl docela suchý, uvádělo Eliščino slovo v překvapení. – Jemu bych to nemohl svěřit, kdežto na tebe je spolehnutí.* (Hausenblas, 1958, 134nn.)

Hausenblas (1958) zmiňuje kontrastní funkci i u výrazů *–li* a *jestliže*. Věty s touto platností mají též ustálený větosled, v protikladu k většině ostatních adverzativních spojovacích výrazů vázaný na antepozici.

Jestliže ve Francii bylo celkem snadné a možné opíratí normu o styl „klasiků“ 17. století..., byl klasicista Dobrovský postaven před větší problém. (Hausenblas, 1958, 136)

Karel Svoboda (1961) se vydává zčásti podobnou cestou jako Hausenblas (1958), snaží se nastínit dvě vlastnosti, které by při klasifikaci souřadnosti a pořadnosti mohly být nemalou měrou nápomocné a které dosud nebyly významně zohledněny: je jimi modální výstavba souvětí a volnost, resp. vázanost větosledu.

Znakem lineárních spojkových souřadně spojených vět je s výjimkou souvětí slučovacích ustálený větosled, jednosměrné spojování (Svoboda, 1961, 245). Naproti tomu pozice vět vedlejších ve vztahu k větě řídicí působí velmi volně, vedlejší věta může vzhledem k větě řídicí zaujímat jakoukoliv ze tří v úvahu připadajících pozic. I mezi vedlejšími větami lze však najít výjimky z tohoto pravidla, některé druhy závislých vět se totiž ve svém výskytu omezují na postpozici a zdá se nemožné je anteponovat. Uvedená skutečnost tím pádem odporuje hypotaktické povaze těchto vět a mohla podle Svobody u některých lingvistů vyvolat obecnou nedůvěru v aplikaci tohoto kritéria. Jen postponovány bývají obvykle „*věty přívlastkové, věty účinkové, věty prostředkové s tak že, věty s než aby, přirovnávací s než, časové s až vyjadřující druhý článek dějového řetězu*“ (Svoboda, 1961, 245). Přívlastkové věty stojí z hlediska řídicího členu v postpozici, závisí totiž na podstatném jméně, s nímž se těsně spojují. Svoboda (1961) se vyjadřuje i k vedlejším větám účinkovým, které na rozdíl

¹⁴ Hausenblas (1958) na tomto místě zmiňuje Trávníčka (1951), který hodnotí tuto konjunkci jako knižní jazykový prostředek. Hausenblas příznakovost nenalézá ve spojení samé, nýbrž v uvedeném typu struktur, existenci spojky *kdežto* obhájí jejím běžným užíváním v postpozici.

od větného členu, jenž bývá často anteponován, nezaujímají jiné postavení než postpozici. Postpozice je dána zřejmě významovým vztahem příčiny a účinku.

Byl nepochopitelně lehkomyšlný. – Byl tak lehkomyšlný, že jsme to nemohli pochopit. (Svoboda, 1961, 246).

Vázanost vět účinkových, způsobových a prostředkových s *tak že* a vět s *než; než aby; příliš, než aby* na postpozici nesouvisí zcela s významovým vztahem mezi větou řídicí a závislou (viz uvedená možnost antepozice u odpovídajícího typu větného členu). Svoboda (1961) ji vysvětluje přítomností výrazů *tak, tolik, takový, než*, které se těsně váží k verbu finitu či jinému členu věty řídicí, nebo k větě závislé. Podaří-li se nám výraz *tak* nahradit výrazem *tím*, nebo vypustíme-li *než* ve složeném spojovacím prostředku *příliš, než aby* a současně užitíme výrazu *na to* ve větě řídicí, je možné uvedené typy vět anteponovat.

*Stroj se uvede do pohybu tak, že se zmáčkne tlačítko. – *Tak, že se zmáčkne tlačítko, uvede se stroj do pohybu. Srovnej: Stroj se uvede do pohybu tím, že se zmáčkne tlačítko. – Tím, že se zmáčkne tlačítko, uvede se stroj do pohybu.* (Svoboda, 1961, 246)

*Okna jsou příliš malá, než aby jimi bylo možno prolézt. *Než aby bylo okny možno prolézt, na to jsou příliš malá. Srovnej: Okna jsou příliš malá, aby jimi bylo možno prolézt. Aby bylo možno okny prolézt, na to jsou příliš malá.*¹⁵ (Svoboda, 1961, 246)

Nemožnost anteponovat věty uvozené výrazem *než aby* platí i pro takto uvedené věty podmětné, předmětné či přístavkové. Výjimku představuje doplnění výrazu *než aby* o komparativy *raději* a *spíše*, v těchto případech připadá antepozice v úvahu: *Než abych tolik platil, raději se přestěhuji* (Svoboda, 1961, 246). Svoboda (1961) ukazuje, že vázanost na postpozici u mnoha vět není přece jen závazná, a nevyplývá z ní tudíž paratactická povaha uvedených spojení.

Obě kritéria, kritérium větosledu a modální výstavby, využil Svoboda (1961) k vymezení sporných příkladů parataxe/hypotaxe.¹⁶ Mezi ně počítá věty uvozené výrazy *aniž*

¹⁵ Tyto věty Svoboda (1961, 246) hodnotí jako zřetelové.

¹⁶ Svoboda tu vychází z předpokladu, že každé souvětí disponuje modálností podle záměru sdělení (oznamovací, tázací, žádací) a podle způsobu sdělení (jistící, možnostní, nutnostní). Modálnost se odráží v lineární, nebo graduální výstavbě souvětí. Zatímco souvětí hypotaktické vykazuje jako celek jednotnou modálnost (o modálnosti oznamovací, tázací, event. žádací rozhoduje tu jedna z vět, která tuto modálnost vykazuje – „*Jak se stalo, že přišel pozdě?*“ – Svoboda, 1961, 243), v souvětí paratactickém si každá z vět zachovává svou modálnost, celé spojení pak může být, skládá-li se z vět co do modálnosti různých, vnímáno jako modálně smíšené – „*Jste to vy, řekl jste to vy? No, to jsou nápady, kmotra, kde se ta pýcha ve vás bere?*“ (Svoboda, 1961, 242nn.).

(souřadné i podřadné, typ spojení závisí na možnosti antepozice a převodu na podřadné tázací souvětí), *až* (plynulý přechod mezi parataktickým a hypotaktickým spojením, kdy jeden děj přechází plynule v druhý; vedle toho „předčasná“ spojka *až* ve vedlejších větách časových), *ať*, *sotva*, *neboť*, *ledaže-leđa-leč*, *jenže-jenomže*, *kdežto*, *zatímco*, *takže*. Využitím uvedených kritérií zařazuje spojky *jenže*, *jenomže*, *leđa*, *leđaže*, *leč* mezi parataktické, u ostatních se jednoznačná klasifikace neprokázala (*takže*, *kdežto*, *zatímco*, zčásti i *ať*) nebo jsou dvojznačné (*aniž*, *až*, *ať*, *sotva*).

Nepravé věty vedlejší, které Svoboda (1961) označuje pojmem nedeterminační věty vztahné, mají též vázaný větosled – bývají postponovány. I když jsou zde narušena obě zmiňovaná kritéria, je přesto toto souvětí díky své komplexnosti – těsnému připojení hlavní věty, která v tomto případě supluje obligatorní členské doplnění věty vedlejší, hypotaktické (Svoboda, 1961, 253).

František Kopečný (1962) považuje větosled vedle spojovacího výrazu a intonace za formální znak souvětí celku. Přestože poukazuje na jeho relevantnost v případě absence spojovacího výrazu, sám se k němu ve svých výkladech často nevyjadřuje. Změny ve větosledu v souvětí s chybějícím spojovacím prostředkem mohou být natolik zásadní, že naprosto ruší tuto syntaktickou jednotu. Kopečný ani tak neřeší pozici věty vedlejší vzhledem k větě hlavní, u něj je otázka větosledu spojena především s obráceným poměrem vět. Výměna pozice věty hlavní a vedlejší je provázána změnou strukturní, vedlejší věta při tomto obráceném poměru ztrácí znak formální závislosti prezentovaný hypotaktickým spojovacím prostředkem a přebírá jej věta hlavní.

Cítla, že její nestoudnost přesahovala meze... – Její nestoudnost, jak cítla, přesahovala meze... (Kopečný 1962, 227)

V souvislosti s obrácením pořadí vět upozorňuje Kopečný (1962) na změnu poměru důsledkového v důvodový, rázu důvodového nabývá i odsunutí věty měrové pomocí účinku. Z příkladů, které Kopečný (1962) dále uvádí, můžeme sami abstrahovat větosledné závěry. Zdá se tedy, že anteponovány i postponovány mohou být věty podmětne, předmětne (u nichž má však antepozice dost příznakový charakter a zásadně ovlivňuje užití korelativa ve větě

Kritérium modálnosti jako pomocný znak při vymezení parataxe a hypotaxe aplikuje později i Bauer – Grepl (1965, 144). Autoři se však distancují od Svobodova tvrzení, že by podřadnému souvětí mohla jeho modálnost vtisknout i věta vedlejší. Pro ně je nositelem modálnosti výhradně věta hlavní.

hlavní), prostředkové, důvodové, podmínkové, podmínkově přípustkové, přípustkové, místní a časové (u nichž však závisí i na časové souslednosti dějů obou vět). Postpozici vyvodíme z příkladů pro věty přísudkové, přívlastkové (ty je však možné i interponovat v závislosti na pozici substantiva, na němž závisí), způsobové, účinkové, průvodních okolností, účelové a doplňkové. Vázanost na antepozici zdá se být typická pro vedlejší věty zřetelové.

Ján Oravec (1964) konfrontuje větosled ve třech funkčních stylech, zejména se zaměřuje na zvláštnosti pořádku vět ve stylu odborném. Jednotlivé případy jsou jeho vlastní excerpce z děl tohoto stylu. Přesnost ve vyjadřování příznačná pro odborný styl se odráží i v jeho výstavbě, proto pracuje Oravec (1964) s menším počtem variant, než by tomu bylo v případě uměleckého stylu. Ustálenost větosledu v souřadných souvětích je obecně platnou tendencí vyplývající z porovnávání všech uvedených funkčních stylů, děje vět v souřadném souvětěním celku jsou řazeny podle logických souvislostí. Měnit pořadí souvětěních jednotek lze pouze ve slučovacím souvětí, v němž jsou věty spojeny spojkou *a*, nebo v případě vět uvozených dvojicí shodných spojovacích výrazů typu *i – i*, *ani – ani*, *jednak – jednak* apod. Uvedená poziční variabilita vyplývá z aktuálního členění. Ve stupňovacím, odporovacím, omezovacím i vylučovacím souvětí věta připojená spojkou následuje až po větě beze spojky *a* je zpravidla obsahově důležitější. Totéž platí i pro postavení vět v souvětích formou souřadných, myšlenkově podřadných, tj. v souvětích důvodových, vysvětlovacích, důsledkových i přípustkových. V odborném stylu je o poznání méně dokladů souřadného souvětí, postavení vět se však ve všech funkčních stylech víceméně shoduje. Ze souřadných souvětí převládá zde poměr důvodový, důsledkový, vysvětlovací a přípustkový, což vyplývá z povahy tohoto funkčního stylu (Oravec, 1964, 1n.).

Variantnost větosledu jednotlivých typů podřadných souvětí je v odborném stylu podstatně nižší. Oravec (1964) poukazuje na analogii řazení větných členů a na slovoslednou analogickou volnost. Vychází z této analogie a porovnává podobnost slovosledu větných členů s větosledem vět vedlejších, ve které se tyto větné členy rozvíjejí. Autor se distancuje od vedlejších vět uvedených vztažnými výrazy, jejichž srovnání se slovosledem větných členů není jednoznačné. Většosled souvisí se sémantikou větné struktury, tento vztah se realizuje v aktuálním členění. Princip aktuálního členění se využívá všude tam, kde tomu nebrání jiné faktory. Díky platnosti tohoto principu se mohou různé typy vět vyskytovat v různých

pozicích. Vázanost některých vět na aktuální členění však znemožňuje jejich přesouvání a větosled takových spojení je ustálený.

Postavení jednotlivých větných členů ve větě jednoduché koresponduje s pozicí jim odpovídajících vět vedlejších spojkových. Postponovány bývají spojkové věty přísudkové, přívlastkové, způsobové v užším slova smyslu, měrové, účinkové, prostředkové, způsobové omezovací s výjimkou vět porovnávacích spojených párových výrazem *čím – tím* a předmětné. V postpozici se objevuje též věta podmětná, přestože podmět je nejčastěji v pozici východiska, tedy na začátku věty jednoduché (Oravec, 1964, 3nn.). Oravec tu polemizuje s Trávníčkovým významovým argumentem¹⁷, jenž není obecně platný, jež lze uplatnit jen v případě absolutně volného větosledu. Odvolává se na gramatickou formu, jejíž příčinou je postpozice vedlejších vět přívlastkových spojkových i vztazných a různých typů vedlejších vět uvozených výrazem *že* (věty podmětné, předmětné a účinkové). Oravec (1964, 5n.) sice v případě podmětných a předmětných vět s *že* antepozici vyvolanou potřebami aktuálního členění plně nepopírá, ale pokládá ji za výjimečnou, příznakovou, vázanou převážně na mluvený projev.

I Oravec (1964, 6n.) ve shodě s jinými autory poukazuje na téměř absolutní poziční volnost vedlejších vět příslovečných, která opět koresponduje se slovoslednou volností příslovečných určení a je odrazem aktuálního členění.

Posuzuje anteponování jednotlivých případů, upozorňuje, že je problematičtější než postpozice. Ukazuje se, že na antepozici jsou vázány některé spojovací výrazy, z jejichž sémantiky toto postavení vyplývá, jde o časové věty uvozené výrazem *jen co*. Anteponovat je často možné vedlejší věty účelové, věty podmínkové uvozené elementárními podmínkovými konjunkcemi, věty časové, příčinné se spojkami *kedže, nakoľko, pretože*; přípustkové a přípustkově podmínkové věty s *aj ked', i ked', aj keby, i keby, keby aj*.¹⁸ Předsunutí vedlejší věty před větu řídicí je vhodným prostředkem koheze ve složitém souvětí, věty daného celku se těsněji spínají, vedle sebe se střetávají dva spojovací výrazy uvozující věty různé platnosti. Ani Oravec (1964, 8) kontaktní postavení spojek neodsuzuje, v odborném stylu jej považuje dokonce za svébytný prostředek kondenzace, ale nabádá k šetření s uvedenými kombinacemi.

¹⁷ Podle Trávníčka (1951) jsou věty obsahově důležitější kladeny za věty řídicí.

¹⁸ Chybí však srovnání četnosti těchto anteponovaných vět vzhledem k jejich možné postpozici.

Antepozici vedlejších vět odůvodňuje sémantikou, je-li hlavní věta významově nosná, přesouvá se do pozice jádra. Antepozice působí i jako prostředek textové návaznosti, těsněji zapojuje souvětí do kontextu, podílí se na vytváření textového spojení. Nasnadě jsou též konstrukční důvody, neboť jazykové vyjádření má být odrazem našeho myšlení. Následuje-li však po řídicí větě složitý řetězec vedlejších vět, jeví se celá struktura jako formálně nevyvážená a mohla by narušit porozumění (viz již zmiňované Bečkovy kritérium souměrnosti složitěho souvětí).

Zvláštní pozornost věnuje Oravec (1964, 10) vedlejším větám zřetelovým, které se mohou vyskytovat na kterémkoliv místě v souvětí, zdají se však být z hlediska souvětí pouhou vycpávkou, ztrácejí mnohdy platnost větné výpovědi.

Podle **Vladimíra Šmilauera** (1966) bývá větosled vedlejších vět obvykle volnější než větosled vět hlavních. Ve shodě s Mathesiem (1947) Šmilauer (1966) odsuzuje vkládání vět do věty řídicí tím způsobem, že z věty řídicí po ukončení vložené věty zbývá pouze jediný člen. Toto slovo je nutné přemístit, nebo má-li v této pozici setrvat, přinejmenším rozvést. Většed souřadně spojených vět je do té míry volný, že nám umožňuje řadit členy podle rozsahu.

Ve většedu se výrazněji uplatňuje členská sounáležitost a rozsah jednotlivých členů. V antepozici nestává věta přívlastková, přísudková, předmětná a příslovečná způsobová. Podle Šmilauera (1966) by měla být řídicí věta rozvíjena jen jednou větou vloženou. Více vložených vět působí komplikace. V parataktických spojeních se v poměru vět odráží myšlenkové pořadí, druhá hlavní věta zpravidla obsahuje z komunikačního hlediska důležitější informaci, je jádrem souvětí výpovědi.

Střetávání dvou spojovacích výrazů nehodnotí Šmilauer negativně, upozorňuje na nemožnost kontaktního postavení spojovacích výrazů *když aby, jak že* (Šmilauer, 1966, 87). Dvě podřadicí spojky, které by současně uvozovaly touž větu vedlejší, je nemožné. Některé podřadicí spojky signalizují množství různých vztahů, jiné jsou v tomto významu jednoznačné.¹⁹

Pořadí vět v souvětí je podle **Jaroslava Bauera** a **Miroslava Grepla** (1965, 1980) analogicky s pořadím slov ve větách zčásti ustálené, zčásti volné, nikdy však zcela nahodilé.

¹⁹ Srovnej *protože, poněvadž, jelikož, ježto, ač, ačkoli* (Šmilauer, 1966, 87).

Rozhodujícím činitelem v tomto směru zůstává opět kontextové členění doplněné kritériem mluvnickým nebo historicky ustálenou postpozicí některých vět vedlejších (Bauer – Grepl, 1965, 237). Zdá se, že pro autory je větosled jistým podílem záležitostí konvence. Kritérium historické však zmiňují pouze v souvislosti s postavením vět účinkových. Historicky ustálená postpozice tohoto typu vedlejších vět je pro ně „*důsledkem logického vztahu dějů*“ (Bauer – Grepl, 1965, 238). Zavádět kritérium historické tam, kde platí opět logické souvislosti, zdá se však být redundantní.

Autoři chápou větosled opět jako pomocné kritérium při vymezování parataxe a hypotaxe. Pořadí vět v souvětí souřadném je ustáleno, odpovídá sledu našich myšlenek, proto je téměř nemožné postavení vět v souvětí parataktickém měnit. V podřadném souvětí lze naopak větu vedlejší umístit před i za větu řídící, poziční volnost vedlejší věty vypovídá o její závislosti. Autoři však upozorňují na skutečnost, že se i mezi vedlejšími větami vyskytují věty pozičně vázané a nelze je pro jejich ustálený větosled počítat mezi věty hlavní.

Zaměnit pořadí vět beze změny významového vztahu, smyslu celého souvětí lze pouze ve třech typech souvětí souřadného: 1) v souvětí slučovacím se současnými ději, které zachycují různé části téže skutečnosti, 2) v souvětí vylučovacím uvádějícím rovnocenné eventuality a 3) v souvětí odporovacím, v němž se konfrontují dva nezávislé děje. Tato větosledná volnost je však mnohdy zdánlivá, neboť i ve slučovacím souvětí, které znázorňuje různé výseky téže reality, je první z dějů nositelem důrazu a má obvykle širší význam. Ve vylučovacím souvětí, které vypočítává rovnocenné eventuality, řadí zase mluvčí děje podle logického sledu. Uvedený typ odporovacího souvětí může odrážet platnost kontextového členění. V ostatních druzích souřadného souvětí je naznačená relativní volnost nemyslitelná (viz souvětí slučovací s ději, které na sebe z hlediska času navazují, nebo souvětí stupňovací, zde by obrácené pořadí vyvolalo změnu stupňovacího poměru) nebo vyúsťuje ve změnu významového vztahu. Kontextové členění se do souvětí souřadného promítá tím způsobem, že řídí významový vztah vět (Bauer – Grepl, 1965, 237n.).

V souvětí smyslem souřadným, mluvnický podřadným bývá větosled ustálený. K tomuto přechodnému typu počítají autoři souvětí odporovací se spojkami *kdežto*, *zatímco*, *jestliže*, *-li* (analogická zaměnitelnost vět jako v souvětí souřadném odporovacím s konfrontací dvou nezávislých dějů), *místo aby*, *místo co*, souvětí s nepravými větami

vztažnými (jsou vždy postponovány) a souvětí s nepravou větou účelovou (Bauer – Grepl, 1965, 143n.).

Větosled podřadného souvětí je zpravidla volný, postavení věty řídicí, resp. závislé podléhá aktuálnímu členění. Mezi vedlejšími větami se ale objevuje několik výjimek, které inklinují k více či méně ustálenému větosledu. Ustálenost je příznačná především pro vedlejší věty přívlastkové, které analogicky s postavením přívlastku ve větě jednoduché stojí co nejbližší substantivu, jež rozvíjejí. Vázanost na postpozici se projevuje u vedlejších vět účinkových a u vět časových s *když tu*: *Já jsem si zrovna hrála se svými kamarádkami, když tu přiletěl ten tlustý starý drak* (Bauer – Grepl, 1965, 238). Vedlejší věta tu neočekávaně přerušuje trvání děje vyjádřeného větou hlavní, postpozice je tu důsledkem logického vztahu. Postponují se zpravidla též věty s *až* ve významu *dokud ne*: *Počkáme, až to bude hotovo*, které představují trvání děje vyjádřeného predikátem věty řídicí a k nimž se váže doprovodný účinkový odstín (tamtéž, 239). Jinak je tomu u vět časových s *až*, které lze i z důvodu absence doprovodného významového odstínu anteponovat: *Až to bude hotovo, vrátíme se domů* (Bauer – Grepl, 1965, 239). Věty s *dokud ne* a *než*, které vyjadřují podobné okolnosti jako zmíněný první typ vět s *až*, ustálenou postpozici nevykazují, opět u nich chybí doprovodný účinkový odstín: *Dokud to nebude hotovo, počkáme. Než to bude hotovo, počkáme*.

Závazná je postpozice ještě pro obsahové věty žadací a účelové s *ať* (*Řekni mi, ať tak nespěchá. Pospěš si, ať přijdeš včas*. Bauer – Grepl, 1965, 239). Postponují se i věty výjimečné s *leďa, leč, než* (ojediněle se však u posledně jmenovaných vyskytuje antepozice) a srovnávací s *než* (je-li však ve vedlejší větě užít přísudek v kondicionálu a váže-li se tato věta na komparativ slova *raději* obsažený ve větě řídicí, může být i anteponována – *Než bych mohl, raději zůstanu doma*. (Bauer – Grepl, 1965, 239)). Podmínkové věty infinitivní se zpravidla anteponují, podle autorů se však postupně vyrovnávají s ostatními podmínkovými větami a směřují pak též k poziční volnosti (*Byli bychom zahynuli, nebýt vás*).

Pro shora uvedený výčet příkladů vedlejších vět podřadného souvětí je postpozice závazná, na následující věty se omezení nevztahují, přesto se u nich jistá pozice jeví jako častější. To je dáno neměnností jejich funkce v rámci aktuálního členění. Za větou hlavní stávají věty obsahové a účelové, které vystupují v pozici jádra. Věty obsahové lze zřídka anteponovat, jejich antepozice vede k příznakovému aktuálnímu členění, nabývá

subjektivního rázu, nebo věta řídící představuje jádro souvětí výpovědi – *Že jsi tu nehodu zavinil, to jsem už řekl. Že jsi zavinil tu nehodu, to jsem neřekl* (Bauer – Grepl, 1965, 239). V roli východiska vystupují vedlejší věty zřetelové *co se týče, pokud jde o*, bývají tudíž anteponovány.

Velmi slabou tendenci k ustálenému větosledu, tj. téměř volný větosled vykazují podle autorů vztažné věty substantivní, věty podmínkové a časové, na něž se ptáme výrazem *kdy* (všechny zmíněné typy inklinují zpravidla k antepozici), dále pak časové věty, na něž si pokládáme otázku uvozenou výrazem *dokdy* nebo *jak dlouho*, věty místní a srovnávací (u těchto vět se zase objevuje mírná tendence k postpozici). V uvedených případech je pořadí vět především odrazem aktuálního členění (Bauer – Grepl, 1965, 239).

Pozice vedlejších vět příčinných, důvodových, přípustkových a podmínkově přípustkových je zcela volná. Postponovány i anteponovány mohou být věty podmínkové.

V přepracovaném vydání *Skladby češtiny* (1998) už oddíl věnovaný větosledu zcela chybí. Z výkladu **Miroslava Grepla** a **Petra Karlíka** (1998) lze však vyvodit, že libovolně zaměňovat nebude možné propozice vět, které po sobě časově následují (první věta se nutně odehrála před druhou, viz *Petr se oženil s Marií a pak se Marii narodil chlapec*. Grepl – Karlík, 1998, 361), dále propozice, které jsou ve vztahu totožnosti místního zařazení a jež lze převést ve vztažné věty pokračovací (viz *Maminka je v kuchyni a vaří tam oběd/ kde vaří oběd*. Grepl – Karlík, 1998, 361), v neposlední řadě též propozice ve vztahu prostředku a důsledku, resp. následku (viz *Sabina se ujal Novin Slovenské lípy, a tím dostal pod svůj vliv i organizace Slovenské lípy. Už jsem vám všechno řekl, a tak pomalu půjdu*. Grepl – Karlík, 1998, 362). Usuzujeme, že pořadí jednotlivých vět hlavních je ve většině z uvedených poměrů závazné, popř. pevně dané, jakákoliv změna je pak chápána jako změna významu.²⁰

Explicitně je tu otázka větosledu řešena v souvislosti s konfrontačním významem. Spojovací výraz *kdežto* uvádí nejčastěji větu druhou v pořadí.²¹ Dříve obvyklá antepozice vět s *kdežto* je autory nyní hodnocena jako knižní, až archaická. Druhou větu uvozují

²⁰ To platí především v souvětích slučovacích, kde první hlavní věta časově předchází druhé větě, v souvětí stupňovacím, přípustkovém, důsledkovém a důvodovém. V určitém typu slučovacích souvětí (souvětí vyjadřující alternaci prostřednictvím zdvojených spojovacích výrazů) a souvětí vylučovacích je možné pořadí jednotlivých vět měnit (žádoucí či pravděpodobnější alternativa má své pevné místo v souvětí a je zdůrazněna určitým výrazem) (Grepl/Karlík, 1998, 361nn.).

²¹ Spojka *kdežto* je problematická i z toho důvodu, že svým původem vztažného místního příslovce inklinuje ke spojovacím výrazům podřadicím (*Zaběhla na lučinu, kdežto utrhla o samotě stojící bílý kvítek*. – Hausenblas, 1958, 134) dnes je ale hodnocena často jako paratactická konjunkce.

i konfrontační spojky *aby* a *když*. Na rozdíl od toho konektory *jestliže*, *-li* stojí vždy před první větou. Spojovací výraz *zatímco* může v témže konfrontačním významu uvádět jakoukoliv z obou vět daného souvětí (Grepel – Karlík, 1998, 366n.).

Krátká pasáž je v obou publikacích věnována i složitému souvětí. Autoři se při vymezování tohoto fenoménu opírají o hledisko kvalitativní – variabilitu významových vztahů, z něhož přímo vyplývá i počet vět v souvětí. V souvislosti se složitým souvětím je ve *Skladbě češtiny* (1998) poprvé důsledně věnována pozornost větosledu. Autoři však v přepracovaném vydání předesílají, že je nemožné postihnout tuto kombinatoriku v její úplnosti a ve všech větosledných variantách ani si nekladou podobné cíle, omezují se pouze v souladu s prvním vydáním na výčet tří základních modelových typů složitého souvětí a jejich dílčích kombinací.

Prvním typem složitého souvětí je souřadné složité souvětí, jež se skládá pouze z vět hlavních, které k sobě zaujímají navzájem různé významové vztahy. Ve *Skladbě češtiny* (1998) autoři upozorňují na to, že věty hlavní nelze v tomto případě libovolně zaměňovat, neboť jsou logickým odrazem našich myšlenkových pochodů, princip aktuálního členění v nich nehraje žádnou roli.²²

Druhým větosledným typem složitého souvětí je složité souvětí podřadné, tj. spojení jedné věty hlavní s několika větami vedlejšími, jež na této hlavní větě závisí. Jsou-li tyto závislé věty stejného druhu, souřadně spojené, mohou v závislosti na funkci vystupovat v antepozici i v postpozici (Grepel – Karlík, 1998, 372n.). Jestliže však jsou vedlejší věty rozvíjející hlavní větu různého druhu, pak se preferuje postavení po obou stranách věty hlavní. Hlavní věta pak zaujímá středové postavení a posiluje nosnost celého souvětí. Velmi neobvyklé, ale ne nemožné je postavení obou vedlejších vět za větou hlavní (Bauer – Grepel, 1965, 234; Grepel – Karlík, 1998, 372).

Běžné je i spojení jedné hlavní věty a několika vedlejších vět v řetězcové závislosti. Řetězec vedlejších vět bývá zpravidla postponován – věta rozvíjející následuje vždy přímo za větou řídicí, není vyloučena ani antepozice tohoto řetězce vzhledem k větě hlavní. V obou vydáních se pak ještě upozorňuje na možnost antepozice vedlejší věty druhého stupně závislosti před vedlejší větu prvního stupně závislosti, resp. na možnost interpozice vedlejší

²² Tato skutečnost ale platí i v rámci jednoduchého souvětí spojení dvou vět hlavních, jak již bylo naznačeno.

věty druhého stupně závislosti do vedlejší věty prvního stupně závislosti. Uvedené souvětí má pak tuto strukturu: $H - V^2 - V^1$. Tím se bezprostředně střetávají dva různé pořadící spojovací výrazy uvozující věty vedlejší různé platnosti. Tento dříve nepřípustný fakt není autory hodnocen nijak negativně, nenavrhují žádné puristické zásahy do stavby daných souvětých typů (Bauer – Grepl, 1965, 234n.; Grepl – Karlík, 1998, 373n.).

Poslední zmíněnou strukturou složitěho souvětí je spojení několika vět hlavních s jednou či více větami vedlejšími. Vedlejší věta, resp. věty rozvíjejí všechny věty hlavní, nebo pouze jednu hlavní větu, do které mohou být i vloženy, případně každou z hlavních vět rozvíjí jedna nebo několik vět vedlejších. Závisí-li věta vedlejší na druhé větě hlavní, může se vzhledem k této větě objevit v antepozici (Grepl – Karlík (1998) uvedené postavení hodnotí jako interpozici), pak před pořadícím spojovacím výrazem předchází vždy výraz souřadící (Bauer – Grepl, 1965, 235); Grepl – Karlík, 1998, 375). Čím složitější strukturální typ Grepl – Karlík (1998) představují, tím méně řeší otázku větosledu. Větosedné varianty vymezují jen globálně, obrysově, bez ohledu na jednotlivé typy vedlejších vět a možnosti či obvyklost jejich postavení.

Nejobsáhlejší souvislé pojednání o větosedu představuje práce slovenského lingvisty **Jozefa Mistríka** (1966). Mistrík v úvodních pasážích kapitoly věnované větosedu vypočítává české i slovenské jazykovědce, kteří se ve svých pracích významněji dotýkají problematiky větosedu, přestože s tímto termínem mnohdy přímo neoperují, a konfrontuje je z historického, vývojového hlediska. Všechny práce vycházejí z předpokladu, že věty v souvětí, obdobně jako jednotlivé výrazy ve výpovědi, nejsou uspořádány libovolně, nahodile, nemají stejnou důležitost. Věty v souvětých celcích podléhají podobným principům, které určují uspořádání větných členů ve větě jednoduché, jejich pořadí stanoví pak aktuální členění a gramatický princip (Mathesius jej označuje jako organický²³). Východisko a jádro souvěté výpovědi představují celé věty nebo v případě složitých souvětých celků celá souvětí.

Osamělé osady si přejí (V), aby je spasily ohnivě zázraky (J). (Zdroj: ČNK, 15.11.2010)

Myslel si a stále věřil (V), že mu odpustí, když na ni bude naléhat (J).

²³ Mathesius v souvislosti s organickým činitelem upozorňuje především na nevhodnost střetu dvou pořadících výrazů či na vsunutí vložené věty, která přeruší větu řídící před posledním slovem.

Zatímco pro slovosled je aktuální členění základním principem, o jeho určující roli se v oblasti větosedu vedou spory. Pauliny, Růžička²⁴ a Bauer považují princip aktuálního členění za rozhodující, pro Mathesia a Trávníčka je, jak se již ukázalo, činitelem druhořadým. Větosed stejně jako slovosled může být buď objektivní, což je běžnější případ, nebo subjektivní, Paulinym hodnocený jako zastaralý (Mistrík, 1966, 182nn.). Mistrík považuje za rozhodující větosedné principy kritérium sémantické a princip aktuálního členění a ukazuje, jakou měrou se uvedená kritéria prosazují v jednotlivých typech souvětí.

Mistrík shrnul dosavadní nejdůležitější větosedné poznatky, ke kterým před ním dospěl V. Mathesius, E. Pauliny, F. Trávníček, J. Růžička, J. Bauer²⁵, J. Bauer a M. Grepl, K. Svoboda a J. Oravec.

Sám Mistrík (1966, 197) operuje se třemi typy větosedu: uspořádání vět v souvětí je buď zcela volné, obvyklé, nebo pevně ustálené²⁶, o čemž rozhoduje syntagmatický nebo významový vztah mezi spojenými větami. Vymezením těchto tří variant se Mistrík blíží výkladu Bauera/Grepla (1965). Na této pomyslné škále přímo úměrně s postupující ustáleností vět klesá role aktuálního členění. Věty, jejichž pozice v souvětěném celku je pevně ustálena (příkladem může být souřadné souvětí s ději po sobě následujícími), nepodléhají podle Mistríka (1966) aktuálnímu členění. V jazykovém systému však každé souvětí zasazené do kontextu, nebo z něj vyňaté odráží princip aktuálního členění. Nejnápadněji tomuto principu podléhá souvětí s volným větosedem a to jsou jisté typy slučovacích souvětí, v němž je pořadí vět závislé na záměru mluvčího. Mezi oběma hraničními body najdeme poměrně široké přechodové pásmo. Mistrík (1966) dále upozorňuje na to, že absolutní volnost ve větosedu neexistuje, volnost větosedu je pojmem relativním. Aktuální členění má ve větosedu slabší pozici než ve slovosledu.

Mistrík (1966) upozorňuje na mezeru v nastíněné klasifikaci větosedu, na nedostatečný popis složitých souvětěných celků z hlediska větosedu. V rámci probíraných

²⁴ Růžička hovoří o větosedu až ve spojitosti se složitým souvětím.

²⁵ Bauer ve *Vývoji českého souvětí* (1960) konstatuje, že větosed obsahových souvětí se spojkou *že* a příslovečných vět uvozených spojkou *než* byl volný už ve staré češtině, v případě obsahových vět s *že* podléhal aktuálnímu členění. Obsahové věty stojí zpravidla v postpozici, tj. následují za větou hlavní, resp. řídicí, protože přinášejí novou, důležitou informaci, jsou jádrem souvětěné výpovědi. Obsahová souvětí uvozená spojkami *aby* a *by* mají proti tomu slovosled ustálený, věta s *aby/by* se postponuje. Příslopečné věty s *ač* předcházejí nejčastěji větě řídicí (Mistrík, 1966, 184n.).

²⁶ Ustálené pořadí mají podle Mistríka věty v souvětí slučovacím, mezi nimiž je vztah časové následnosti, věty v poměru stupňovacím či věty v přívlastkové. Obvyklá je postpozice vedlejších vět předmětných. Volný větosed vykazují typy souvětí slučovacích popisující současné děje či různé obrazy téže skutečnosti (Mistrík, 1966, 197).

struktur začíná popisem souvětí dvojčlenných, pak se krátce dotýká problematiky složených souvětí. Nezabíhá v tomto případě do přílišných detailů, to zdůvodňuje vysvětlením o totožnosti pravidel v obou souvětých typech. Problematika větosledu i v Mistríkových výkladech úzce souvisí s typem souvětého celku, narážíme opět na rozdíly mezi souvětím parataktickým a hypotaktickým. Věty v souřadném souvětí sledují lineární linii, jsou řazeny obdobně jako několikanásobné členy ve větě jednoduché, jako řetězec, sledují myšlenkovou linii autora a jejich pořadí je ve srovnání s pořadím vět v podřadném souvětí mnohem ustálenější. Jednotlivé věty souřadného souvětí vystupují jako autonomní výpovědi, kdežto podřadicí souvětí má strukturu výpovědi pouze jako celek (Mistrík, 1966, 188).

Souřadná souvětí mají až na výjimky ustálený větosled, vyplývající z významového vztahu mezi větami. Tento sémantický vztah je natolik zásadní, že jej neohrozí ani kontext. Pevně dané je pořadí vět v souvětí slučovacím, kde v pořadí druhá věta časově následuje za dějem věty předcházející nebo na něj logicky navazuje. Stejně je tomu i v souvětí stupňovacím, odporovacím, rektifikačním – věty spojené s uvedeným významem se postponují. V souvětí důvodovém věta v pořadí druhá určuje důvod, v souvětí důsledkovém vyjadřuje zase důsledek, změna větosledu vyvolává změnu významového vztahu mezi takto spojenými větami. Pořadí vět ve vylučovacím souvětí lze teoreticky měnit, jejich pozici určuje autor, na prvním místě zpravidla uvádí pravděpodobnější z obou eventualit. Volný větosled vykazuje slučovací souvětí se současnými ději v případě, mají-li obě věty buď různé východisko, nebo společné východisko obsažené v předchozím kontextu. Stává-li se výraz první věty východiskem věty druhé, je libovolné pořadí vět podmíněno přesunem východiska. Volný větosled je podle Mistríka příznačný též pro některé typy přípustkových souřadných souvětí a pro parenteze, které mohou mít podobu jak vět hlavních, tak vět vedlejších. Vsuvky vyjádřené větou vedlejší zpravidla zdůrazňují jádro výpovědi. Se změnou pozice vsuvky může dojít i ke změně její funkce (Mistrík, 1966, 197nn.).

Na podobných větosledných principech – kritériích obsahových, myšlenkového postupu, časových, prostorových, logických a asociativních souvislostech – je založena struktura složitých souřadných souvětí (Mistrík, 1966, 204).

Ve větosledu souvětí podřadných, jež jsou uspořádána stupňovitě, se projevuje značná variabilita. Věty vedlejší mohou předcházet větě hlavní, mohou po ní následovat, nebo do ní

dokonce mohou být vsunuty. Některé typy vedlejších vět však směřují k ustálenému větosledu, mají své pevné místo, u jiných lze pozici měnit, větosled je v tomto případě volný. Zdá se, že o ustálenosti kromě typu vedlejší věty rozhoduje i spojovací výraz. V rámci hypotaktických souvětí vymezuje autor dva typy – souvětí atributivní a verbální²⁷, toto dělení respektuje rozdílnost chování vedlejších vět z hlediska větosledu.

Vedlejší věty atributivních hypotaktických souvětí stávají vždy v postpozici, představují tedy jeden z příkladů ustáleného větosledu, odrážejí princip aktuálního členění. Následují buď přímo za větným členem, který rozvíjejí (vzhledem k řídicímu členu jsou tedy postponovány, z hlediska celého souvětí celku však můžeme mluvit o interpozici, popř. antepozici), nebo jsou od tohoto řídicího větného členu oddělena dalším rozvíjícím členem, nebo navazují na konec řídicí věty, která obsahuje onen člen, k němuž se váží. Obdobné pravidlo platí i pro nepravé věty vztažné, ty též stávají v postpozici s výjimkou těch nepravých vět vztažných, jež rozvíjejí obsah celé věty řídicí (Mistrík, 1966, 209nn.).

Většed ve verbálním typu podřadného souvětí představuje analogii ke slovosledu ve větě jednoduché, jednotlivé vedlejší věty podléhají do značné míry obdobným principům jako větné členy v odpovídající jednoduché výpovědi a řídí se aktuálním členěním větným. Určité druhy vedlejších vět však bez ohledu na princip aktuálního členění vykazují obvyklý většed a inklinují k antepozici či k postpozici, jinde je většed zcela volný. Anteponovány bývají vedlejší věty časové pro svou východiskovou povahu s výjimkou časových vět uvozených výrazy *kým*, *pokým* (u nich převládá postpozice), dále pak z logických důvodů věty podmínkové a zřetelové (*co se týká*, *pokud jde o*). Postpozice je obvyklá pro věty předmětné, omezovací, výjimečné a účelové.

Stanislav Žaža²⁸ (1969) je jedním z těch lingvistů (viz Svoboda), pro něž představuje většed důležitý článek popisu souvětí struktur a vyšších promluvových celků. Právě přemístitelnost vedlejší věty včetně spojovacího prostředku hraje pro něj zásadní roli při vymezení rozdílů mezi parataxí a hypotaxí. Věty v podřadném souvětí jsou totiž

²⁷ Toto jemnější dělení podřadného souvětí vychází ze závislostního vztahu vedlejší věty. Zatímco většina druhů vedlejších vět závisí na slovesu a rozvíjí jej, je jeho doplněním (odtud název vedlejší věty verbální), váží se vedlejší věty atributivní v roli přívlastku k jakémukoliv větnému členu věty řídicí kromě přísudku. Za plnohodnotný větný člen věty řídicí pokládá Mistrík též deiktická slova, která mnozí klasifikují jako součást spojovacího výrazu (Mistrík, 1966, 208).

²⁸ Přestože se Žažův článek zabývá většedem v ruštině, můžeme mnohé autorovy závěry aplikovat i na češtinu v souvislosti s podobností v syntaktické struktuře obou jazyků.

pozičně volné a nejsou svázány myšlenkovou výstavbou. Důkazem větosledné volnosti vedlejší věty je možnost její antepozice i postpozice vzhledem k větě řídicí. Interpozici Žaža (1969) nehodnotí jako svébytný větosledný typ, spatřuje v ní pouze poziční variantu jedné z výše uvedených poloh. Přehodnocení interpozice v antezici či postpozici se uskutečňuje v závislosti na postavení predikátu věty řídicí.²⁹ Žaža (1969) tak přichází s elegantním řešením větosledných otázek, výrazně zjednodušuje celou problematiku. Volnost vedlejších vět se však zdá být pojmem relativním, i v podřadném souvětí totiž vykazují některé vedlejší věty obvyklé pořadí, jejich volnost je různými principy omezována (Žaža, 1969, 175).

Žaža vymezuje tři základní činitele ovlivňující větosled, které se mnohdy doplňují, jindy vylučují. Mezi tyto principy řadí princip aktuálního členění, princip mluvnický a povahu významového vztahu.³⁰ Okrajově působí na větosled také princip logické, časové souslednosti dějů. Jednotlivé větosledné činitele jmenuje Žaža ve shodě s Mistríkem (1966). Mistrík však důsledně nevymezuje princip gramatický, ale tento princip nepřímo vyplývá z jeho dělení souvětí verbálních a atributivních (Žaža, 1969, 175). Otázka váhy aktuálního členění ve stavbě souvětí není ve srovnání s jednoduchou větou jasná. Navíc je třeba prozkoumat vliv sémantiky vět na větosled v konfrontaci s větou jednoduchou, neboť vlivem sémantiky doznává aktuální členění značných rozdílů ve svém uplatnění (Žaža, 1969, 175nn.).

Princip mluvnický představuje ve větosledu podřadných souvětí analogii ke slovosledu ve větě jednoduché. Je základním větosledným kritériem pro věty přívlastkové a pro vedlejší věty srovnávací závislé na komparativu adjektiva nebo adverbia. Oba typy vět se vzhledem ke svému řídicímu členu postponují. Roli pro větosled v tomto případě nehraje poloha predikátu ve větě hlavní, nýbrž poloha determinujícího členu (Žaža, 1969, 175). Vázanost k determinujícímu členu ztvárněnému deiktickým slovem je patrná i pro vedlejší věty obsahové, vztažné, místní a ostatní srovnávací, ale větosled je tu přesto volnější než v prvních dvou případech, u těchto vět není vyloučena ani antepozice. Žaža (1969) tak

²⁹ Vytčení zájmeného výrazu před větou vedlejší (anaforika) pokládá Žaža (1969) za okamžik vzniku složených spojek, což mu opět umožňuje hovořit o antepozici. Postpozice vedlejších vět přívlastkových je však hodnocena ve vztahu k řídicímu členu, ke jménu, které rozvíjejí. Domyslíme-li tento princip do důsledků, můžeme dále konstatovat, že celá tato konstrukce je ve vztahu k predikátu řídicí věty opět buď postponována, nebo anteponována.

³⁰ V promluvové oblasti je nejdůležitějším větosledným kritériem aktuální členění. V některých souvětých celcích ustupuje principu mluvnické sounáležitosti (viz postavení vedlejších vět přívlastkových), v ostatních případech funguje jako určující princip. Obsahové věty dokládají působení aktuálního členění, jsou sice jádrem výpovědi, mohou se však objevit i ve východisku. Při subjektivním pořadí je jádro anteponováno. Výjimečně stojí obsahová věta jako východisko v postpozici.

nepovažuje pro rozdílnost chování z hlediska větosledu za vhodnou Mistríkovu (1966) klasifikaci vět atributivních, k níž Mistrík počítá i předchozí případy. K postpozici pod vlivem mluvnického principu inklinují vedlejší věty, které rozvíjejí jednočlennou větu řídicí nebo jinou než oznamovací větu hlavní (Žaža, 1969, 175n.).

Větosed je určován i povahou významového vztahu. Postponovány bývají věty obsahové, které přinášejí jádro sdělení. Analogicky s postavením odpovídajících větných členů ve větě jednoduché stávají příslovečné věty temporální v antepozici, lokální v postpozici. Žaža (1969) upozorňuje, že si uvedená analogie neodpovídá stoprocentně a zasloužila by si podrobnější prozkoumání (Žaža, 1969, 176).

Žaža (1969, 176nn.) poukazuje na jistou vyhraněnost vedlejších vět příslovečně určovacích, v níž hraje roli princip aktuálního členění a analogie se slovosledem věty jednoduché. Vedlejší věty příslovečně určovací dělí do dvou skupin, do první z nich spadají věty příčinné, účelové, účinkové, prostředkové, eventuálně též věty omezovací pro podobnost logikosémantických vztahů a struktur. U této skupiny vedlejších vět převažuje postpozice, neboť tyto věty dodatečně uvádějí okolnost, která omezuje děj věty řídicí. Pro věty účinkové a pro věty s *neboť* (*υβο*), *tím více než*, *proto*, *že*; *poté*, *co* se tato tendence mění v závaznou. Do druhé skupiny řadí věty časové, podmínkové, zřetelové, částečně i podmínkově přípustkové a přípustkové. V tomto případě vedlejší věta uvádí děj věty hlavní, proto stává v antepozici, výjimku představují pouze věty časové s *jak náhle*, *tak*; zpravidla i věty se *zatímco*, *dokud ne*, kde postavení vedlejší věty závisí na časové posloupnosti dějů.

Žaža dále pozoruje obě skupiny příslovečných vět z hlediska aktuálního členění. První typ příslovečných vět lze kromě výjimečných případů vždy anteponovat³¹, při antepozici tyto příslovečné věty ztrácejí jádrovou funkci a stávají se obvykle východiskem. U druhé skupiny lze měnit pouze pořadí vět s jednoduchými spojkami³², tyto věty navíc přesunutím do postpozice neztrácejí charakter východiska, větosed se pak jeví jako příznakový – subjektivní. V této druhé skupině se však vyskytují i případy, kdy je postpozice vedlejší věty vnímána jako poloha základní. Roztržená spojka signalizuje pozdější dokončení věty, vedlejší

³¹ To je příznačnější pro souvětí s novějšími odkazovacími výrazy typu *z toho důvodu*, *následkem toho*; *proto*, *s tím cílem*; *až do té míry*; *takovým způsobem* ve větě hlavní, věty se staršími spojovacími prostředky – typ *že*, *protože*, *aby* – neumožňují tuto skutečnost příliš často, nebo vůbec.

³² Přesun z antepozice do postpozice u souvětí se složenou spojkou považuje Žaža (1969, 178) za nezvyklý (viz *V případě, že se vrátíme, se vše změní. Vše se změní v tom případě, že se vrátíme.*).

věta stojí v jádru výpovědi. U vět přípusťkově podmínkových je vždy možná antepozice, postpozice je složitější – zde by měly být věty přípusťkově podmínkové jádrem, často však odrážejí jakousi dodatečnou informaci, jsou nevyhraněné. Podobná situace vládne i u vět přípusťkových. K druhé skupině příslovečných vět se přibližují i věty s *tou mírou, jak*; jejich antepozici lze vysvětlit koexistencí srovnávacího a časového významu v těchto větách.

Věty se spojky *tehdy jak, mezitím jak* mají ustálené místo v postpozici (odporovací vztah je zde doplněn odstínem konfrontace). Věty se spojky *místo (toho,) aby* stávají zase v antepozici, vyjadřují protikladnost dějů.

Ani **Bohuslav Havránek** s **Aloisem Jedličkou** (1970) nepodceňují tak úplně vliv větosledu na souvětý typ (souřadnost/podřadnost souvětí). Rozhodujícím faktorem je pro ně aktuální členění (obsah známý a významově vázaný na předcházející kontext klade se před obsah nový, dosud nezmíněný), druhotně pak vliv mluvnický, jenž hraje nejdůležitější roli v postavení vedlejší věty přívláskové. V souřadném souvětí odráží sled vět logické řazení myšlenek nebo jejich důležitost. Pořadí vět v souvětí podřadném je z hlediska větosledu volné, vedlejší věta může zaujímat všechny tři pozice. Přesto některé věty v souvětí podřadném mají sklon směřovat k ustálené pozici. Postponují se zpravidla věty předmětné, obsahové a účelové. Autoři poukazují na řídký výskyt přísudkových vedlejších vět a vysvětlením jejich formálních znaků podporují teorii o jejich postpozici (přísudková věta vedlejší je větným vyjádřením jmenné části přísudku, která následuje po sponě). Havránek a Jedlička rozlišují jen omezený počet příslovečných vět (místní, časové, způsobové přirovnávací, účinkové, omezovací; příčinné, účelové, podmínkové a přípusťkové), nejdou do takové hloubky jako jiné odborné syntaktické publikace, a proto v základních větosledných typech nemohou uvádět specifické případy ustáleného větosledu vybraných, jemněji diferencovaných vět vedlejších příslovečných. Spojky *zatímco, kdežto, leč, leda* řadí autoři k podřadným.

Pro **Karla Svobodu** (1972) představuje větosled jeden z konstitutivních znaků, které vytvářejí z řetězce vět souvětí. Vedle kritéria modálnosti (možnost transformace souvětí oznamovacího na tázací), hlediska větněčlenského a strukturačního je větosled navíc opět jedním z kritérií hypotaktičnosti. „Věta, která stojí na začátku souvětí a není uvozena spojovacím výrazem, je kromě jednoho druhu infinitivních vět podmínkových (*Být doma,*

pomohl bych) větou hlavní“ (Svoboda, 1972, 25). Podle Svobody (1972) je větosled spolu s kritériem modálnosti a pozicí spojovacích výrazů důležitý i pro poznání lineární (souřadné), resp. graduální (podřadné) stavby souvětí. Zvláště pak pojednává o větosledu v jednoduchém (spojení vět hlavních s vedlejšími větami pouze prvního závislostního stupně) a složeném souvětí. Spojení vět hlavních provází zpravidla pevný větosled a nepřemístitelnost spojky souřadící, jíž jsou tyto věty spojeny. V jednoduchém souřadném souvětí mají stálé místo věty hlavní spojené významovým vztahem stupňovacím, důsledkovým a vysvětlovacím. Hlavní věty spojené jiným než zmíněnými významovými vztahy mohou proměnit sled svých věcných obsahů, spojovací výraz si však podrží své pevné místo mezi oběma větami, není přemístitelný, připojuje vždy větu druhou v pořadí, v případě spojovacích výrazů *bud'*, *nejen*, *sice* apod. větu první (Svoboda, 1972, 27nn.).

Pavel čte a Petr se dívá na televizi. → Petr se dívá na televizi a Pavel čte. Bud' jsme jezdili na kole, nebo jsme chodili na pěší výlety. → Bud' jsme chodili na pěší výlety, nebo jsme jezdili na kole.

Hlavní věty v poměru slučovacím nelze přemístit bez vložení adekvátních lexikálních prostředků – odpovídajícího příslovečného určení, předchází-li děj první věty před dějem věty druhé (Svoboda, 1972, 28).

Umyl si ruce a šel večeřet. Hosty jsme provedli po Praze a v pátek jsme byli v divadle. → V pátek jsme byli v divadle a den předtím jsme hosty provedli po Praze.

Je-li mezi hlavními větami poměr vylučovací, nemůže dojít k výměně pozic obou dějů v tom případě, vylučuje-li uskutečnění děje první věty realizaci děje věty následující. Svoboda (1972, 28) uvádí jako příklad souvětí typu *Bud' se změníš, nebo se rozejdeme*.

Spojení věty hlavní s vedlejší, tedy graduální výstavba souvětí, otevírá tři možné strukturní typy v závislosti na postavení věty vedlejší k větě hlavní, mění-li věta vedlejší svou pozici, přesunuje se současně s ní i spojovací výraz. Volnost větosledu, možnost postavení vedlejší věty v antepozici i postpozici, chápe Svoboda (1972) jako konstitutivní rys pro vymezení věty vedlejší.³³ Některé věty však jsou pozičně vázány, jsou tedy méně vedlejší

³³ Svoboda (1972, 31) se dále zmiňuje i o tom, jak se promítá další z doprovodných konstitutivních rysů podřadného souvětí – zvuková výstavba do větosledu, resp. těsnosti souvětí celku. Anteponové vedlejší věty uzavírá polokadence, bez pauzy nebo s nerozpoznatelným přerušením proudu řeči na ni navazuje věta hlavní. Postponovaná věta vedlejší se buď těsně připíná k větě hlavní a je pronesena současně s ní bez jakýchkoliv

než druhé, stojí na periférii. Na postpozici se omezují „vedlejší věty účinkové³⁴, prostředkové s „tak, že“, přirovnávací s „než“³⁵, věty s „než aby“ vyjadřující jedinou možnost, věty časové s „až“ vyjadřující druhý článek dějového řetězce. [...] Postpozice vět přívlastkových je obdobou postpozice neshodného přívlastku [...]“ (Svoboda, 1972, 29)

Svá kritéria hypotaktičnosti aplikuje Svoboda (1972, 32nn.) na sporné případy, zabývá se spojovacími výrazy, které bývají mnohými gramatikami hodnoceny různě. Věty uvozené souřadícím výrazem *kdežto* vyjadřujícím odporovací poměr byly původně užívány především v antepozici, Svoboda konstatuje patrný přesun do postpozice. Vázány na postpozici jsou i věty uvozené spojovacím výrazem *takže*, o jejichž syntaktickou povahu se lingvisté přou. Dále se Svoboda zastavuje u výrazu *pokud*: uvozuje-li tento prostředek vedlejší větu zřetelovou (*Pokud jde o mluvnickou stránku, je to správné. Je to správné, pokud jde o mluvnickou stránku.*) nebo výpovědně omezovací (*Pokud vím, ještě se nevrátil. Ještě se nevrátil, pokud vím.*), může se tato věta vyskytovat v postpozici i antepozici. Je-li však tato spojka součástí věty navozovací³⁶ (*Pokud se mne týče, byl jsem mladý a z té příčiny ješitný.*), pak se vyznačuje vázaností na antepozici. Anteponována i postponována může být vedlejší věta podmínková (*Budu už za rok bydlet na Spořilově, jestliže se okolnosti vyvinou normálně. Jestliže se okolnosti vyvinou normálně, budu už za rok bydlet na Spořilově.*) i podmínkově omezovací (*Bydlí na Spořilově, jestliže se nemýlím. Jestliže se nemýlím, bydlí na Spořilově.*) uvozená výrazem *jestliže*, stejně jako infinitivní fráze podmínkové (*Jel by s námi, být lepší počasí. Být lepší počasí, jel by s námi.*).

Na postpozici jsou vázány i vedlejší věty uvozené spojkou *když* ve významu příčinně časovém, způsobově časovém a přípustkově časovém, přestože vyjadřují první dějovou složku. Podobných konstrukcí se používá především ve sportovním komentátorství a jsou jazykovou zvláštností (Svoboda, 1972, 54):

Spartak neunikl porážce, když jeho obrana podala velmi slabý výkon. P. vytvořil nový časový rekord, když uběhl 5000 m za ... Slavoj nakonec prohrál, když v poločase ještě vedl.

intonačních změn, nebo jí předchází polokadence, jež uzavírá větu hlavní. Výjimečně může být řídicí věta pronesena s konkluzivní kadencí, to však nijak neruší těsnost daného celku.

³⁴ Postavení v postpozici opravňuje to, že je v nich uváděn děj následný ve vztahu k ději věty hlavní.

³⁵ Váže se na komparativ adjektiva nebo adverbia ve větě předcházející.

³⁶ Tyto věty se ale obvykle určují jako vedlejší věty zřetelové.

Svoboda (1972) se dále dotkl řazení vět v souvětí složitém, tj. v souvětí složeném ze tří a více vět jednoduchých. Ve své klasifikaci tohoto souvětěného typu dospěl k vymezení čtyř podtypů: 1) souvětí souřadného lineárního (souvětí složeného jen z vět hlavních), 2) souřadného graduálně lineárního (souvětí složené ze dvou a více vět hlavních a jedné nebo více vět vedlejších, věta vedlejší nerozvíjí tu současně všechny věty hlavní), 3) podřadného graduálního (složeného z jedné věty hlavní a minimálně dvou vět vedlejších), 4) podřadného lineárně graduálního (souvětí složené minimálně ze dvou vět hlavních a z jedné nebo více vět vedlejších, tato jedna věta, nebo v případě jejich většího počtu některá z vedlejších vět rozvíjí současně všechny věty hlavní).

Zajímavé je řazení vět v případě podřadného souvětí graduálního, které se skládá z věty hlavní a více vět vedlejších prvního stupně závislosti. Jsou-li tyto vedlejší věty k sobě vzájemně ve vztahu souřadnosti, bývá celý řetězec vázán na jednu ze tří možných větosledných pozic a jen málokdy je roztržen. Není-li mezi větami syntaktického vztahu, vyskytují se v postpozici, nebo je jedna anteponována, popř. interponována a druhá postponována. O antepozici obou vedlejších vět v tomto typu složeného souvětí se Svoboda (1972) vyjadřuje jako o neuspokojivé, připouští ji jen v případě, jsou-li obě vedlejší věty větami příslovečnými. Kombinují-li se mezi vedlejšími větami oba výše zmíněné vztahy, bývají tyto věty buď ve stejné pozici vzhledem k větě hlavní, nebo jsou od sebe větou hlavní odtrženy.

V podřadném souvětí lineárně graduálním, složeném ze dvou a více vět hlavních a jedné věty vedlejší, může věta vedlejší oběma větám hlavním předcházet nebo za nimi následovat, eventuálně mezi ně může být vložena. Vyskytuje-li se v tomto souvětěném typu více vět vedlejších, pak ta věta vedlejší, která závisí současně na všech větách hlavních, stává zpravidla před nimi, vyloučena však není ani její postpozice, bývá však vzácná.

V závěru oddílu věnovaném složenému souvětí Svoboda (1972) shrnuje zvláště pozici možnosti vedlejších vět. Vedlejší věty prvního stupně závislosti (dále jen jako V^1), jak i z předchozích výkladů vyplývá, mohou zaujímat všechny tři uvažované pozice vzhledem k větě hlavní. Jejich další pozici omezení zachycuje následující tabulka:

Tabulka č. 1 – Poziční možnosti vedlejších vět prvního stupně závislosti

	postpozice obou V ¹	jedna V ¹ v antepozici, druhá v postpozici	antepozice obou V ¹	interpozice obou V ¹
bez syntaktického vztahu	+	+	popř. +	+
ve vztahu souřadnosti	+		+	+ (závislost na téže části věty řídící)

Pro vymezení pozic vedlejších vět vyššího než prvního stupně závislosti je třeba vycházet z pozice vedlejší věty prvního stupně závislosti. Je-li V¹ postponována, následuje v písemném projevu V² za V¹, málokdy jí předchází. Postponována bývá V² i v případě, že je tím narušen princip aktuálního členění. V² je možné i interponovat, interpozicí tu Svoboda rozumí její vložení hned za spojovací výraz uvozující V¹. Vyskytuje-li se v postpozici více souřadně spojených V¹, není antepozice V² vzhledem k druhé V¹ neobvyklá. Antepozice V² před V¹ je častá i v případě, kdy se věty vedlejší od věty hlavní osamostatní, jsou od ní odděleny tečkou.

Stojí-li V¹ v antepozici, bývá V² vložena mezi V¹ a větu hlavní, ojediněle interponována do V¹. Vzácné jsou v psaném projevu i konstrukce, v nichž V² přechází větě hlavní a V¹ za touto větou hlavní následuje. Vedlejší věty vyšších stupňů závislosti stojí v přímém sledu v postpozici k větě, na níž závisí.

Josef Štěpán (1977) ve své monografii doplnil chybějící mezeru ve větosledném popisu, věnuje se problematice řazení vět uvnitř složitého souvětí s řetězcovou závislostí vedlejších vět (dále i jako ŘZVV).³⁷ Štěpán (1977) vymezuje dva principy, které ovlivňují větosled: aktuální členění a méně častý gramatický princip, jemuž občas musí aktuální členění ustoupit.

³⁷ V souvětí s řetězcovou závislostí závisí každá nová vedlejší věta na předcházející větě vedlejší. Jde o příklad rozvíjení do hloubky, ve směru vertikálním.

Štěpán rozhodně není první, kdo se soustavněji zabývá vlastnostmi a strukturou složitého souvětí. Tomuto tématu se podrobněji věnoval už **František Kočíš** ve své monografii *Zložené súvetie v slovenčine* (1972), v níž upozornil na literaturu dosud věnovanou klasifikaci složitého souvětí v československé lingvistice a na rozdíly v chápání tohoto fenoménu. Poukázal nejen na obrovskou terminologickou rozkolísanost, ale i na rozdílnost kritérií aplikovaných při vymezování jednotlivých souvětých typů. On sám vymezil deset typů složitého souvětí, které jsou reprezentovány pouze základní, tj. nejfrekventovanější větoslednou variantou tohoto typu.

Centrem souvětí s ŘZVV je hlavní věta, která stává zpravidla na začátku celku a představuje tedy východisko, není však vyloučeno ani její koncové postavení, kdy je na ni kladen důraz. Je-li ostrá disproporce mezi délkou ŘZVV a větou hlavní, obzvláště je-li věta hlavní ve srovnání s délkou řetězce velmi krátká, funguje jako pointa. Při abstrakci od kontextu je často možné celou konstrukci přestavět, někdy v tom však brání slovosled věty hlavní nebo stavba a charakter věty vedlejší nebo hlavní.

Přestože Štěpán (1977) upozorňuje na to, že větosled není izolovaný pojem, souvisí se začleněním souvětí do kontextu, kontext při svých výkladech nezohledňuje. Své výklady dokládá reálnými příklady, vyjadřuje se k jejich přehlednosti, kterou poměřuje podle jejich srozumitelnosti běžnému uživateli. Rozdíl v přehlednosti souvětí může ovlivnit i příslušnost daného textu k funkčnímu stylu.

Štěpán (1977, 44nn.) vymezuje v souvětí s ŘZVV tři základní větosledné typy a čtyři varianty. Mezi základní větosledné typy patří souvětí s postponovaným, anteponovaným a interponovaným řetězcem závislostí (dále i jako ŘZ). V rámci nich lze ještě vymezit souvětí s progresivní, progresivně regresivní, regresivně regresivní, regresivně progresivní řetězcovou závislostí. Pojmy progres a regres nahrazuje Štěpán termíny postpozice a antepozice, používá je jako širší pojmy pro antepozici, resp. postpozici vět druhého a vyššího stupně závislosti ve smyslu rozvíjení zleva doprava (progres), resp. zprava doleva (regres). Štěpán upozorňuje na sporné případy mezi regresem a interpozicí, následuje-li věta druhého stupně závislosti za spojovacím výrazem prvního stupně závislosti, dochází-li tedy ke kontaktnímu postavení dvou spojovacích výrazů, hodnotí se často toto postavení věty druhého stupně závislosti jako regres. Nekontaktní postavení nebo kontaktní střetnutí vztažného zájmena a výrazu synsémantického se zpravidla klasifikuje jako interpozice.

Štěpán sám upozorňuje na to, že větosled se zkoumá z různých úhlů pohledu. Jedním z nich je právě míra uplatnění kritéria aktuálního členění a gramatického kritéria v konkrétním souvětěném celku. Většosled je možno posuzovat i z hlediska tvůrce textu a jeho příjemce, nebo dokonce z hlediska kompozičních větných typů (přímočará a rozvětvená věta). Štěpán si jako východisko svých excerpce zvolil uvozovací výraz a zohledňuje i slovosled daného souvětí.

Tabulka č. 2 – Typy souvětí s ŘZVV a jejich varianty podle Štěpána (1977):

souvětí s postponovanou ŘZ (nejčastější větosledný typ, téměř 90 % všech dokladů)	progresivní	typ 1H – 2V ¹ – 3V ² při dílčí klasifikaci zohledněn počet stupňů závislosti ³⁸ nebo počet řídících VV rozvitých závislou VV
	progresivně regresivní	typ 1H – 2V ² – 3V ¹ ³⁹ nositel regresi zpravidla V ² , ojediněle V ^{3+x} ⁴⁰ při dílčí klasifikaci zohledněna pozice, náplň a způsob vyjádření regresi zdrojem vzniku konstrukcí s kontaktní dvojicí různovětných podřadicích výrazů
souvětí s anteponovanou ŘZ (asi 8% případů, podmíněno schopností určitého typu VV stát v antepozici) ⁴¹	regresivně regresivní	typ 1V ² – 2V ¹ – 3H velmi řídký výskyt v hlavní větě bývá zpravidla sloveso typu verba dicendi nebo sentiendi, V ¹ – věta obsahová, V ² – věta příslovečná souvětí je možné upravit a H vložit mezi obě V
	regresivně progresivní	typ 1V ¹ – 2V ² – 3H častější, zřídka progrese do pátého stupně závislosti značné nároky na paměť uživatele využíváno v uměleckém stylu jako prostředek dějového napětí obvykle možný přesun ŘZ do postpozice beze změny smyslu

³⁸ Ve svém výzkumu dokládá Štěpán (1977) souvětí s maximálním možným osmým stupněm závislosti.

³⁹ To znamená, že řetězec vedlejších vět následuje za větou hlavní, mezi hlavní větou a vedlejší větou prvního stupně závislosti je však vložena vedlejší věta druhého stupně závislosti.

⁴⁰ Vedlejší věta druhého stupně závislosti může být jako nositel regresi dále rozvíjena buď progresivně, nebo interponovanou větou vedlejší, nebo progresivním řetězcem vět vedlejších. Toto rozvíjení probíhá ve směru vertikálním, vedlejší věta druhého stupně závislosti může být však jako nositel regresi rozvíjena i do šířky, souřadně připojenými větami vedlejšími téhož stupně a druhu.

⁴¹ Štěpán (1977) poukazuje na vázanost vedlejších vět navozovacích s „pokud“ na antepozici.

souvětí s interponovanou ŘZ (typ nejméně častý, málo přes 2%, navíc dosud nebyla soustavně zkoumána)	do věty hlavní	jeden nebo více interponovaných řetězců progresivních, progresivně regresivních zkoumán počet přerušení H, směr rozvíjení V v interpolovaném řetězci přehlednost závisí na stavbě H
	do věty vedlejší bez narušení věty hlavní	ŘZ interponován obvykle do V postponované – V je jedenkrát přerušena progresivním nebo progresivně regresivním ŘZ
	jak do věty vedlejší, tak do věty hlavní	interpozice na druhou – do H interponována V ¹ a do ní V ²

Štěpán (1977) pak porovnává frekvenci spojovacích výrazů v Palackého *Dějínách* s korpusem 32 děl současného jazyka a dospívá touto komparativní metodou k zajímavým závěrům i v oblasti vývoje větosledu. Řetězce s *což* jsou v dokladech současného jazyka vázány výhradně na postpozici. Všechny řetězce inklinují svým postavením k postpozici nebo se v ni dají transformovat. Nejsilnější vázanost na postpozici postavení vzhledem k větě hlavní se projevuje u následujících spojovacích výrazů *což, takže, zda, proč, kterak, kolik, než aby, než že, kudy*. Postponovány nebo interponovány mohou být řetězce s *který, jenž, kdy, jaký, kam*. Věty s *kdyby, než, poněvadž* podle výzkumu nebývají interponovány. Štěpán nakonec dělí spojovací výrazy do dvou skupin, první skupinu představují ty konektory, u nichž jednoznačně převládá postpozice nad antepozicí (což vyhovuje všem druhům vedlejších vět), ve druhé skupině najdeme výrazy, u nichž si obě větosledné varianty zhruba odpovídají (vedlejší věty příslovecně podmínkové a časové) (Štěpán, 1977, 71nn.).

Kvantitativní výzkumy, které provedla **Marie Těšitelová** a kolektiv (1983)⁴² v oblasti psaných a mluvených odborných textů, vnáší do této syntaktické problematiky zcela jiné světlo. Těšitelová vychází z objektivně vnímatelného, vnějšího znaku „grafické věty“ – z její délky, která je určena počtem slov. Snaží se dokázat, že tento lineární rozměr větných celků

⁴² Těšitelová (1983) však v tomto směru navázala na své předchůdce, kritérii čitelnosti textu se v československé lingvistice zabýval například Josef Mistrík (1970) či Ludmila Uhlířová (1971).

a klauzí⁴³ nepřímo souvisí se složitostí struktury dané jazykové jednotky a napomáhá stylovému vymezení daného projevu.

Výzkumy ukazují, že v projevech psaných téměř přímo úměrně s délkou klauze, která je ve srovnání s odbornými mluvenými projevy díky četným nominalizacím delší, roste i délka větného celku. Toto se však nepotvrdilo v případě projevů mluvených, u kterých bývá ve srovnání s psanými texty zase delší průměrný větný celek. Příčinou může být porušování syntaktické stavby, opakování určitých částí klauzí při mluveném projevu.

Těšitelová (1983) se dále zabývá kvantitativní charakteristikou souvětí. Empirické výzkumy nepotvrzují převahu souvětí nad větou jednoduchou u mluvených projevů, ale dokazují, že se v mluvených projevech oproti psaným objevují ve větší míře složitá souvětí. Zatímco souvětí v psaných projevech dosahují v průměru sotva tří vět, mluvené projevy toto číslo přesahují. Výzkumy nevyvrátily ani domněnku o převaze souvětí typu HV-VV v odborném stylu. Ve srovnání s psanými texty jsou v mluvených projevech častěji používána souřadná souvětí, především však v souvětích krátkých.

Výzkumy potvrzují, že většina souvětí má tendenci směřovat k čelnímu postavení hlavní věty. V souvětích mluvených textů bývá vedlejší věta anteponována ještě mnohem řidčeji než v projevech psaných. Mezi mluvenými a psanými odbornými texty byly zaznamenány pouze dva větší rozdíly související s výskytem různých druhů vedlejších vět. V psaných odborných textech tvoří více než polovinu všech vedlejších vět ve všech strukturních typech souvětí vedlejší věty přívláskové. Mluvené projevy jsou v četnosti atributivních vět podstatně níže, frekvence atributivních vět v mluvených projevech je vysoká především v souvětích o dvou větách. Předmětné věty vedlejší jsou v mluvených textech mnohem častější ve složitých souvětích. V odborných textech se navíc vyskytuje mnohem více sloves vyžadujících doplnění o předmětovou větu, než je tomu v případě jiných funkčních stylů. Doplnění o objektovou větu vyžadují slovesa reflektující výsledky empirické práce: *ukazuje, že...; popírá, že...; zkoumá, jak...* (Těšitelová, 1983, 104n.). V mluvených textech zase nacházíme v souvětích mnohem více vět vsuvkové povahy, které inklinují k počátečnímu postavení v souvětí: *Co se týče globální platnosti tohoto dělení,...; jak víte...*

⁴³ Větný celek supluje v jejím pojetí jakoukoliv grafickou větu, bez ohledu na to, zda je touto jednotkou věta jednoduchá, souvětí souřadné či podřadné. Tyto větné celky se skládají z klauzí, syntakticky vymezených vět, jež tvoří jeden predikát.

(Těšitelová, 1983, 105). V antepozici se tu objevují i vedlejší věty omezovací. V samostatném oddílu je uveden i přehled výskytu vedlejších vět příčinných, které směřují k antepozici (v psaných textech 85 % všech anteponovaných vedlejších vět tvoří věty příslovečné příčinné). Zatímco v textech mluvených převládají vedlejší věty vyjadřující vlastní příčinu, v psaných textech jsou to věty podmínkové. Ostatní druhy vedlejších vět bývají zpravidla postponovány.

František Daneš (1985) se větosledem zabývá jen v omezené míře, svůj výklad zaměřil na kontroverzní a dlouho odsuzované typy konfrontačního spojení vět a na věty vztahné pokračovací. Věty zřetelově omezovací⁴⁴ s *jestliže*, *-li* se vyznačují vázaným, s ohledem na aktuální členění objektivně uspořádaným pořadím vět. Věta uvozená spojovacím výrazem stojí za všech okolností na prvním místě.

Pro kontrastně srovnávací souvětí⁴⁵ se *zatímco* je příznačná volnost větosledu, tyto konstrukce jsou navíc zvláštní i tím, že připouštějí čtyři různé konstrukční varianty. Spojovací výraz může tedy bez ohledu na zmíněnou poziční volnost uvozovat libovolnou z vět. Výraz *kdežto* v těchto souvětích ponechává Daneš stranou, vyjadřuje se však v soulase s Hausenblasem (1958) pro ustálený větosled v rámci tohoto typu kontrastně srovnávacího souvětí, věta s *kdežto* stává na druhém místě.

Polyfunkčnost spojovacích prostředků je příčinou uplatňování rozdílných větosledných tendencí. Spojovací výraz *aby*, který uvozuje vedlejší věty příslovečné účelové, se v této funkci vyznačuje volným větosledem, věta účelová s *aby* není vázána na určitou pozici. Konfrontační *aby*, tj. *aby* uvozující v širokém slova smyslu nepravé věty účelové, inklinuje k vázanému větosledu, bývá postponováno. Podobně je tomu i v případě vedlejších vět uvozených spojkou *když*. Časové věty s *když* mohou být postponovány i anteponovány, kontrastně konfrontační nebo konfrontační *když* užívané především ve sportovní publicistice je vázáno na postpozici.

Vedlejší věty účinkově přirovnávací s *než aby* se též postponují, anteponovány mohou být tyto věty v případě vynechání výrazu *než* a současného užití korelativa *na to* ve větě hlavní.

⁴⁴ Daneš tu přebírá Trávníčkovu terminologii.

⁴⁵ Hausenblasova terminologie.

V *Mluvnici češtiny* (1987) najdeme dílčí větosledné poznámky uvnitř výkladů jednotlivých typů vedlejších vět. V jednoduchém podřadném souvětí větosledné varianty závisí na typu syntaktického vztahu mezi větami, obvykle však podléhá řazení vět principu aktuálního členění.

Velká pozornost se v souvislosti s větosledem věnuje konfrontačnímu spojení vět. Věty uvozené výrazem *místo aby* vyjadřujícím odporovací vztah („*rozpor mezi tím, co je, a tím, co by mělo být*“ MČ 3, 1987, 461) nejsou ve svém větosledu gramaticky omezeny, mohou tedy předcházet větě řídicí nebo po ní následovat. Jinak je tomu však v konfrontačním souvětí s *když* a *aby*. V tomto případě se věta spojková vyznačuje závaznou postpozicí. Mezi oběma typy spojovacích výrazů (konfrontačním *když* a *aby*) však nepanuje shoda v souvislosti s vymezením role pozadí a reliéfu konfrontačního vztahu. V souvětí s *když* pozadí představuje věta vedlejší (*Slavoj nakonec prohrál 3:4, když ještě v poločase vedl 3:1.*), v souvětí s *aby* je tomu naopak (*Bolest na chvíli ustala, aby zakrátko propukla s tím větší silou.*) (MČ 3, 1987, 463). Souvětí s *když* je možné transformovat v souvětí s *aby* (*Slavoj ještě v poločase vedl 3:1, aby nakonec prohrál 3:4.*), teoreticky připadá v úvahu i obrácený postup (*Bolest propukla s tím, větší silou, když předtím nakrátko ustala.*), k tomu však nedochází pro „*nesoulad mezi větosledem a časovým pořadím událostí*“ (MČ 3, 1987, 463).

Ve výkladu o konfrontačním souvětí připomínají autoři i spojovací výraz *zatímco* a ve shodě s Danešem uvádějí čtyři v úvahu připadající varianty, které vyplývají jednak z volného větosledu, jednak z možnosti uvozovat jakoukoliv z obou propozic. Vázaným větosledem se v konfrontačním souvětí vyznačují věty s *jestliže*, *-li*, které zaujímají vždy místo v čele souvětí, tj. před větou hlavní (*Jestliže dole před vrátnicí bylo dusno až nepříjemné, tady nahoře pod střechou bylo ovzduší doslova nedýchatelné.* MČ 3, 1987, 464).⁴⁶ Zmíněné spojovací výrazy (*zatímco*, *když*, *aby*) řadí autoři mluvnice mezi hypotaktické. Mezi parataktickými výrazy uplatňujícími se v konfrontačním souvětí jmenují autoři spojku *kdežto*, přechod tohoto spojovacího prostředku k parataktickým přičítají vázanosti spojkové věty na postpozici.

⁴⁶ Pro závaznou postpozici konfrontačních vět s *aby* mluví časová následnost, která se mezi oběma ději objevuje.

Nečasové věty s *když*, u nichž je oslaben i konfrontační význam, mohou vyjadřovat ještě vztahy příčinné a prostředkové, v tomto případě je větosled ustálen, takováto věta s *když* se postponuje: *J. P. vytvořil nový rekord, když uběhl 5 000 m za ...* (MČ 3, 1987, 463).

V prostém adordinačním spojení stojí vždy věta uvozená výrazem *tj.*, mající funkci vysvětlení, za větou řídicí (*Nepočínal si dost ekonomicky, to jest nešetřil svými silami* – MČ 3, 1987, 470).

Jsou-li děje dvou vět ve vztahu kauzálním, který není formálně vyjádřen žádným spojovacím prostředkem, rozhoduje o interpretaci spojení jako vztahu příčina/důsledek nebo účinek/následek pořadí vět (MČ 3, 1987, 480). Příčinné/důvodové věty uvozené hypotaktickými spojkami (*protože, poněvadž, jelikož, ježto*) mají na rozdíl od vět připojených spojkou *neboť* volný větosled. Věty s *totiž, vždyť, však, neboť*, které podávají vysvětlení nutné ke správné interpretaci děje předcházejícího, uvádějí druhou propozici, jsou pevně vázány na postpozici. Věty důsledkové uvozené výrazy (*a proto, (a) tedy, (a) tudíž*, popř. (*a tak, tož* stávají vždy na druhém místě.

Časové věty s *než*, které uvádějí děj proběhnuvší až po ději věty řídicí, bývají obvykle postponovány.

Podmínkový vztah je v závislosti na způsobu svého vyjádření v určitých případech větosledně omezen – antepozice je nutná u imperativních vět a infinitivních vět, k nimž je syndeticky připojena věta druhá – při absenci spojovacího výrazu odpadá uvedené větosledné omezení. Následuje-li věta vedlejší s *když* po kritické nebo nedůvěřivé otázce, dochází k přehodnocení podmínkového vztahu ve vztah prostě okolnostní (MČ 3, 1987, 489).

Přípustkové vedlejší věty uvozené nejčastěji podřadicími výrazy *ačkoli(v), přestože, třebaže; ač, třeba(s), jakkoliv, i když* nejsou z větosledného hlediska nijak omezeny. Totéž však nelze říct o přípustkovém významu mezi větami hlavními, tohoto významu nabývá věta první v pořadí, o čemž se můžeme přesvědčit snadnou transformací tohoto souřadného souvětí v souvětí podřadné. Po této větě následuje druhá věta hlavní uvozená nejčastěji výrazy *a, a přece, ale přesto, přece však; a zatím, nicméně*, která představuje kontrast s očekáváním, které si vytváříme na základě obsahu první věty. Při obráceném poměru nabývá přípustkového významu věta v pořadí druhá (*A vousy má také, a není mužský* – MČ 3, 1987, 491).

Větosled vedlejších vět účelových s *aby* je volný, ale přesto se u nich projevuje výrazná tendence k postpozici. Při asyndeticky a paratakticky (*at'*) vyjádřeném účelovém vztahu vyjadřuje druhá věta onen cíl, k němuž děj první věty spěje. Vyzdvihnout tento cíl může mluvčí prostřednictvím antepozice. Se změnou postavení věty s *at'* se mění i slovnědruhovát platnost tohoto výrazu, při antepozici je vnímán jako částice, s postpozicí se řadí mezi širokou škálu spojovacích prostředků (*At' vám to nepocáká šatičky, dejte pozor!* – MČ 3, 1987, 494).

Vedlejší věta s *aniž* vyjadřující průvodní okolnost se vyznačuje volným větosledem (MČ 3, 1987, 498). Hypotaktické věty nástrojové s *že*, kterému předchází korelativum *tím* (ojedinele též *tak*) ve větě řídicí, mohou být anteponovány i postponovány (MČ 3, 1987, 499). Věta s *pokud*, která udává omezení pro uskutečnění děje věty řídicí nebo která vyjadřuje obeznámenost mluvčího či jiných osob s danou skutečností, se vyznačuje volným větosledem. Omezení se v tomto případě vztahuje pouze na hypotakticky připojené věty, které vyjadřují, „*co mluvčí či jiné osoby vědí o původci děje, který je v této větě v pozici gramatického subjektu*“ (MČ 3, 1987, 500). Tyto věty se vyskytují v antepozici (*Jak znám Kubu, sklopí jenom hlavu a půjde.* MČ 3, 1987, 500)

Věty výjimečné uvozené výrazy *ledaže*, *leđa*, *leč* bývají postponovány, nemožnost antepozice umožňuje některým gramatikám zahrnout uvedené spojovací výrazy mezi parataktické (MČ 3, 1987, 501). Věty zřetelově vymešovací mají na rozdíl od vět navozujících téma výpovědi volný větosled. Věty navozující téma výpovědi (*co se týče/pokud jde o/pokud se týče*) musí ze své podstaty stát v antepozici, to je činí nezaměnitelnými (MČ 3, 1987, 502).

Mezi větami můžeme dojít k obrácení syntaktického vztahu, věta řídicí se formálně mění v podřazenou, původní vedlejší věta obsahová pak vstupuje na její místo (*Později se ukázalo, že měl pravdu. Měl pravdu, jak se později ukázalo.*) – při obráceném syntaktickém vztahu je pozice vět formálně závislých uvozených nejčastěji výrazem *jak* volná (*Jak se později ukázalo, měl pravdu. Měl, jak se později ukázalo, pravdu.*). Jejich postavení v interpozici vede někdy k přehodnocení těchto vět v parenteze, což autoři *Mluvnice češtiny 3* nekvetují – představuje-li interpozice totiž jednu z variant větosledu, nelze na ni syntakticky nahlížet jinak než na předchozí dvě varianty. Proti jejich vsuvkovému charakteru navíc mluví

větosledná varianta antepozice, parenteze, včetně vsuvkových vět s *jak* totiž nelze anteponovat. „*I interponované asyndeticky připojené věty, jež mají význam vět uvozujících obsahové věty, lze považovat za souvětné. Na začátku interponovaných asyndetických vět stejně jako při jejich postpozici většinou bývají různé navazovací výrazy. Na vedlejší větu obsahovou se odkazuje zájmenným předložkovým výrazem, který je zpravidla na konci věty uvozovací, při postpozici uvozovací věty pak na jejím začátku.*“ (MČ 3, 1987, 508) K obrácení závislostního vztahu dochází i v souvětích časových (*Když přišla desátá hodina, kdosi klepal na dveře. Přišla desátá hodina, když kdosi klepal na dveře.*) (MČ 3, 1987, 473).

Věta doplňková (v MČ 3 označovaná jako komitativní) uvozená nejčastěji výrazy *jak*, *kerak*, *an*, které vyjadřují nějaký děj/stav a v nichž se kryje komplement/valenční doplnění verba finita ve větě nadřazené se subjektem věty podřazené, se postponuje. Doplňkové věty nepřímou pojmenovávající stav se zpravidla postponují, ale nevylučuje se u nich ani jiná pozice. Na rozdíl od prvního typu doplňkových vět se zde setkáváme s odkazovacím výrazem ve větě hlavní.

Vztažné věty se vyznačují opět onou vázaností na člen věty hlavní, jenž rozvíjejí, a proto následují vždy až po tomto členu. Rozdíl mezi adjektivními a substantivními větami atributivními tkví podle MČ 3 v nemožnosti antepozice vedlejší věty adjektivní atributivní před odkazovacím výrazem (MČ 3, 1987, 531).

Predikativní věty substantivní uvozené *kdo*, *co* lze anteponovat. Predikativní věty adjektivní a adverbialní uvozené obvykle výrazem *jako* ve spojení s kondicionálem nebo výrazem *jako když* zpravidla anteponovány nebývají. Zvláštním případem predikativních vztažných vět uvozených výrazy *kdo*, *co* a *který* je vytykáací důrazový opis, v tomto případě se vytyká réma (*Byl to Marx, kdo...*) či téma (*On to byl, kdo...*) vedlejší větou vztažnou. Postavení vět opět záleží na uvozujících výrazech věty s *kdo*, *co* lze anteponovat (případ především hovorových projevů – *Kdo na to upozornil, byl Marx.*), věty s *který* nikoliv (MČ 3, 1987, 537).

Mezi formální znaky řídící věty následující po anteponované větě vedlejší můžeme počítat především v hovorových projevech vkládání „vycpávkových“ výrazů nabývajících charakteru zájmenných částic (*tak*, *tedy*, *tož*, *tu*): *A když učitelka vešla do lesa, tak ten chlap vyskočil z roští* (MČ 3, 1987, 449).

Helena Běličová a **Jan Sedláček** (1990) se zabývají souvětím z hlediska všech slovanských jazyků. Vycházejí z rozdílu mezi parataktickými a hypotaktickými spojovacími prostředky. Opět se jen potvrzuje, že podřadící spojovací výrazy se vyznačují vázaností na vedlejší větu a přemísťují se současně s ní. Parataktické spojovací prostředky nejsou z hlediska syntaktického pevnou součástí struktury ani jedné z vět hlavních, otevírají pozici pro kteroukoliv z obou výpovědí. Toto tvrzení však není absolutní, neboť mezi souřadícími spojovacími výrazy najdeme takové, které jsou závislé na jedné z hlavních vět. Toto kritérium je tedy pouze pomocným hlediskem při vymezení parataxe a hypotaxe.

Ukazuje se, že v parataktickém souvětí je dominantní pozice věty zakotvena v typu spojovacího výrazu. Běličová a Sedláček (1990) rozebírají významový vztah konjunktů, z toho můžeme usuzovat, že pořadí vět nebude možné libovolně zaměnit. Ve slovanských jazycích se disjunktivní vztah vyjadřuje různými spojovacími výrazy, z nichž většina nemůže stát před prvním konjunktem (viz české *nebo/anebo* a *či*). Výraz typu českého *bud'(to)* zaujímá jako součást dvojčlenné spojky pozici před prvním konjunktem, před druhým konjunktem se vyskytuje buď výraz obdobný českému (*a*)*nebo*, nebo *bud'(to)* figuruje jako párová spojka uvádějící oba konjunktivy.

Ve slovanských jazycích najdeme i prostředky, které značí časovou posloupnost – viz typ *načež*; u nich se můžeme domnívat, že opět propůjčují větám ustálené pořadí.

Vlastní příčinný vztah vyjádřený větou vedlejší vykazuje poziční volnost, podléhá aktuálnímu členění. Věty příčinné a důvodové disponují ve svém inventáři stejnými spojovacími prostředky, z tohoto důvodu není dle autorů nutné dělat mezi uvedenými typy vedlejších vět rozdíl. Postpozice zůstává pro tyto věty nepříznakovou variantou, antepozice je příznačná pro prosté příčinné věty. Autoři navrhnou jako vhodnější počítat spojku *neboť* mezi ostatní příčinně-důvodové spojovací výrazy uvádějící vedlejší věty a upozornit na její ustálenou pozici. Vycházejí z analogického řazení tohoto spojovacího výrazu mezi spojky hypotaktické, které je příznačné pro ostatní slovanské jazyky. Mezi slovanskými jazyky panují neshody v možnosti antepozice kauzální věty uvozené obsahovými spojovacími prostředky, zcela volný větosled se v tomto případě připisuje západoslovanským jazykům, ukrajinštině či makedonštině. Pozičně vázané nejsou ani věty uváděné výrazem *zatímco*, které vyjadřují současnost a představují základ pro kontrast.

Víceméně ustálené pořadí vykazují asyndetické infinitivní konstrukce, které suplují vedlejší větu podmínkovou, příklady ukazují na ustálenou antepozici, což signalizuje závislost vedlejších vět (Běličová – Sedláček, 1990, 121).

Vedlejší věta obsahová a účinková uvedena obsahovým spojovacím výrazem bývá postponována. Nepravé vedlejší věty účelové se ve slovanských jazycích též shodně postponují, což se vysvětluje zachováním časové následnosti obou dějů (*Člověk odkládá koupení knihy ze dne na den, aby nakonec od koupě upustil.*) (Běličová – Sedláček, 1990, 151n.).

Atributivní vedlejší věty jsou vždy postponovány za nominální frází obsaženou ve větě řídicí, vztažné zájmeno v těchto větách má z hlediska slovosledu pevné postavení, stojí na začátku vedlejší věty.

Vztažné věty neatributivní povahy se vztažným zájmenem personickým (typ českého *kdo*) jsou rozšířeny po celém slovanském areálu. Plní-li relativní zájmeno *kdo* funkci podmětu (*Kdo zaváhá, nejl*), hodnotí se antepozice těchto vět jako nepříznaková; postpozice je možná, ale příznaková, jde o aktualizované užití (*Tak může mluvit, kdo nic neprožil.*). Pozice vedlejší věty má vliv na obvyklost užití odkazovacího výrazu ve větě řídicí. Autoři konstatují, že u vztažných vět neatributivní povahy převažuje souvětí s vedlejší větou v kontaktním postavení za odkazovacím výrazem, tj. varianta interpozice, resp. antepozice (*Ten, kdo...* – demonstrativum je zde chápáno jako východisko), nebo postpozice (demonstrativum tu představuje jádro) (Běličová – Sedláček, 1990, 173nn.).

U přivlastňovací relativa typu *čí* pozorujeme vázaný větosled, vedlejší věta uvozená tímto výrazem bývá v antepozici (jde typ neatributivní vztažné věty) – *Čí chleba jíš, toho píseň zpívej.*

V *Příruční mluvnici češtiny* (dále též PMČ, 1995) výklad o větosledu zcela chybí, v rámci syntaktického výkladu je možné v textu najít ojedinělé poznámky vztahující se k této problematice. Autoři kladou však důraz na vyložení sémantické charakteristiky jednotlivých typů vedlejších vět, snaží se podat ucelený výčet spojovacích prostředků typický pro různé typy vět vedlejších a významový poměr mezi větami hlavními, zastavují se i u obecných gramatických problémů.

V postpozici stává časová věta s *až*, vedlejší věta s *až* vyjadřuje děj následný k ději věty hlavní. Příčinné věty hlavní s *neboť*, *neb*, *-t'*, *totiž*, *vždyt'* zaujímají na rozdíl od vedlejších vět příčinných vždy místo v postpozici. Vedlejší věty doplňkové následují zpravidla po slovesech s významem široce chápaného smyslového vnímání, což opět naznačuje jejich vázanost na postpozici. Problém vedlejších vět přívlastkových zůstává ve srovnání s ostatními gramatikami zcela neměnný, najdeme je za podstatným jménem, které rozvíjejí, vzhledem k němu jsou vždy postponovány. Spojovací výraz *kdežto*, jímž konfrontuje mluvčí obsahy dvou výpovědí, stává u výpovědi druhé v pořadí, antepozici hodnotí PMC (1995) jako knižní, resp. archaickou. *Jestliže*, *-li* použité v tomto významu uvádí výhradně první výpověď, *když*, *aby* výpověď druhou. V souvětí souřadném nelze větosled měnit, aniž by došlo ke změně smyslu souvětí celku, autoři toto tvrzení explicitně neuvádějí, ale je patrné z výkladu. Z párových spojek v poměru stupňovacím *nejenže-ale*, *nýbrž-ale* uvozuje první z dvojice výrazů výpověď známou, a tedy méně důležitou. Z výměny větných obsahů by vyplýval patrný posun významu. Podobně je tomu u výrazů *natožpak aby*, *což teprve aby*, *neřkuli aby*, kde je sice žádoucí, aby se uskutečnil děj druhé výpovědi, ale tato skutečnost nepřipadá v úvahu.

Petr Karlík (1995) se ve své monografii věnované syntaktické, sémantické a pragmatické problematice souvětí snaží vyložit, vycházejíce právě ze sémantické struktury, komunikační funkce těchto celků. Omezuje se ve výkladu na vybrané typy příslovečných souvětí – na spojení podmínková, příčinná a přípustková, a problematiku větosledu se dotýká jen okrajově. Svou distanci ospravedlňuje tím, že mu šlo především o modelové zachycení uvedených konstrukcí coby „*koherentních textových sekvencí*“. Připouští, že větosled v příčinných souvětích v širším slova smyslu v souhře s dalšími faktory i uvedenými výklady determinuje formu, význam i funkci těchto struktur (Karlík, 1995, 44). V oddíle věnovaném podmínkovému souvětí však nakonec přece jen k jednomu větoslednému problému vyjadřuje⁴⁷, týká se nepodmínkových, konfrontačních spojení s *jestliže* vyjadřujících velký stupeň přesvědčení (Karlík 1995, 83). Věta s *jestliže* může být v těchto souvětích nejen postponována, ale i anteponována na rozdíl od čistě konfrontačních spojení, souvětí má pak příznakový, silně subjektivní větosled.

⁴⁷ Důvodem může být i to, že uvedená souvětí nejsou ostatními mluvnicemi s výjimkou „Skladby spisovné češtiny (1989) reflektována, na což sám poukazuje.

Jestliže tys byl někdy v Římě, tak já jsem byl na Měsíci. Já jsem byl na Měsíci, jestliže tys byl někdy v Římě. (Karlík 1995, 84)

Podle Marie Čechové (2000) podléhá řazení vedlejších vět v podřadném souvětí⁴⁸ dvěma tendencím: vedlejší věta zaujímá buď pozici, která jí náleží v souladu s aktuálním členěním, a její větosled je tedy volný, nebo je pořadí vedlejších vět pevně ustálené a o pozici závislé věty rozhodují další faktory, jako je významový nebo gramatický princip. Podřadné souvětí představuje jako celek jednu jedinou výpověď a jako celek podléhá aktuálnímu členění, tomuto principu podléhají jak věty, tak samotné větné členy. Vedlejší věta se stává jádrem, východiskem nebo součástí jednoho z nich, může tedy zaujmout libovolnou ze tří, resp. dvou⁴⁹ možných pozic: může být anteponována, interponována nebo postponována. Při zachování objektivního pořadí aktuálního členění stojí vedlejší věta v postpozici, představuje-li jádro výpovědi; navazuje-li však vedlejší věta na předchozí kontext a přináší-li známou informaci, je východiskem a jako taková předchází před větou řídicí, stojí na počátku souvětí výpovědi. Jak už bylo výše zmíněno, může být jádrem nebo východiskem třeba jen část této věty vedlejší, shodují-li se věty s konstituenty aktuálního členění, jedná se o ideální případ.

Funkci východiska zpravidla zaujímají, bývají tedy anteponovány vedlejší věty podmětné, příslovečné časové, zřetelové a podmínkové. Antepozice vedlejší věty ovlivňuje často i slovosled věty řídicí, na jejím začátku stává verbum finitum, a to i tehdy, představuje-li

⁴⁸ Kapitulu o syntaxi sepsal Josef Hrbáček. Hrbáček se zásadně vyhýbá termínu podřadné souvětí, tento typ souvětí, tj. spojení věty hlavní s větou vedlejší, nazývá větou složenou. My se však nadále držíme původní terminologie a Hrbáčkův termín v tomto případě nezavádíme.

Hrbáček k některým otázkám větosledu dospěl i ve své publikaci *Nárys textové syntaxe* (1994). Zmiňuje se tu o komentujících závislých větách uvozených podřadicími výrazy *jak, jestli, -li, pokud*, které tvoří jakési přechodové pásmo závislých vět a samostatných výpovědí, zaujímají vzhledem k větě, na níž formálně závisí, libovolnou pozici: *Bydlela, pokud se nemýlím, v Praze. – Pokud se nemýlím, bydlela v Praze. – Bydlela v Praze, pokud se nemýlím.*

Dále tvrdí, že vsuvky nelze anteponovat. Zabývá se též větosledem v souřadném souvětí, důvodové věty uvozené souřadicími spojovacími prostředky *neboť, vždyť, totiž* se na rozdíl od vedlejších vět příčinných vyznačují vázaným větosledem, druhá věta podává důvod, vysvětlení pro děj věty první. Tento vysvětlovací charakter ve větách příčinných chybí, proto je lze též anteponovat. Nepravé vedlejší věty s *(na)místo aby* se vyznačují volným větosledem.

Většinou souvětí je výsledkem souhry čtyř objektivních faktorů, je dán obsahem daných skutečností – např. časovou či prostorovou posloupností, významovým vztahem mezi výpověďmi (druhá pozice je příznačná pro vztahy stupňovací, důvodové a důsledkové), gramatickými vlastnostmi (vázanost nepravých vět vztahných na postpozici, což je však podmíněno i již zmíněným kritériem obsahovým), vůlí autora. Na autorově vůli závisí pořadí vět ve slučovacím souvětí, v němž se pouze vyjmenovávají události či vlastnosti, i v souvětí, v němž se uvádějí rovnocenné eventuality (Hrbáček, 1994).

⁴⁹ Záleží opět na tom, zda budeme interpozici vedlejší věty posuzovat jako svébytnou poziční variantu, nebo zda se pro nás změnila v antepozici nebo postpozici v závislosti na poloze přísudku řídicí věty.

jádro výpovědi. Součástí východiska zpravidla bývají i vedlejší věty interponované. Čechová upozorňuje i na nevhodnost jejich použití v případě, že by svým rozsahem narušovaly souvislost celého souvětí. V postpozici se ve funkci jádra objevují vedlejší věty předmětné, doplňkové, příslovečné účelové a prostředkové.

V složených souvětích s řetězcovou závislostí se kvůli aktuálnímu členění porušuje závislostní rámec: *Domluvili jsme se, že až Jirka přijde, napíšeme spolu dopis mamince* (Čechová, 2000, 326). V těchto případech se zpravidla sejdou dva podřadící spojovací výrazy uvozující různé věty vedlejší vedle sebe, puristické zásahy na odstranění podobných konstrukcí byly již jazykovědným vývojem překonány, proto se o vhodnosti jejich užití vůbec nediskutuje, řeší se tu jen otázka interpunkce, která by běžnému uživateli mohla snad způsobit problém. Čárka se v podobných konstrukcích píše pouze před prvním spojovacím výrazem (Čechová, 2000, 326).

Vedlejší věty podléhající ustálenému větosledu, který je dán zohledněním jiných principů než zřetelem k aktuálnímu členění, stávají převážně v postpozici. Uvedená skutečnost se týká vedlejších vět přívlastkových⁵⁰, příslovečných účinkových, časových s *když vtom, když tu*, předmětných a příslovečných účelových s *ať*, příslovečných srovnávacích s *než* (u nich je postpozice vyžadována především kvůli jejich vázanosti na komparativ určitého adjektiva nebo adverbia), a příslovečných výjimečných uvozených spojovacími výrazy *leđa, leč, než*. Antepozici zpravidla nesnese ani vedlejší věta přísudková. Antepozice je ustálená u vedlejších vět zřetelových navozovacích, jedná se o konstrukce typu *co se týče, pokud jde o*. Závazné postpozici se nevyhnou v podřadném souvětí ani nezávislé vedlejší věty (*Věděl dobře, nikdo mu nepomůže.*) (Čechová, 2000, 326).

V souvětí souřadném koresponduje sled vět s pořadím výpovědí v textu, odráží sled myšlenek, řídí se logikou rozvíjení textu, málokdy jej proto můžeme změnit. Měnit pořadí jednotlivých výpovědí je možné pouze v případě, že jsou prostě vyjmenovávány události, vlastnosti či rovnocenné eventuality. Nejtěsnější formou jsou souvětí s podřazováním, s nepravými vedlejšími větami – nepravé vedlejší věty podléhají ustálenému větosledu a postponují se. Výjimku představuje kontrastně konfrontační spojení se spojkou *jestliže*

⁵⁰ Ty mohou stát i v interpozici, jejich polohu určuje postavení substantiva, ke kterému se vážou a které rozvíjejí.

(*Jestliže v zemi bylo dříve jen 8 nemocnic, dnes je jich zde 49.*), které stojí výhradně v antepozici (Čechová, 2000, 327).

V *Encyklopedickém slovníku češtiny* (2000) najdeme stručné heslo věnované větosedlu, jehož autorkou je Ludmila Uhlřřová. Zvlášť je nastřněna problematika větosedlu v souvěří souřadném a podřadném. Sled hlavních vět v souvěří parataktickém kopřuje logické myšlenkové procesy, sled vět odpovídá sledu myšlenek. Obsahy jednotlivých hlavních vět souřadných souvěřných celků vstupují do vzájemných významových vztahů, a tyto vztahy mohou určovat míru volnosti sledu hlavních vět. Sled myšlenek spojujících se ve vyšší celky se řídí určitými pravidly, jejich narušení, tj. změna pořadí jednotlivých hlavních vět v souvěří zpravidla vyvolává s výjimkou souvěří souřadného s volným řazením skutečností změnu smyslu celé syntaktické jednotky. Nelze zaměnit pořadí vět, jejichž obsahy jsou navzájem ve vztahu důsledkovém. Věta hlavní uvozená nejčastěji spojovacím výrazem *neboť* je důsledkem věty hlavní a má ve větosedlu své pevné druhé místo. Změnou pořadí vět zapřičiníme změnu významového poměru, vztah důsledkový se změní v důvodový a naopak.

V souvěří podřadném podléhá umístění věty vedlejší aktuálnímu členění nebo je její pozice ustálená v souvislosti s působením gramatického slovosledného činitele, podle kterého jistý člen zaujímá ve větě zpravidla totěž místo. Ustálená postpozice se týká vět vedlejších přívlastkových, účinkových, obsahových uvozených spojovacích výrazem *ať* a některých dalších vedlejších vět. *Encyklopedický slovník češtiny* (2000) neposkytuje v tomto směru ucelený přehled větosedlných tendencí, jen v rámci výkladu dané problematiky nastřňuje pár přříkladů. Zmíněn je možný vliv anteponované věty vedlejší na slovosled, postavení verba finita ve větě řídící.

2.3 Shrnutí

Větosedl představuje náplň syntaktického zkoumání, odráží způsob uspořádaní vět v rámci souvěřného celku. Lze jej aplikovat jako doprovodný formální znak či pomocné kritérium pro vymezení parataxe a hypotaxe, pro určení věty hlavní a vedlejší a pro vymezení jejich rozdílného chování. Větosedl nám v tomto směru napomáhá s klasifikací spojovacích prostředků souřadicích a podřadicích.

Základní rozdíl mezi podřadným a souřadným souvěřím z hlediska větosedlu představuje postavení vedlejších a hlavních vět. Ukazuje se, že spojková vedlejší věta může

vzhledem k větě hlavní zaujímat libovolnou pozici, může jí předcházet – být ve vztahu k hlavní větě anteponována, může za ní následovat – být postponována, nebo do ní může být vložena – může být interponována. Podřadná souvětí vykazují volný větosled. Nejvíce patrná je volná pozice vedlejších vět příslovečných, důvod lze hledat v analogické volnosti příslovečných určení ve větě jednoduché. Hypotaktické spojovací prostředky se přemísťují společně s větou, již uvozují, představují z tohoto hlediska její součást:

Počkám na tebe odpoledne před školou, když budeš chtít. Počkám na tebe, když budeš chtít, odpoledne před školou. Když budeš chtít, počkám na tebe odpoledne před školou.

Pořadí spojkových vět hlavních spojených jistým významovým vztahem však zaměňovat nelze, a dochází-li k tomu přece, děje se tak mnohdy na úkor změny významového vztahu nebo smyslu daného souvětí. Hlavní věty uvozené spojovacím prostředkem jsou z hlediska větosledu až na výjimky vázané. Parataktické konjunkce nejsou součástí věty hlavní a nepřemísťují se spolu s touto větou, nýbrž zůstávají na svém místě.

*Počkal na mě, ale příliš se mu nechtělo. Příliš se mu nechtělo, ale počkal na mě. –
Nebojím se, a proto tam půjdu. Půjdu tam, neboť se nebojím.*

Většinou tedy hraje při vymezení parataxe a hypotaxe jistou roli. Není však vždy stoprocentně spolehlivý, a proto musí být nejen v případech, kdy jako jednoznačné měřítko selhává, doplněn o další kritéria.

Některé vedlejší věty si navzdory deklarované volnosti udržují neměnnou pozici, zaujímají vzhledem k větě hlavní pevné místo. Uvedená většinou vázanost může být připisována syntaktické povaze spojovacího výrazu, nebo je důsledkem některého z většinou kritérií.

Zastavme se nyní u kritérií, která umožňují onu volnost, resp. vázanost většinou, a podívejme se blíže na to, jakou měrou a jakým způsobem se uplatňují v obou typech souvětí celků. Vzhledem k tomu, že je většinou součástí problematiky slovosledné, lze pozorovat jisté analogické zákonitosti uplatňující se v obou typech popisů. Především, že se jednotlivé většinou principy mohou prolínat a platit současně, někdy nelze izolovat jeden od druhého.

Svou roli v oblasti většinou sehrává aktuální členění výpovědi, obecně má však pro náročnost daných struktur slabší působnost než v problematice slovosledné. O míře vlivu

aktuálního členění na větosled se lingvisté přou. Věty v souvětí jsou uspořádány podobně jako větné členy ve větě jednoduché. Východisko, kontextově známou veličinu, a jádro výpovědi, novou informaci, představují v ideálním případě celé věty. Informace, které jsou z předchozího kontextu známé, navazují na tento kontext, informace nová, jádro sdělení, následuje až poté. V pozici jádra i východisko se může objevit jak věta vedlejší, tak věta hlavní, záleží i na povaze významového vztahu. Mnohdy závisí na mluvčím, který úsek výpovědi chce sám zdůraznit. O platnosti aktuálního členění se přesvědčíme tím, že týž obsah vyjádříme různými způsoby, přičemž se změní smysl a forma daného souvětí. O tom, co je důležité, rozhodujeme my jako autoři daného projevu, důležitost se odvíjí též od komunikační situace.

*Když přišel domů, byla to první věc, na kterou si vzpomněl. Vzpomněl si na tu věc
teprve, když přišel domů.*

Aktuální členění se výrazně projevuje v případě vět vedlejších, podléhají mu. V roli jádra (J) vystupují obvykle věty obsahové a účelové, pozici východiska (V) zauímají vedlejší věty zřetelové. V případě ostatních vedlejších vět se aktuální členění projevuje v souladu s daným kontextem. Vliv aktuálního členění je možné pozorovat i uvnitř souřadného souvětí, podléhají mu hlavní věty v poměru slučovacím nebo souvětí spojená dvojicí týchž spojovacích prostředků. Přednastavena je jeho platnost i v případě poměru odporovacího.

*Slíbil mi (V), že už se to nebude opakovat (J). Pokud jde o tvůj návrh (V), ještě si to
rozmyslím (J). Protože měl strach (V), neřekl nic (J). Neřekl nic (V), protože měl strach (J).
Ani nám nezavolal (V), ani k nám nepřišel (J). Ani k nám nepřišel (V), ani nám nezavolal (J).*

Aktuální členění je v obou souvětých typech doplněno kritériem obsahové závažnosti, argumentem významovým. Obsahová důležitost je zjiřitelná otázkovým testem, odpovědí je totiž vždy věta na druhém místě. Obsahová důležitost je příznačná pro řazení vět v poměru stupňovacím, omezovacím, odporovacím, vylučovacím, důvodovém, důsledkovém, vysvětlovacím, přípustkovém.

Aktuální členění se někdy ostře střetává s dalším důležitým principem, a to s principem gramatickým. Bývá dále označován jako organická struktura, organický princip, důvod formální, gramatická forma, mluvnické kritérium či mluvnická sounáležitost. Tento princip platí v rámci podřadných souvětí a lze jím odůvodnit vázané postavení některých

vedlejších vět. Tomuto principu podléhají především vedlejší věty přívlastkové, které se těsně váží k jménu, jež rozvíjejí, a které stojí vzhledem k tomuto výrazu vždy v postpozici. Obdobně je tomu i u vedlejších vět srovnávacích, které se postponují ve vztahu ke komparativu příslušného adjektiva či adverbia.

Děti, které si hrají, nezlobí. Nezlobí ty děti, které si hrají.

Aktuální členění nesmí narušit tuto organickou strukturu, musí jí tedy ustoupit. Není-li možné aktuální členění měnit, změnil-li by se se změnou aktuálního členění celkový smysl výpovědi, je třeba umělými zásahy do stavby souvětí pomoci zachování organické stavby.

*Řekl vše po svém příchodu sestře. → *Řekl vše, když se vrátil, sestře. Řekl vše, když se vrátil, své sestře. Řekl vše své sestře, když se vrátil.*

Další větosledné kritérium, které se uplatňuje v obou typech souvětých celků, představuje přirozený pořádek myšlenek, přirozený myšlenkový sled. Každý souvětý celek v sobě odráží naše myšlenky. Mluvčí uspořádává jednotlivé věty v tom pořadí, v jakém mu vyvstávají na mysli, aniž by se hlouběji zabýval pozičními možnostmi daných vět. Struktura souvětí kopíruje naše myšlenkové procesy. Patrný je tento princip uvnitř souřadného souvětí, v němž se obsahy hlavních vět vylučují. Mluvčí řadí děje v tom pořadí, v jakém ho napadají.

Bud' mi pomůžeš, nebo odejdeš. Bud' odejdeš, nebo mi pomůžeš.

V souvětí vylučovacím může ale svou roli sehrát i další větosledný princip – úmysl/záměr mluvčího. Autor může sám volit pořadí vět s cílem zdůraznit určitou eventualitu, určitý děj. Na první místo zpravidla klade možnost, kterou on sám považuje za pravděpodobnější. Úmysl mluvčího se promítá i do stavby podřadných souvětí. Záměr mluvčího se však velmi úzce váže na aktuální členění.

V obou typech souvětích se věty řadí též podle logického vztahu, sledu. Dodržování tohoto kritéria je příznačné pro vedlejší věty časové, jejichž děj následuje, nebo předchází větě hlavní. Věty v souvětí pak řadíme podle jejich logické časové posloupnosti. Logickým vztahem lze vysvětlit též antepozici vedlejších vět podmínkových a zřetelových či postpozici vět příčinných.

Ve složitém souvětí je otázka větosledu mnohem komplikovanější, důvod vyplývá i z délky a složitosti jednotlivých klauzí. V zásadě se tu však uplatňují stejná kritéria jako

v souvětí jednoduchém. Největším problémem zůstává řazení vedlejších vět rozvíjejících větu hlavní, které nejsou ve vzájemném syntaktickém vztahu.

Následující tabulka podává přehled omezené volnosti vedlejších vět v hypotaktickém souvětí podle jednotlivých autorů, závazná postpozice přívlastkových vět je zpravidla posuzována ve vztahu k řídicímu větnému členu, nikoliv k celé řídicí větě:

Tabulka č. 3 – Přehled omezení volnosti vedlejších vět v hypotaktickém souvětí podle jednotlivých autorů

	volnost	postpozice		antepozice		interpozice
		závazná/vázaná	obvyklá/tendence	závazná/vázaná	obvyklá/tendence	
Beneš (1940)		VV účinkové	VV obsahové, účelové a vztažné VV časové s dějem následujícím po ději VH ⁵¹ VV příčinné		VV časové s dějem předcházejícím ději VH	
Bečka (1944)					VV časové s <i>když</i>	
Trávníček (1951)		VV účelové, účinkové, výjimečné (<i>leďaže</i>), odporovací (<i>jenže</i>), srovnávací (<i>jako by</i>)	VV vztažné netázací VV obsahové (antepozice zřídka; při antepozici nutné uvození korelativem)		VV vztažné tázací	VV vztažné netázací, přípustkové, opakově omezovací nebo zřetelové
Hausenblas (1958)	kontrastní <i>zatímco</i> obecně VV vedlejší	<i>kdežto</i> (přehodnocení na souřadící SP, antepozice jako zastaralá) VV účinkové		kontrastní <i>-li</i>		
Svoboda (1961)		nedeterminační věty vztažné VV přívlastkové,				

⁵¹ Beneš (1940, 74) používá při vymezení pozice vět časových slovo „nejčastěji“, nedovedeme odhadnout, zda postavení těchto vět přesahuje hranici 90 % výskytů, již jsme si stanovili v úvodu, proto se přikláníme raději k tomuto větoslednému zařazení. Na vágnost těchto popisů lze však poukázat u všech autorů. Tím se jen dokazuje, že u většiny vedlejších vět se mohou v souvislosti s aplikací jednotlivých větosledných kritérií uplatňovat různé tendence.

	volnost	postpozice		antepozice		interpozice
		závazná/vázaná	obvyklá/tendence	závazná/vázaná	obvyklá/tendence	
		účinkové (antepozice – subjektivní AČ), prostředkové s <i>tak</i> <i>že</i> , věty s <i>než aby</i> , přirovnávací s <i>než</i> , časové s <i>až</i> vyjadřující druhý článek dějového řetězu				
Kopečný (1962)			VV přísudkové, přívlastkové, způsobové, účinkové, přívodních okolností, účelové, doplňkové	VV zřetelové		VV přívlastkové
Oravec (1964)	VV zřetelové VV přísloušné	spojkové VV přísudkové, přívlastkové, způsobové v užším slova smyslu, měrové, účinkové, prostředkové, způsobové omezovací s výjimkou vět porovnávacích spojených párových výrazem <i>čím – tím</i> VV předmětné		časové věty uvozené výrazem <i>jen co</i>	VV účelová VV podmínková	

	volnost	postpozice		antepozice		interpozice
		závazná/vázaná	obvyklá/tendence	závazná/vázaná	obvyklá/tendence	
Šmilauer (1966)		VV podmětne VV s <i>že</i> (antepozice výjimečná)	VV přívlastková, přísudková, předmětová a přísllovečná způsobová			
Bauer – Grepl (1965; 1980)	VV příčinné, důvodové, přístupkové, podmínkové přístupkové, podmínkové volný většleď s mírnou tendencí k antepozici: VV vztažné substantivní, podmínkové, časové (<i>kdy?</i>) volný většleď s mírnou tendencí k postpozici: VV časové	nepravá VV vztažná VV přívlastkové VV účinkové VV časové s <i>když</i> <i>tu</i> a <i>až</i> ve významu <i>dokud ne</i> VV obsahové žádací a účelové s <i>at'</i> V výjimekové s <i>leďa, leč, než aby</i> (výjimečně anteponovány) VV srovnávací s <i>než</i> (je-li ve VV přísudek v kondicionálu a váže-li se VV na komparativ slova <i>raději</i> pak v	VV obsahové VV účelové		podmínkové věty infinitivní (i poziční volnost – vyrovnání se spojkovými VV podmínkovými) VV prostředková (uvozená výrazem <i>tím</i>) VV zřetelové (<i>pokud jde o, co se týče</i>)	

	volnost	postpozice		antepozice		interpozice
		závazná/vázaná	obvyklá/tendence	závazná/vázaná	obvyklá/tendence	
	(<i>dokdy?</i> , <i>jak dlouho?</i>), místní, srovnávací	antepozici)				
Grepl – Karfík (1998)	konfrontační <i>zatímco</i>	věty konfrontační s <i>aby, když</i>	věty konfrontační s <i>kdežto</i> (antepozice knižní)	věty konfrontační s <i>jestliže, -li</i>		
Mistrík (1966)		VV atributivní (postpozice z hlediska řídicího členu) nepravé věty vztažné	VV předmětné, omezovací, výjimečné a účelové		VV časové (kromě vět s <i>kým, pokým</i>), podmínkové, zřetelové VV atributivní	VV atributivní
Žaža (1969)		VV přívlastkové, VV srovnávací závislé na komparativu adjektiva/adverbia (postpozice vzhladem k řídicímu členu) VV účinkové; věty s <i>neboť (užo), tím více než, proto, že; poté, co</i> věty s <i>tehdy jak, mezitím jak</i>	VV obsahové, vztažné, místní a ostatní srovnávací (též vzhladem k řídicímu členu, nevylučuje se ale ani antepozice) VV rozvíjející jednočlennou VŘ nebo jinou než oznamovací VH VV místní VV příčinné, účelové, prostředkové, omezovací – lze i anteponovat		VV časové, podmínkové, zřetelové, částečně i podmínkově přípustkové a přípustkové (výjimka časové věty s <i>jak náhle, tak; zatímco; dokud ne</i>) – postpozice u vět s jednoduchými spojkami, věty si drží funkci východiska věty s <i>místo (toho)</i> <i>aby</i> věty <i>tou mírou, jak</i>	

	volnost	postpozice		antepozice		interpozice
		závazná/vázaná	obvyklá/tendence	závazná/vázaná	obvyklá/tendence	
Havránek – Jedlička (1970)	teoreticky všechny VV		VV předmětné, obsahové a účelové VV přísudkové			
Svoboda (1972)	VV zřetelová nebo výpovědně omezovací s <i>pokud</i> infinitivní VV podmínková a podmínkově omezovací s <i>jestliže</i> , infinitivní fráze podmínkové	VV účinkové, prostředkové s <i>tak, že</i> ; přirovnávací s <i>než</i> , věty s <i>než aby</i> vyjadřující jedinou možnost, věty časové s <i>až</i> vyjadřující druhý článek řetězce, VV přívlastkové VV uvozené výrazy <i>že, aby</i> (podmětné, předmětné, přívlastkové) věty s <i>takže</i> VV s <i>když</i> ve významu příčinně časovém, způsobově časovém a přípustkově časovém	VV navozovací s <i>pokud</i>			

	volnost	postpozice		antepozice		interpozice
		závazná/vázaná	obvyklá/tendence	závazná/vázaná	obvyklá/tendence	
Těšitelová (1983)			VV kromě příslovečných		VV příslovečné (nejsilnější u VV příčinných); v mluv. projevu vsuvky a VV omezovací	
Daneš (1985)	kontrastně srovnávací souvětí se <i>zatímco</i> VV příslovečné účelové s <i>aby</i> VV časové s <i>když</i>	konfrontační <i>aby</i> , kontrastně konfrontační a konfrontační <i>když</i>	účinkově přirovnávací s <i>než aby</i> (antepozice možná při vynechání <i>než</i> a užití <i>na to</i>)	VV zřetelově omezovací s <i>jestliže, -li</i>		
MČ 3 (1987)	věty s <i>místo aby</i> vyjadřující odporovací vztah konfrontační <i>zatímco</i> příčinné/ důvodové VV (<i>protože, poněvadž, jelikož, ježto</i>) VV připustkové VV účelové	konfrontační <i>když</i> , <i>aby</i> VV s <i>když</i> ve vztahu příčinném a prostředkovém VV s <i>tj.</i> parenteze, vsuvkové věty s <i>jak</i> vztahné VV (VV adjektivní atributivní nelze anteponovat před odkazovací výraz)	VV časové s <i>než</i> VV výjimečné s <i>leďaže, leďa, leď</i> věta doplňková VV doplňkové nepřimo pojmenovávající stav (antepozice není vyloučena) predikativní V adjektivní a adverbialní s <i>jako</i> + kondicionál nebo <i>jako když</i>	konfrontační <i>jestliže, -li</i> imperativní a infinitivní podmínkové věty při syntetickém připojení druhé věty (při absenci spojky odpadá omezení) věty navozující téma výpovědi	VV vyjadřující, co mluvčí ví o původci děje v roli gramatického subjektu predikativní věty substantivní s <i>kdo, co</i> vytykáací důrazový opis vyjádřený VV vztahnou s <i>kdo, co</i>	

	volnost	postpozice		anteponice		interpozice
		závazná/vázaná	obvyklá/tendence	závazná/vázaná	obvyklá/tendence	
Běličová – Sedláček (1990)	(tendence k postpozici, anteponice akcentuje cíl) VV s <i>aniž</i> vyjadřující průvodní okolnost, VV nástrojové s <i>že, V s pokud</i> udávající omezení pro uskutečnění děje VH či obeznámenost mluvčího věty zřetelově vymezovací VV důvodové/ příčinné s <i>protože</i> kauzální věty uvozené obsahovými SP (netypické pro všechny slovanské jazyky)	časová posloupnost s <i>načež</i> nepravé VV účelové VV srovnávací (možno) VV atributivní (postpozice vzhledem k nominální frázi)	VV obsahová a účinková uvozená obsahovým SP	asyndetické infinitivní podmínkové konstrukce VV s <i>čť</i>	relativní věty neatributivní s <i>kdo</i>	

	volnost	postpozice		antepozice		interpozice
		závazná/vázaná	obvyklá/tendence	závazná/vázaná	obvyklá/tendence	
	V vyjadřující současnost a kontrast se <i>zatímco</i>					
PMČ (1995)		VV doplňkové (po slovesech smyslového vnímání) VV přívlastkové konfrontační <i>kdežto</i> (antepozice knižní), <i>když, aby</i> VV přívlastkové (vzhladem k řídicímu substantivu)	VV časová s <i>až</i>	konfrontační <i>jestliže, -li</i>		
Karlík (1995)	konfrontační spojení s <i>jestliže</i> vyjadřující velkou míru přesvědčení					

	volnost	postpozice		antepozice		interpozice
		závazná/vázaná	obvyklá/tendence	závazná/vázaná	obvyklá/tendence	
Čechová (2000)	VV přívlastkové, příslovečné účelové, časové s <i>když vtom, když tu</i> , předmětné a účelové s <i>at'</i> , příslovečné srovnávací s <i>než</i> a výjimečných s <i>leđa, leč, než</i> ; nezávislé vedlejší věty (bez formální závislosti), nepravé VV VV přísudková	VV předmětné, doplňkové, příslovečné účelové a prostředkové	VV zřetelově navazovací (<i>co se týče, pokud jde o</i>) kontrastně konfrontační spojení s <i>jestliže</i>	VV podmětné, příslovečné časové, zřetelové, podmínekové		
ESČ (2002)	VV přívlastkových, účinkových, obsahových s <i>at'</i> (chybí úplný výčet)					

3. EMPIRICKÁ ČÁST

Při vlastním výzkumu vycházíme jednak ze závěrů odborných publikací, jednak si klademe vlastní cíle. Zkoumání podrobíme různé typy vedlejších vět v jednoduchém podřadném souvětí a budeme sledovat, do jaké míry je jejich pozice volná, resp. vázaná. Pokusíme se též nastínit, čím je daná volnost, resp. vázanost způsobena. Chceme zároveň porovnat poziční možnosti jednotlivých spojkových syntakticky závislých vět. Očekáváme, že u jednotlivých typů vedlejších vět se potvrdí jejich inklinace k postpozici, či antepozici.

V empirické části využíváme výhradně materiálu z databáze Českého národního korpusu. Vyhledáváme v korpusu SYN2005. Jako kritérium pro vyhledávání uvedených struktur slouží spojovací výrazy. Protože nás zajímají všechny výskyty daného slova bez ohledu na velikost písmen, volíme vyhledávání podle atributu *lemma*. Zkoumání se omezuje na zpracování pěti set náhodně vybraných dokladů, v případě výrazně polyfunkčního spojovacího výrazu zvyšujeme tyto doklady dvojnásobně⁵². Získaná data budou dále mechanicky tříděna, odstraněny budou v první řadě věty, v nichž má hledaný výraz jinou slovnědruhovou platnost, následně pak souvětí tvořená více než dvěma větami. Stranou ponecháme i neukončené souvětí výpovědi a spojení textová.

Při našem zkoumání vycházíme z výčtu spojovacích prostředků, které uvozují jednotlivé typy vedlejších vět. Zachyceny jsou v *Tabulce č. 4*. Tabulka sice beze zbytku neposkytuje absolutní přehled konjunkcí typických pro danou vedlejší větu, což je ve své podstatě nemožné, neboť některé spojovací prostředky se při dané vedlejší větě mohou vyskytovat velmi vzácně, ale usnadňuje vyhodnocování získaných dat. Zároveň zachycuje všechny typy vedlejších vět, které budeme nadále rozlišovat. Spojovací prostředky jsou v této tabulce zpravidla řazeny podle četnosti výskytu. Vybíráme obvykle signifikantního zástupce dané skupiny, při výběru zohledňujeme i závěry učiněné jednotlivými lingvisty. U vybraných vět volíme typově různé spojovací prostředky, abychom se přesvědčili, zda vázanost větosledu nevyplývá z povahy spojovacího výrazu.

Jádrem výzkumu budou tedy tyto typy vedlejších vět: **vedlejší věty předmětné** (uvozené vztažnými zájmeny *kdo, co*; spojkami *zda, aby, at*), **věty podmětné** (uvozené vztažnými zájmeny *kdo, co*; spojkami *zda, aby*), **věty přívlastkové** (s *kde, co, zda*), **účinkové**

⁵² Uplatněno pouze u výrazu *aby*.

(věty s *až, než, aby*), **přírovnávací/srovnávací** s *než, jako by*; **časové** s *až, než*; **účelové** (*aby, at*), **podmínkové** (*-li*), **příčinné** s *protože*, **přípustkové** s *ačkoli(v)*, *ač* a **věty místní** s *kde*. Ze souřadících spojovacích výrazů bude analyzována spojka *neboť* a srovnána s výskytem podřadícího spojovacího výrazu *protože*, který plní v jednoduchém hypotaktickém souvětí obdobnou funkci jako výše uvedená věta hlavní v souvětí parataktickém.

Závěry budou prezentovány formou tabulek, v nichž vždy uvedeme nejprve počet dokladů, pak procentuální výskyt větosledné varianty. Při hodnocení budou výběrově zohledněna jednotlivá větosledná kritéria. V souladu s Žažou (1969) rozlišujeme pouze dvě základní větosledná postavení vedlejších vět: postpozici a antepozici. Kritériem pro přehodnocení věty vložené je nám pozice predikátu v hlavní větě. U přívlastkových vět zohledníme jejich postavení vzhledem k podstatnému jménu, nadále se však budeme držet uvedeného kritéria.⁵³ Očekáváme, že získaná data budou většinou odpovídat učiněným závěrům, ojedinele by se však s postupnou změnou v hodnocení daného spojovacího prostředku mohly objevit jisté odchylky, podobně jako k tomu došlo již dříve u výrazu *kdežto*.

Ve dvou případech⁵⁴ se pokusíme nastítnit situaci, která panuje uvnitř složitěho souvětí. Složitě souvětí je však natolik specifickým a variabilním konstrukčním typem, že i zde své výzkumy do značné míry omezíme. Ze souvětí složitěho budou dále vyhodnocována ta souvětí, v nichž daná vedlejší věta vystupuje v roli věty prvního stupně závislosti.

Zmapovány tedy budou souvětěné struktury tvořené jednou či více větami hlavními, v nichž přímo na jedné z hlavních vět závisí zkoumaný typ vedlejší věty, popř. může tato vedlejší věta rozvíjet obě věty hlavní, sama však nesmí vystupovat v roli věty řídicí pro jinou závislou větu.⁵⁵ Počet hlavních vět považujeme v souladu s lingvisty, kteří se problematikou složitěho souvětí zabývali (viz Bauer – Grepl, 1965, 1980), za kritérium dalšího třídění uvedených struktur.

První typ složitěho souvětí představují konstrukce s jednou větou hlavní, na níž závisí dvě a více vět vedlejších, které nejsou ve vzájemném syntaktickém vztahu, některá z nich může být ještě souřadně rozvíta. Vedlejší věta, která nebude předmětem našeho zkoumání,

⁵³ Žaža (1969) toto kritérium na přívlastkové věty prokazatelně neaplikuje, ale jak se prokázalo v našich závěrech, vyjadřují se někteří lingvisté v souvislosti s přívlastkovými větami i o interpozici.

⁵⁴ S ohledem na komplikovanou polyfunkčnost některých spojovacích prostředků jsme se rozhodli pro výběr těch, které umožňují jednoduchou klasifikaci. Zvolili jsme výrazy *protože* a *jako by*.

⁵⁵ V roli věty řídicí nesmí vystupovat ani věta s ní souřadně spojená.

může v tomto typu souvětí navíc vystupovat jako věta řídící pro jinou větu závislou. Zkoumáme-li například postavení vedlejší věty příčinné s *protože*, počítáme k tomuto typu složeného souvětí i tyto konstrukce:

Pták, který je pohltí, je vyvrhne, <protože> jsou nestravitelní. (1VH – který 2VV – 1VH – protože 3VV)

<Protože> chce komponovat A Pippa tančí, přála bych si, aby se lidsky sblížil s Gerhartem Hauptmannem. (Protože 1VV – 2VH – aby 3VV)

Filmy, které jdou mimo tento trend a ukazují úplně jiná „zvířata“ (podsvětí či narkomany), považují zahraniční profesionálové za divné, naivní a tuctové, <protože> takových filmů viděli na různých festivalech už stovky. (1VH – které 2VV + 3VV – 1VH – protože 4VV)

Samostatnou variantou tohoto prvního typu složeného souvětí, jsou spojení, v nichž hlavní větu rozvíjí pouze dvě, popř. více vedlejších vět stejného druhu. (Stranou opět ponecháváme případy, kdy je jedna ze souřadně spojených vět dále rozvíjena jinou větou závislou.) V složitém souvětí s větou příčinnou odpovídá této druhé variantě následující příklad:

Aarfy se snažil Natelymu pomáhat neustále, <protože> Natelyho otec byl bohatý prominent a po válce mohla být taková známost Aarfymu velice prospěšná. (1VH – protože 2VV + 3VV)

Druhým typem složitého souvětí jsou taková spojení, v nichž se vyskytují minimálně dvě věty hlavní, přičemž tyto hlavní věty mohou být dále rozvíjeny společně jedním typem vedlejší věty nebo může daná vedlejší věta záviset pouze na jedné z nich. Řadíme sem i případy, kdy je každá z hlavních vět rozvíjena samostatně. Tyto konstrukce dále nečleníme, sledujeme pouze postavení zkoumané věty vedlejší vzhledem ke své větě řídící.

Neočekáváme, že z uvedeného výzkumu získáme pouze modelové příklady. Uvědomujeme si, že grafická stránka souvětí je velmi pestrá. Analyzované struktury často disponují velkým množstvím interpunkčních znamének, kombinují se v nich výpovědi z různých rovin, mnohdy tedy mohou nastat problémy s rozhodováním o tom, kde dané souvětí vlastně končí. Proto postupujeme následovně, má-li samostatná věta oddělená odpovídajícími interpunkčními znaménky povahu vsuvky, obsahuje-li informaci jakoby dodatečně pronesenou samotných mluvčím, nezapočítáme ji do souvětě struktury. Představuje-li tato vsuvka samostatnou souvětěnou výpověď, hodnotíme ji jako svébytnou a řadíme ji k odpovídajícímu typu souvětí. Za větu počítáme pouze konstrukce, jejichž základem je přísudek slovesný nebo slovesně jmenný, tj. konstrukce, jejichž součástí je

verbum finitum. Polovětné útvary se sekundární predikací, tj. přechodníkové vazby či infinitivní konstrukce, které vedou ke kondenzaci dané výpovědi, ponecháváme bez povšimnutí.

Zkoumané spojovací výrazy zařazujeme podle abecedního pořadí. V závěru oddílu přineseme shrnutí a vyvodíme závěry pro postavení jednotlivých druhů vedlejších vět.

Tabulka č. 4 – Přehled spojovacích prostředků v jednotlivých typech vedlejších vět

Druh vedlejší věty	Spojovací výraz	Korelativa ve větě řídicí
přísudková	<i>kdo, co, jako by</i>	
podmětná	<i>kdo, co</i> <i>že, zda, -li, aby, když, kdyby, jako by...; kde, kdy, kolik, jak, proč...</i>	<i>(ten);</i> podle MČ 3 (1987) též <i>každý, sám, všichni, vše(chno)</i> <i>(to)</i>
předmětná	<i>kdo, co</i> <i>že, zda, -li, aby, když, kdyby, jestli...; kde, kdy, kolik, jak...</i>	<i>(ten), (to);</i> podle MČ 3 (1987) též <i>každý, sám, všichni, vše(chno)</i> <i>(to)</i> v příslušném pádě; nutné užití – má-li pomoci identifikovat význam slovesa, jež je polysémantické a jehož významy se liší předmětným doplněním; nutné po <i>jen</i> a <i>už</i> – <i>jen to, už to</i>
místní	<i>kde, kam, odkud, kudy</i>	<i>tu, tam, někde, všude, někam, odtud, odněkud, tudy</i> – nebo substantiva s velmi obecným významem – <i>místo</i>
časové	současnost – <i>když, jak</i> (hovor.), <i>až; právě když, zrovna když, ještě když, už když, teprve (až) když, teď když, zatímco, zatím co, mezitímco, mezitím co, co, kdykoli(v), kdy, vždy(cky) když, pokaždé když, jak; dokud, pokud; po (tu) dobu, co; celou dobu, co</i> předčasnost – <i>když, poté, co, poté, když; až; teprve když, až když, teprve až když, kdykoli(v), jakmile, jak</i>	<i>vždy, vždycky, pokaždé hned, ihned, okamžitě, už</i>

Druh vedlejší věty	Spojovací výraz	Korelativa ve větě řídicí
	(místo <i>jakmile</i> v hovor.); <i>jen, sotva, sotvaže, hned jak, jen co, jak jen;</i> <i>od (té) doby, co (kdy); od (té) chvíle, co (kdy); od (toho) okamžiku, co (kdy); co (hovor.)</i> následnost – <i>než, nežli; dříve než, ještě než, prve než;</i> (<i>ještě</i>) <i>před tím/předtím, než; než, dokud, pokud, pokavad, až</i>	
způsobové	<i>že</i> <i>aby, jak</i>	<i>tak, tím, takovým způsobem</i>
srovnávací	<i>jako, jako by, jako kdyby, jako když, jak, jaký</i> <i>než, než jak</i> <i>kolik, co, kolikrát, o kolik, čím, oč</i>	<i>tak, takový; tolik, do té míry</i> <i>jinak, jiným způsobem</i> <i>tolik, tolikrát, o tolik, tím, o to</i>
následkové	<i>že</i> <i>aby</i>	<i>tak, takovým způsobem</i>
měrové	<i>co, seč (knižní), (jen tak) co</i>	
účinkové	<i>že, až, div(že), div že, taktak že, málem že, sotva (že), taktak (že); aby</i>	<i>tak, takový, tolik, natolik</i>
prostředkové	<i>že</i> <i>jak, kolik</i>	<i>tím, tak, podle (toho)</i>
určující původce děje	<i>kdo</i>	<i>tím (ve větě hlavní opisné pasivum)</i>
zřetelové (zřetelově vymezovací)	<i>co se týče/týká, pokud se týká, pokud jde/běží o</i>	
účinkové (zřetelově srovnávací)	<i>než aby,</i> <i>aby</i>	<i>příliš, tuze, moc; málo na to; dost, dostatečně, dostatek</i>
průvodních okolností	<i>aniž, aby, že (by); s tím, že;</i> <i>s tím, aby</i> <i>ať, nechť (knižní)</i>	<i>bez toho</i>

Druh vedlejší věty	Spojovací výraz	Korelativa ve větě řídicí
podmínkové	<i>jestliže, -li, pokud, když, pakli(že); v případě, že/kdyby; za předpokladu, že/kdyby; za podmínky, že; jestli (hovor.), jak (substandardně); kdyby; jen když, také když, tehdy a jedině tehdy když, i kdyby, když už</i> vynechání spojky v ustálených výpovědích	
příčinné (stejný výčet spojovacích prostředků i pro věty důvodové)	<i>protože, poněvadž, jelikož (knižní), jenžto (arch.), anžto (arch.), skrztože/skrz to, že (reg.)</i> <i>že</i> <i>když, tím spíše, že, protože (stejně, beztak, beztoho, takjakotak)</i>	<i>z toho, od toho, za to, nad tím, proto, kvůli tomu, vinou toho, vlivem toho, díky tomu, zásluhou toho, v důsledku toho, následkem toho, vzhledem k tomu, z toho důvodu, z té příčiny</i>
přípustkové	<i>ač, ačkoli(v), třebaže, třeba(s), přestože, jakkoli(v) (knižní), jak, i když přesto, že; navzdory tomu, že; vzdor tomu, že; v rozporu s tím, že; bez ohledu na to, že byť (i) (knižní až arch.)</i>	
účelové	<i>aby, by (arch.)</i> <i>k tomu/od toho/na to/s tím/ proti tomu/před tím, aby proto, aby</i> <i>z toho důvodu/v zájmu toho/ve jménu toho/za</i>	

Druh vedlejší věty	Spojovací výraz	Korelativa ve větě řídicí
	<i>účelem toho/za tím</i> <i>účelem/kvůli tomu, aby</i> <i>(jen) aby</i> <i>že</i> <i>ať, nech, nechť, nechat'</i> <i>(arch.)</i>	<i>s cílem</i> po řídicí větě s imperativem nebo modálním slovesem
doplňkové	<i>jak</i> <i>že, kterak (knižní), an (arch.),</i> <i>aby</i>	
přívlastkové	<i>který, jenž (knižní), jehož,</i> <i>jejíž, jejichž;</i> <i>kde, kam, odkud, kudy;</i> <i>kdy, odkdy, dokdy, když</i> <i>jaký</i> hovor. <i>co, jak</i> + zájmeno 3. os. <i>kdo, co</i> <i>aby, že, zda</i>	 <i>ten, ta, to; někdo, něco</i> <i>to</i>

(Zpracováno podle *Příruční mluvnice češtiny*, 1995, s. 410 – 510)

3.1 Vedlejší věty s *aby*

Náš přehled začínáme podřadící spojkou *aby*. Spojku *aby* jsme zvolili především proto, abychom vyvodily závěry pro postavení vedlejších vět účelových (*Udělal to proto, aby mě rozzlobil.*) v jednoduchém souvětí. *Abý* je však výrazně polyfunkční spojovací prostředek, kromě vět účelových uvádí také vedlejší věty podmětne (*Není možné, abys to neslyšel.*), předmětne (*Řekl mi, abych na něj počkal.*), přívlastkové (*Jeho přání, abych se uzdravil, bylo míněno upřímně.*), způsobové (*Šel tak, aby mu všichni stačili.* PMČ, 1995, 453), následkové (*Udělej to tak, aby to po tobě nikdo nemusel předělávat.* PMČ, 1995, 455), účinkové (*Referoval tak podrobně, aby tomu každý mohl rozumět. Petr nebyl tak zkušený, aby to pochopil.* PMČ, 1995, 459), zřetelově srovnávací (*Byl příliš chytrý na to, aby se dal napálit.* PMČ, 1995, 465), vedlejší věty průvodních okolností (*Nedovedla projít kolem stáje, aby se nepomazlila s telátkem.* Čechová, 2000, 316), věty doplňkové (*Nikdo ho nikdy neviděl, aby se s někým družil.* Čechová, 2000, 319) a nepravé vedlejší věty účelové (*Ulehla, aby už více nevstala.*). Analýze vybraných dat neprospívá také skutečnost, že *aby* může nabývat povahy částice. Kvůli těmto předpokladům zvyšujeme počet náhodných výskytů na 1000 záznamů. Kromě vět účelových vyhodnotíme ještě vedlejší věty předmětne a podmětne, abychom je v závěru mohli porovnat se stejnými typy vět uvozenými vztažnými spojovacími prostředky.

V jednoduchém souvětí jsme zaznamenaly 124 dokladů účelové věty s *aby*, z toho 5 případů reprezentuje nepravé vedlejší věty účelové. Jak vyplývá ze závěrů teoretické části, měly by se účelové věty vyznačovat závaznou postpozicí, nebo by k ní měly přinejmenším směřovat – viz Beneš (1940), Trávníček (1951), Kopečný (1962), Bauer – Grepl (1965), Mistrík (1966), Žaža (1969), Havránek – Jedlička (1970), Čechová (2000). V zásadě volný větosled u účelových vět konstatuje František Daneš (1985) a MČ 3 (1987)⁵⁶. Vázanost na postpozici u nepravých vět účelových jsme zaznamenali u Běličové a Sedláčka (1990) a u Čechové (2000).

Poziční ustálenost nepravých účelových vět potvrdilo všech 5 získaných dokladů, důvod nalzáme v časové následnosti, resp. logické posloupnosti dějů:

⁵⁶ V MČ 3 (1987) se poukazuje na schopnost účelových vět zaujímat místo v postpozici, postavení v antepozici bývá doprovázeno vyzdvížením onoho cíle, k němuž děj věty řídicí dospívá.

*Muž vychází ze své rodiny, <aby> splynul s karavanou, výpravou, mužstvem, táborem, stranou.
Nahlédl do několika dveří, <aby> v ložnici konečně našel jeho původ.
Obživil jsem, <abych> umíral znovu a drastičtěji.*

U „pravých“ účelových vět se potvrdila dominantní postpozice, projevuje se 89,08 % dokladů, pouze 10,92 % (13 dokladů) účelových vět je anteponováno. Tendence k postpozici souvisí, odhlédneme-li od kontextu, s významovou povahou účelových vět (větosedné kritérium sémantické). Účelové věty obsahují cíl, k němuž děj věty hlavní směřuje. Z hlediska aktuálního členění představuje postponovaná vedlejší věta účelová zpravidla jádro souvětne výpovědi, nebo je alespoň jeho součástí. Při antepozici bývá ve funkci východiska:

Údajně nás měli hlídat, aby nám nikdo neublížil. Ve skutečnosti tu ti chlapi byli jenom proto, <abychom> zůstali pěkně pod zámkem.

Srovnej: Progrese však může uplatnit významný vliv v tom smyslu, že posune preferovaný výsledek tohoto voliče mediána (a tím i výsledné rozhodnutí celé skupiny). <Abychom> blíže objasnili tento bod, zavedeme pojmy symetrického a nesymetrického posunu ve struktuře daňových cen.

Příklady postponovaných vět účelových s *aby*:

Jen málokdo cestuje proto, <aby> utratil hodně peněz.

Zvedl je, <aby> na ně dopadlo trochu světla ze svítlny na palubě.

Příklady anteponovaných vět účelových s *aby*:

<Aby> se zjednodušilo vytváření některých typických tvarů dokumentů, mívají editory nabídku předem připravených šablon.

<Aby> přilákal Syřany studující v zahraničí zpět do země, zrušil vysoké pokuty za nepovolený pobyt v zahraničí.

Podle Svobody (1972) je vázanost na postpozici pro předmětné a podmětné věty s *aby* zapříčiněna právě typem spojovacího prostředku. Ostatní autoři shodně uvádějí u vedlejších vět předmětných závaznou nebo obvyklou postpozici, aniž by vymezovali rozdíly v chování jednotlivých spojek – viz Oravec (1964), Mistrík (1966), Havránek – Jedlička (1970), Čechová (2000), Těšitelová (1983).

Získali jsme 66 dokladů pro vedlejší věty předmětné a 21 vzorků pro vedlejší věty podmětné s *aby*. Postpozice vedlejší věty je základním postavením v obou případech. Vedlejší věty předmětné jsou postponovány bez výjimky, podléhají principu aktuálního členění:

Chtěli jsme, <aby> se tam konaly hlavně autorské nebo tematické výstavy.

Vědecké řízení pouze vyžaduje, <aby> přestalo toto flákání.

„Požádali jsme orgány činné v trestním řízení, <aby> prověřily smlouvy uzavírané bývalým starostou Františkem Alexou,“ řekla starostka Marie Zítková.

U vedlejších vět podmětných je antepozice doložena pouze jedním výskytem, jehož větosled je příznakový. Všechny ostatní podmětné věty také následují po větě řídicí, svou roli tu sehrává princip mluvnický (vedlejší věta následuje v některých případech po hlavní větě tázací):

„No jo, ale <aby> se přes vesnice muselo jezdit padesát a venku devadesát, to je trochu přitažený, né?”

Šlo mi dát ještě otevřeněji najevo, <abych> si šel po svých?

Bude nutné, <aby> se vláda rozhodla zřítci se dozoru.

Důležité je, <aby> prášek z Heny byl jemný a bez žmolků.

Našli jsme i 2 doklady pro konfrontační *aby*. Věty s konfrontačním *aby*, užívané hojně ve sportovní publicistice, stojí závazně v postpozici – k tomu Grepl – Karlík (1998), Daneš (1985), MČ 3 (1987), PMČ (1995). Získané vzorky jsou toho důkazem:

To se opět zapsal po hezké Kvašňákově akci na střeleckou listinu Buberník, <aby> o čtvrt hodinu později pro změnu využil jeho odraženého míče ke zvýšení náskoku.

Za stavu 0:3 v rozpětí pěti minut dokonce Horak a Pichler udělali ze zápasu kovbojku, <aby> Fountainova umístěná střela spolu s Vincentovým "hřebíkem" znamenaly solidní vizitku galského kohouta, podpořenou vítězstvím i ve Vídni.

Tabulka č. 5 přináší shrnutí postavení jednotlivých druhů vedlejších vět s *aby*. Podán je, stejně jako u níže uvedených spojovacích prostředků, nejprve konkrétní počet výskytů vedlejší věty v příslušné pozici, po něm následuje procentuální hodnota braná vzhledem k celkovému počtu zkoumaného druhu vedlejší věty.

Tabulka č. 5 – Přehled postavení vedlejších vět s *aby* v jednoduchém souvětí⁵⁷

	postpozice		antepozice	
účelové	106 dokladů	89,08 %	13 dokladů	10,92 %
nepřavé účelové	5 dokladů	100 %	0 dokladů	0 %
předmětné	66 dokladů	100 %	0 dokladů	0 %
podmětné	20 dokladů	95,24 %	1 doklad	4,76 %

⁵⁷ Procenty vyjádřené údaje zaokrouhlujeme kromě jednoznačných případů na dvě desetinná místa.

3.2 Vedlejší věty s *ač* a *ačkoli(v)*

Podřadicí spojka *ač* se v našich výzkumech jeví jako monofunkční spojovací prostředek, který uvádí výhradně příslovečné vedlejší věty přípustkové. Vedlejší věta uvozená tímto prostředkem udává, navzdory čemu se uskuteční, příp. uskutečnil děj věty hlavní; obsahuje okolnost, která je v rozporu s dějem věty řídící.

Příslovečná povaha přípustkové věty vypovídá o její poziční volnosti. K pozici vět přípustkových se konkrétně vyjadřují Bauer s Greplem (1965, 1980) a MČ 3 (1987), obě publikace je shodně řadí mezi věty s volným větosledem. Trávníček (1951) zmiňuje věty přípustkové mezi těmi větami, jež lze vkládat do řídících vět. Vzhledem k tomu, že interpozici hodnotíme jako poziční variantu antepozice či postpozice, můžeme konstatovat, že i Trávníček (1951) vnímá volné postavení vět přípustkových. Žaža (1969) upozorňuje na jistou tendenci koncesivních vět zaujímat místo před svou větou řídící. Očekáváme, že se tedy prokáže poziční volnost uvedených vedlejších vět, směřující k nepříliš výrazné antepozici.

Spojka *ač* je v SYN2005 zastoupena ve srovnání s jinými spojovacími prostředky poměrně málo, nalezeno bylo pouze 3 329 dokladů. Analýza získaných příkladů je ulehčena skutečností, že *ač* nenabývá jiné slovnědruhové platnosti. Přesto našim požadavkům v jednoduchém souvětí vyhovuje pouze 102 náhodně vygenerovaných vzorků. Mezi vyloučenými případy se dost často objevují konstrukce, v nichž *ač* připojuje pouze větný člen, v nichž postrádáme sloveso v určitém tvaru:

Starý pán papírový sáček odmítl rezolutně, <ač> zdvořile, a obě děvčata se jen zahihňala.

Z našich dalších výzkumů vyplývá, že přípustkové vedlejší věty uvozené výrazem *ač*, jež jsou součástí jednoduchého souvětí, mají v zásadě volný větosled, mohou být tedy v souvislosti s požadavky aktuálního členění postponovány i anteponovány. Vedlejší věty přípustkové směřují však, jak dokládá následující tabulka, spíše k antepozici:

Tabulka č. 6 – Postavení vedlejších vět s *ač* v jednoduchém souvětí

postpozice	41 dokladů	40,2 %
antepozice	61 dokladů	58,8 %

Antepozici je možné odůvodnit i významovým kritériem, v rámci příslovečných vět představují totiž věty přípustkové pozadí, na němž se odehrává děj věty hlavní. V souvislosti

se svou antepozicí, či postpozicí nabývají funkce východiska, nebo jádra. Postponované vedlejší věty přípustkové mají nezřídka také povahu dodatku.

Příklady postpozice vedlejší věty přípustkové s *ač* v jednoduchém souvětí:

Ničím se nevyučil, <ač> měl prospěch na základní škole velmi dobrý.

Většina vlastníků jednotek dosud toto daňové přiznání nepodala, <ač> doba 30 dnů již uplynula.

Příklady antepozice vedlejší věty přípustkové s *ač* v jednoduchém souvětí:

<Ač> je to neuvěřitelné, PPU vydali po více než třicetileté existenci své první studiové album.

<Ač> jsme spolu s tajemníkem našeho ústředí Bohuslavem Šulcem z Londýna první poválečnou oslavu 17. listopadu a studentský sjezd v Praze připravovali, na kritické dny jsme se do Československa kvůli pět dnů trvající mlze nedostali.

Jako antepozici často vyhodnocujeme též případy, jež by u mnohých lingvistů byly klasifikovány jako interpozice. Připomínáme, že toto rozhodnutí jsme učinili v souladu s Žažou (1969) a jeví se nám jako jednodušší. Kritériem pro závěrečné vyhodnocení antepozice či postpozice je nám postavení verba finita ve větě řídící.

Příklady interponované vedlejší věty přípustkové s *ač*, které počítáme k vzorkům reprezentujícím antepozici:

V úterý, <ač> hrál přes 40 minut v oslabení, se vzepjal.

Ani soupeř z Porta, <ač> se mohl stále bít o postup mezi nejlepších osm klubů, nepředváděl zarputilou hru.

Pro srovnání uvádíme ještě přehled vět uvozených výrazem *ačkoli(v)*. Domníváme se, že tímto krokem zvýšíme výpovědní hodnotu učiněných závěrů v případě, že se u tohoto výrazu vyskytnou podobné výsledky. Spojka *ačkoli(v)* se též omezuje výhradně na uvádění vedlejších vět přípustkových, někdy mají věty uvozené tímto výrazem povahu vsuvky, tato tendence se projevovala již u výrazu *ač*, jenž bývá klasifikován jako knižní varianta spojky *ačkoli(v)*:

Vincent Lord tušil – <ač> o tom v rozhovoru nepadlo ani slovo – že za zamítnutím stojí ty drobné změny, které bude muset provést ve dvou posledních publikovaných sděleních.

Výsledky empirických šetření jsou v tomto případě obdobné, tudíž se zdá, že pozice vedlejších vět přípustkových se konstituuje nezávisle na typu spojovacího prostředku. 145

dokladů připadá na jednoduché souvětí, z toho 60 % všech záznamů obsahuje anteponovanou koncesivní větu s *ačkoli(v)*. Dále platí to, co již bylo řečeno v souvislosti s *ač*.

Tabulka č. 7 – Postavení vedlejších vět s *ačkoli(v)* v jednoduchém souvětí

postpozice	58 dokladů	40 %
anteponice	87 dokladů	60 %

Příklady postponované vedlejší věty přípustkové s *ačkoli(v)* v jednoduchém souvětí:

Bez obtíží jsem dostala pohodlný pokoj v hotelu U nádraží, <ačkoli> bylo pozdě večer.

Nesla kabelku, <ačkoliv> je to o šábesu zakázáno. Modrá růže se mu teď zdála být něčím strašně vzdáleným, <ačkoliv> se možná nacházela už blízko.

Příklady anteponované vedlejší věty přípustkové s *ačkoli(v)* v jednoduchém souvětí:

<Ačkoliv> už dovršil jedenadvacátý rok, byl stále ještě svobodný.

<Ačkoliv> byla Stauffenbergova rodina urozená a zámožná, poválečné období pro ni bylo těžké.

<Ačkoli> válka teprve začala, městem už pochodovali v osmistupech vojáci v plné polní, uprášení a osmahlí.

3.3 Vedlejší věty s *at'*

Dalším spojovacím výrazem, který byl v SYN2005 vyhledán, je spojka *at'*. O její syntaktickou povahu se lingvisté dost dlouho přeli (k tomu Svoboda, 1961, 248), my ji v postpozici v souladu s novějšími gramatikami (viz PMČ (1995), MČ 3 (1987)) hodnotíme jako hypotaktickou spojku, která může uvozovat vedlejší věty účelové a předmětné⁵⁸. V souvislosti s tímto spojovacím výrazem se soustředíme především na vedlejší věty účelové v jednoduchém souvětí.

Výraz *at'* jsme pro vyhledávání zvolili, abychom ověřili, do jaké míry je jeho pozice skutečně vázaná. O závazné postpozici obsahových vět s *at'* se zmiňuje ESČ (2002), vázanou postpozici příslovečných účelových vět i vět předmětných s *at'* uvádí též Čechová (2000). Oběma typy se však jako první zabýval Bauer s Greplem (1965, 1980), ti dospěli ke stejným závěrům jako později Čechová. Lingvisté se tedy v tomto bodě plně shodují.

Z daného vzorku výskytů výrazu *at'* odstraňujeme v první řadě věty, v nichž nabývá *at'* významu částice: *Hlavně <at'> mi dají už konečně pokoj. <At'> žijí bojovníci chrabré Rudé*

⁵⁸ PMČ se zmiňuje i o užití ve vedlejších větách vyjadřujících průvodní okolnosti viz pozdější výklad.

armády! Mezi ostatními uvedenými doklady představuje věta s *at'* parentezi, nebo v kombinaci s výrazy *nebo*, *či* zapadá do řady souřadících spojek a spojuje hlavní věty v poměru slučovacím či vylučovacím (viz Čechová, 2000, 348n.). Čechová (2000) však toto užití nedokládá žádnými příklady. V PMČ (1995, 468n.) jsou zase tyto kombinace a potažmo i samotný výraz *at'* hodnoceny jako prostředky uvozující vedlejší věty, které vyjadřují průvodní okolnosti děje (*At' psala na stroji, at' se slunila, byla unavena.*). Už pro tuto nejednoznačnou klasifikaci upouštíme od vyhodnocování podobných konstrukcí.

Mezi analyzovanými případy jsme našli 19 dokladů pro postponované vedlejší věty účelové uvozené výrazem *at'*. Tyto vedlejší věty zpravidla skutečně následují po větě řídicí, v níž je přísudkem sloveso v imperativu nebo kombinace modálního slovesa s infinitivem slovesa plnovýznamového, tj. přísudek slovesný složený, jak uvádí PMČ (1995), uplatňuje se tu tedy větosledné kritérium gramatické:

A mladého Jeremyho pošli tam ke mně do bytu ve Wiltshiru, <at'> tam vyzvedne dopis.

Najdi zatím nějaký kus hadru, <at'> zastavíme krvácení.

A ted' si pospěš, <at'> to máme za sebou . . .

„Neměli bychom to překombinovat, <at'> ho nevyplašíme,“ zdůraznil Yurek.

Postponované účelové věty mají z hlediska aktuálního členění opět jádrovou funkci, nebo jsou součástí jádra.

Pro účelovou větu s *at'*, která by se v jednoduchém souvětí vyskytovala v antepozici, nebyl zaznamenán ani jeden jediný výskyt. Je pravda, že při obráceném pořadí vět bychom už výraz *at'* hodnotili jako částici (*Pospěš si, at' to máme za sebou. X At' to máme za sebou, pospěš si.*). V tomto směru se tedy *at'* ještě skutečně plně nezařadilo mezi slovní druh spojky (k tomu i MČ 3, 1987, 494).

Mezi vedlejšími větami s *at'* bylo nalezeno i 12 dokladů reprezentujících věty předmětné. I v tomto případě je v jednoduchém souvětí spojková závislá věta postponována. Našli jsme pouze jednu jedinou výjimku: *Ach, <at'> už přijdou, řekl.* Byla-li by věta s *at'* označena uvozovkami, neváháme a automaticky tento typ vyřadíme. Takto se u něj alespoň zastavíme. Výraz *at'* má pro nás i v tomto případě opět povahu částice a uvedenou větu s *at'* vnímáme jako graficky neoznačenou přímou řeč, nebo jako nevlastní přímou řeč. Svěbytným spojovacím prostředkem uvozujícím vedlejší větu předmětnou se tedy výraz *at'* stává opět až

v postpozici, takže tento případ se vedlejšími větami předmětnými vymyká. V postpozici nabývá funkce jádra souvětí výpovědi:

Tak jsem mu řekla, <at'> je posbírání.

Fertility pověděla Adamovi, <at'> hledá někde zhruba dvě ulice za tiráckým odpočívadlem před Grand Islandem novější zelený chevrolet.

Tabulka č. 8 – Přehled postavení vedlejších vět s *at'* v jednoduchém souvětí

	postpozice		antepozice	
	dokladů	%	dokladů	%
účelové	19 dokladů	100 %	0 dokladů	0 %
předmětné	11 dokladů	100 %	0 dokladů	0 %

Z uvedeného průzkumu vyplývá pouze nejednoznačnost syntaktické povahy výrazu *at'*, nelze z něj však vyvodit závěry obecně použitelné pro postavení vedlejších vět účelových a předmětných. Můžeme však konstatovat, že pokud má být výraz *at'* vnímán jako spojka, musí uvozovat postponovanou vedlejší větu.

3.4 Vedlejší věty s *až*

Výraz *až* může být příslovcem nebo podřadící spojkou uvozující nejčastěji věty časové (*Až přijdeš, půjdeme do kostela. Počkáme, až voda přijde k varu.*) a účinkové (*Křičel tak silně, až ochrptěl.*).

Vedlejší věty časové s *až*, které zachycují děj, který proběhl po ději věty řídicí, stávají obvykle v postpozici (Svoboda (1961); k pozici vedlejších vět z hlediska předčasnosti a následnosti se vyjadřuje i Beneš (1940)). Uvozuje-li výraz *až* vedlejší větu časovou a je-li v této funkci synonymní s výrazem *dokud ne*, váže se tento druh vedlejší věty výhradně na postpozici (viz Bauer – Grepl (1965, 1980), PMČ (1995)). Obecně však většina autorů zastává názor, že vedlejší věty časové inklinují mírně k antepozici (Mistrík (1966), Žaža (1969), Čechová (2000)).

Věty účinkové jsou pro většinu autorů spojeny se závaznou postpozicí (viz Beneš (1940); Trávníček (1951); Hausenblas (1958); Oravec (1964) Bauer – Grepl (1965, 1980); Žaža (1969); Svoboda (1961, 1972); Čechová (2000); ESČ (2002)). Svoboda (1961) ani Oravec (1964) antepozici sice zcela nevyklučují, je však u nich omezena na opravdu výjimečné

případy, podle Svobody (1961) navíc anteponovanou strukturu provází silně emocionálně zabarvený důraz.

Z analyzovaných dat většina případů neodpovídala našim požadavkům, výraz *až* byl totiž nejčastěji užit jako příslovce: *<Až> po několika vteřinách konstatoval: No vida. Vůz s jekotem poskočil a vznesl se <až> skoro k měsíci.* V souvětí jednoduchém vyhovělo našim kritériím pouze 41 případů, z toho 12 dokladů reprezentuje věty účinkové, 29 výskytů připadá na věty časové. Věty účinkové jsou bez výjimky postponovány, působí tu jednak gramatický princip, vázanost na výraz *tak*, který se těsně pojí s verbem finitem řídící věty a nemůže být od něj odtržen, jednak významový činitel, neboť účinek musí být nejprve něčím vyvolán. Z hlediska aktuálního členění jsou navíc tyto vedlejší věty součástí jádra.

Poirot se na ni zadíval tak upřeně, <až> pod přímostí jeho zkoumavého pohledu zrudla.

Svalil se na zem, <až> to zadunělo.

Hladký, sametový, lehce šišlavý hlas ho vyděsil, <až> mu po zádech přešel mráz.

Dědičný pán z Bejšic zmačkal list v prstech, <až> zachrastil.

Věty časové s *až* jsou v jednoduchém souvětí zastoupeny 29krát, z toho 13 vět je anteponováno. Mezi zbývajícimi postponovanými větami najdeme 9 dokladů pro věty s *až* ve významu *dokud ne*:

Dusíme, <až> je maso měkké.

Kaši vaříme asi 15 minut, <až> hodně zhoustne.

V ostatních případech časová souslednost může určovat postavení věty hlavní a vedlejší. Věta, jejíž děj se musí realizovat dříve, bývá anteponována. Ukazuje se však, že to není pravidlem:

<Až> vstanu, budu se připravovat na večerní živé vysílání pořadu S Bárrou v baru na rádiu Frekvence 1.

<Až> jich bude „hodně“, půjdou je prodat do města na trh.

Knížku Anně Masarykové pošlu, <až> se vrátím.

Srbský prezident Milutinović odjede do Haagu, <až> mu skončí mandát.

Z hlediska aktuálního členění představují anteponované časové věty východisko souvětí výpovědi.

Tabulka č. 9 – Přehled postavení vedlejších vět se spojkou *až*

	postpozice		antepozice	
účinkové	12 dokladů	100 %	0 dokladů	0 %
časové	16 (z toho 9 dokladů ve významu <i>dokud ne</i>)	55,17 % (100 %)	13 (z toho žádný doklad ve významu <i>dokud ne</i>)	44,83 % (0 %)

3.5 Vedlejší věty s *co*

Problém, na který narážíme při třídění dokladů s *co*, souvisí s jeho slovnědruhovou platností tázacího zájmena. Mnoho dokladů musí být vyloučeno právě kvůli zmíněné skutečnosti. Připojuje-li tento výraz vedlejší větu ke své větě řídicí, jedná se nejčastěji o vedlejší větu podmíněnou (*Co se vleče, neuteče.*), předmětnou (*Ptal se mě, co budu dnes dělat.*), nebo přívlastkovou (*Leželo tam cosi, co připomínalo kus drátu.* – PMČ, 1995, 494). Zároveň však může být *co* součástí složených specifických výrazů uvozujících vedlejší věty časové – *po (tu) dobu, co; celou dobu, co; poté, co; od (té) doby, co; od (té) chvíle, co; od (toho) okamžiku, co*. Setkáme se s ním i na začátku vedlejších vět srovnávacích (*Čím více se namáhá, tím je mu hůře.*), měrových (*Věra se loudala k tabuli, (jen tak) co noha nohu mine.* – PMČ, 1995, 456), či zřetelových (*co se týče...*). Vzhledem k šíři dotazu zadaného pro vyhledávání, neočekáváme u posledně zmíněných vět příliš velké procento výskytů. Pokud bychom pro ně v budoucnu chtěli vyvodit určité závěry, změníme kritéria tvorby daného dotazu.

Postavení vět s *co* je nutné hledat v poznámkách jednotlivých autorů několikerým způsobem. Podle Trávníčka (1951), který je označuje za vedlejší věty vztažné tázací, inklinují věty s *co* k antepozici, sám však nevyklučuje ani interpozici. Pro nás to tedy opět znamená, že věty s *co* mohou zaujímat v rámci souvětí libovolné postavení vzhledem k pozici verba finita ve větě řídicí. Gramatický princip se uplatní u vztažných vět přívlastkových, v nichž je výraz *co* vázán na pozici řídicího členu. U vět předmětných je akcentována jejich obvyklá či závazná postpozice – viz Oravec (1964), Šmilauer (1966), Mistrík (1966), Havránek – Jedlička (1970), Čechová (2000). V souvislosti s obsahovými a vztažnými větami zastávají stejné stanovisko též Beneš (1940), Bauer – Grepl (1960), Žaža (1969) nebo Běličová –

Sedláček (1990). Výzkumy tedy mohou odhalit poziční volnost vedlejších vět s *co* v roli podmětu či předmětu, u přívlastkových očekáváme vázanost na postpozici vzhledem k řídicímu členu ve větě hlavní. O časových větách jsme se již zmínili, zároveň neočekáváme, že bychom v tomto směru, jak již bylo výše vysvětleno, získali mnoho dokladů, vyhodnocovat je proto dále nebudeme.

V jednoduchém souvětí bylo zaznamenáno 54 dokladů předmětných vět s *co*. Potvrzuje se, že řazení předmětných vět podléhá silně aktuálnímu členění, vedlejší věta předmětná přináší jádro souvětí sdělení. 92,59 % všech zaznamenaných dokladů se vzhledem k větě řídicí postponuje.

A chci s tebou mluvit o tom, <co> budeme dělat o víkendu.

Nevěděla jsem, <co> mám dělat.

A už se zase těším, <co> mi pan Mrkvička po svém tradičním letním studiu zahraničních restaurací připraví.

Pouze ve 4 případech byla zaznamenána antepozice, která je u výrazu *co* méně neobvyklá než u spojky typu *aby* uvozující též vedlejší věty obsahové. Vedlejší věty s *co* mohou tedy vystupovat i v roli východiska:

O <čem> všem jsme se tu hodinku bavili, nemohu dnes říci.

<Co> se tam dělo, to vám opravdu nepovím.

O tom, <co> nás čeká po 1. květnu příštího roku, můžeme polemizovat.

Navíc to, <co> na východ od EU vyvolalo po Schröderově nástupu takový strach, hlásal Kohl před dvěma lety ve volební kampani také.

U podmětných vět vztažných uvozených výrazem *co*, je situace poněkud jiná. V jednoduchém souvětí reprezentuje tento typ 19 dokladů, z toho o něco méně než polovina získaných vzorků (8 dokladů) připadá na postpozici.

Příklady postponované vztažné věty podmětné s *co*:

„Mě by zajímalo, <co> se stalo se spoustou věcí,“ řekla Angela.

Za povšimnutí také stojí, <co> měly všechny tyto proudy ortodoxního myšlení společného.

Příklady anteponované vztažné věty podmětne s *co*:

To, <co> se vykládalo potom při Eichmannově procesu, to taky nebyla pravda.

To, <co> bych se od něj chtěl přiučit v technice, snad přijde nějak samo.

<Co> sejevilo jako soupeření dvou světónázorových systémů, se Masarykovi zároveň personifikovalo v podobě souboje dvou různých - a protikladných - autorit.

V roli přívlaskové věty vystupují věty s *co* v jednoduchém souvětí celkem 16krát. Všechny jsou postponovány samozřejmě vzhledem k řídicímu členu, ale též ve vztahu k predikátu věty hlavní. V prvním případě působí princip gramatický – vztažná věta musí následovat těsně za substantivem, které rozvíjí. Gramatický princip je doprovázen principem aktuálního členění, anteponované vedlejší věty jsou součástí východiska⁵⁹, postponované součástí jádra.

Příklady postponované vedlejší věty vztažné přívlaskové s *co*:

„Nespravuj něco, <co> není rozbité.“

Tohle je nejbáječnější den, <co> jsem kdy zažila.

Tak si víckrát nic nezačíněj s takovými nebezpečnými živly, <co> nosí po kapsách bouchačku!

Mezi zbývajícími souvětími, v nichž se spojují dvě věty jednoduché – jedna v roli věty hlavní a druhá v pozici věty vedlejší, jsme zaznamenali ještě 9 dokladů pro případy, kdy je *co* součástí složené spojky uvozující vedlejší větu časovou: *A cos dělal od té doby, <co> jste se vrátili? Mohu přejít na kojení poté, <co> jsem již začala s umělou výživou? Od té doby, <co> zná Heinze, ji to nutí porodit dítě.* (pro různost těchto časových vět a jejich zanedbatelný výskyt je již dále nehodnotíme); 3 doklady pro věty srovnávací s *čím – tím*: *Nadhodnocení inflace z titulu prodejního zkreslení je tedy tím vyšší, <čím> rychleji změny v prodejní síti probíhají. <Čím> je oblouk klenutější, tím je dotyčný hovornější a bezprostřednější.*, 4 doklady pro vedlejší věty přísudkové: *Po většinu své historie byla tím, <čemu> se říká – klasický německý podnik.*, jeden případ pro větu zřetelovou: *Jsem klidná, <co> se týká výkonnosti.*

⁵⁹ Přestože jsme v našem průzkumu nezaznamenali doklady těchto vět, domníváme se, že nejsou vůbec vyloučené: *Ta kniha, co ji čtu, mě opravdu zajímá.*

Tabulka č. 10 – Přehled postavení vedlejší věty s *co* v jednoduchém souvětí

	postpozice		antepozice	
předmětná	50 dokladů	92,59 %	4 doklady	7,41 %
podmětná	8 dokladů	42,12 %	11 dokladů	57,88 %
přívlastková	16 dokladů	100 %	0 dokladů	0 %

3.6 Vedlejší věta s *jako by*

Dalším analyzovaným spojovacím výrazem je výraz *jako by*. *Jako by* může uvozovat vedlejší větu podmětnou (*Zdá se, jako by celou noc nespal.*), větu příslovečnou srovnávací (*Tváříš se, jako by ti uletěly včely. Mluví, jako by másla ukrajoval. Vypadáš unaveně, jako bys celou noc nespal.*), nebo vedlejší větu přísudkovou (*Obloha byla, jako by ji vymetl.*). V tomto případě bychom se chtěli zaměřit na pozici vedlejší věty srovnávací, bude-li však mezi získanými doklady výrazněji zastoupen i jiný zmíněný typ vedlejší věty, nevylučujeme zcela další analýzu.

O srovnávacích větách uvozených výrazem *jako by* se v souvislosti s jejich závaznou postpozicí zmiňuje Trávníček (1951). Obvyklou postpozicí disponují vedlejší věty adjektivní a adverbialní s výrazem *jako* a kondicionálem i podle MČ 3 (1987). Podle Bauera s Greplem (1965, 1980) se v případě srovnávacích vět vázaný větosled sice neprojevuje, ale obvykle tyto věty následují až za větou řídicí, pro postpozici se vyjadřuje i Běličová se Sedláčkem (1990). Žaža (1969) poukazuje u srovnávacích vět závislých na komparativu na postpozici vzhledem k tomuto řídicímu členu, neodmítá ale ani jejich antepozici. Očekáváme tedy, že získaná data potvrdí tendenci k postpozici zmiňovanou všemi jmenovanými autory.

Z analyzovaných vzorků vyhovělo pouhých 50 dokladů, mezi nimiž je 26 vedlejších vět příslovečných s *jako by* součástí jednoduchého souvětí. Antepozice byla zaznamenána pouze v jednom jediném případě, jinak jsou věty s *jako by* vzhledem k hlavní větě postponovány. Souvětí s anteponovanou větou vedlejší hodnotíme z hlediska větosledu jako příznakové.

Příklady postponované věty srovnávací s *jako by*:

Šel směrem k recepci pomalu a bezstarostně, <jako by> si vyšel na odpolední procházku.

A potom se najednou opět rozjasňovalo, pomalu a postupně, <jako by> někdo slunce řídil reostatem.

Marcela znala Obrnice, <jako by> tu žila od narození.

Vypadalo to, <jako bychom> něco podobného spolu už mnohokrát dělali.

Anteponovaná věta srovnávací s *jako by*:

<Jako by> *jakýsi gombík stiskli, vyskakuje nová černá figurka, advokát Polany Hordubalové, mladý a vzhledný člověk.*

Tabulka č. 11 – Přehled postavení věty s *jako by* v jednoduchém souvětí

postpozice	25 dokladů	96,15 %
anteponice	1 doklad	3,85 %

Na složité souvětí, v němž vystupuje věta s *jako by* v roli věty prvního stupně závislosti, připadá 24 výskytů. Ve všech případech se jedná o větu srovnávací. Situace zde kopíruje výsledky jednoduchého souvětí. Vedlejší věty srovnávací jsou bez výjimky postponovány, následují za svou větou řídicí.

Tabulka č. 12 – Přehled postavení věty s *jako by* ve složitém souvětí

složité souvětí s jednou VH	rozvita více VV bez vzájemného syntaktického vztahu	VV v postpozici	1 doklad	100 %
		VV v antepozici	0 dokladů	0 %
	rozvita souřadně spojenými VV příčinnými	VV postponovány	2 doklady	100 %
		VV anteponovány	0 dokladů	0 %
složité souvětí s více než jednou VH	VV srovnávací vzhledem ke své řídicí větě postponována	21 dokladů	100 %	
	VV srovnávací vzhledem ke své řídicí větě anteponována	0 dokladů	0 %	

Příklad pro složité souvětí s jednou větou hlavní a dvěma větami vedlejšími, které k sobě nezaujímají žádný syntaktický vztah:

Když jsem promluvil, vyskočil, <jako bych> ho probudil ze spánku.

Vedlejší věta časová vystupuje v tomto souvětí v roli východiska, věta srovnávací je součástí jádra souvětěné výpovědi.

Příklad pro složité souvětí s jednou větou hlavní a dvěma souřadně spojenými větami vedlejšími srovnávacími:

Pak se ke všem otočil zády, jako by ho tato zpověď od nich oddělila, <jako by> byl označený cejchem. Tělem, pažemi, hlavou, choulila se k němu, <jako by> ho už nikdy nechtěla pustit a odtrhnout se od něho.

Příklad pro složité souvětí s více než jednou větou hlavní:

Za Pearsonovými zády vešla gorila v modrém blejzru, rozhlédla se, <jako by> naprosto klidně někoho hledala.

Pepita už je tu téměř celý týden a jí to přijde, <jako by> přiletěla včera.

Tehdy pocítil, <jako by> se mu pod nohama zachvěla země, a už si byl jist, že se něco stalo.

V jednoduchém souvětí byl navíc zaznamenán jeden výskyt vedlejší věty přísudkové s *jako by*, který potvrzuje, přestože nemá téměř žádnou výpovědní hodnotu, obvyklou postpozici tohoto druhu (k tomu Oravec (1964); Havránek – Jedlička (1970)):

Bylo mu, <jako by> si rval srdce z těla.

3.7 Vedlejší věty s *kde*

Spojovací výraz *kde* jsme zvolili především proto, abychom zobecnili postavení vět místních (*Pod zemí můžeš kopat uhlí, kde chceš. Kde se pivo vaří, tam se dobře daří.* – Čechová, 2000, 314) v jednoduchém souvětí. Vedle toho však může *kde* uvozovat také věty podmětné (*Není nám jasné, kde vzal tolik peněz.*), předmětné (*Nevím, kde bydlí. Zeptal se mě, kde strávím svátky.*), či přívlastkové (*Poznávám ten dům, kde jsme bydleli.*).⁶⁰ Množina vyhovujících dokladů se navíc sníží o ty případy, v nichž výraz *kde* bude nabývat slovnědruhové planosti tázacího zájmeného příslovce.

Výsledky nakonec dopadly jinak než naše očekávání. Věta příslovečná byla v jednoduchém souvětí doložena pouze 26 výskyty, další 3 doklady připadají na větu

⁶⁰ Čechová (2000, 319) mezi přívlastkové věty počítá i konstrukce typu *Pamatovala si místo, kde stály skupiny studentů.* PMČ (1995) uvádí obdobný doklad mezi větami místními *Na místech, kde kdysi byl asfalt, jsou dnes samé díry.* Zatím tyto doklady ponecháme stranou. Budou-li dané konstrukce přesto zastoupeny, rozhodneme se pro důsledné uplatňování jednoho z výše zmíněných principů.

podmětnou (<Kde> *přesně vysokoškolské středisko bude, zatím není jasné.*), 5 na větu předmětnou („*Pekaři*“ *nám ale zapomněli říci, <kde> na to vezmou miliardy.*). Získali jsme však 118 záznamů pro větu přívlastkovou. Vzhledem k nízkému počtu výskytů tohoto typu vedlejší věty u výrazu *s co*, tedy přednostně vyhodnotíme věty přívlastkové a pak přistoupíme ke klasifikaci postavení vedlejších vět místních.

Vedlejší věty vztahné se vzhledem ke svému řídicímu členu vyskytují bez výjimky v postpozici, vzhledem k postavení verba finita ve větě řídicí však může stát tento člen v antepozici i postpozici. Záleží na tom, je-li součástí jádra nebo východiska dané výpovědi. Ze 118 dokladů tedy splňují všechny případy podmínku postpozice závislé věty vzhledem k řídicímu substantivu. Ve vztahu k predikátu věty hlavní je 104 případů postponováno:

Ticho trvalo celou cestu až ke dveřím jejich bytu, <kde> zanechali stráž.

Našli jsme mezi těmi milióny kilometrů černé Afriky kout, <kde> se ještě nelovilo.

Doktor Florian je doprovodil ke dveřím, <kde> už na ně čekal komorník s jejich plášti přehozenými přes loket.

Pouze ve 14 případech je vedlejší věta přívlastková, v souvislosti s postavením řídicího členu před verbem finitem, anteponována:

Z boční příhrádky, <kde> byl taky hever, vyndal klíč na matky kombinovaný s páčidlem.

Vždyť jen na nalezišti v Jamalu v Severním ledovém oceánu, <kde> se jej těží ročně kolem 200 mld. m2, se zásoby odhadují na 10 bil. m2.

O Vražkovu, <kde> žije na tři sta osmdesát obyvatel, se historické dokumenty poprvé zmiňují v roce 1100.

Příslopečná věta místní se podle většiny autorů vyznačuje volným větosledem, jako ostatní příslopečné věty podléhá principu aktuálního členění. Bauer – Grepl (1965) a Žaža (1969) konstatují mírnou tendenci k postpozici, ta se v naší analýze také prokázala. V jednoduchém souvětí jsme zaznamenali 22 postponovaných vět místních a pouhé 4 případy antepozice. Mezi vedlejší věty místní jsme nakonec počítali i případy, v nichž je v řídicí větě užito široce významově platného výrazu *místo*.

Příklady postponované vedlejší věty místní s *kde* v jednoduchém souvětí:

„Už se nechcem nikdy vracet tam, <kde> nám bylo mizerně,“ prozpěvují si někteří popěvek známého šlágru Lucie.

Sám jsi byl tam, <kde> se to stalo a ani ne moc dlouho předtím.

Příklady anteponované vedlejší věty místní s *kde* v jednoduchém souvětí:

Tam, <kde> jsem, žádné bezpečí neexistuje.

Tam, <kde> borovice voněly nejvíc, se zastavili.

Právě tam, <kde> skončil Vergil svůj 4. eklog, začíná evangelista Lukáš svou polemiku:

Tabulka č. 13 – Přehled postavení vět s *kde* v jednoduchém souvětí

	postpozice		antepozice	
přívlastkové	104 dokladů	88,14 %	14 dokladů	11,86 %
místní	22 dokladů	84,62 %	4 doklady	15,38 %

3.8 Vedlejší věty s *kdo*

Vedlejší věty vztahné uvozené výrazem *kdo* jsem vybrali mimo jiné také kvůli tomu, že je lze srovnat s ostatními prozkoumanými vztahnými větami a vyvodit pro tento druh vět jisté závěry. Vedlejší věty s *kdo* uvozují věty podmíněné (*Kdo se bojí, nesmí do lesa.*), předmětné (*Neví, komu má věřit.*), nebo přívlastkové (*Ať je tam někdo, kdo umí německy.* – PMČ, 1995, 494). Vedlejší věty s *kdo* mohou nabývat funkce důrazově vytykácího opisu, čímž signalizují a vytykají jádro výpovědi (*Byl to on, kdo se mýlil.*). Kromě toho mohou ještě uvádět závislou větu, která určuje původce děje (*Byl zabit tím, kdo ho celý život nenáviděl.* – PMČ, 1995, 463) a následuje po řídicí větě s pasivním tvarem verba finita.

K pozici vztahných vět s *kdo* se na tomto místě už obsáhleji nevyjadřuje, odvoláváme se na to, co již bylo v této souvislosti řečeno o výrazu *co*. Nakonec vyhodnocujeme pouze vedlejší věty předmětné (především kvůli srovnání s větami s *co*) a podmíněné (hlavně pro srovnání s pozicí nevztahných podmíněných vět).

Pro vztahné věty podmíněné bylo zaznamenáno 48 dokladů, z nichž pouze 8 vět vedlejších zaujímá postavení v postpozici:

Jasně bylo také, <kdo> ji asi snědl.

Je skutečně zajímavé, <kdo> projeví zájem o prezentaci.

Otázkou dodnes zůstává, <kdo> ji vlastně podepsal.

Většina podmíněných vět je anteponovaná, z hlediska aktuálního členění je východiskem souvětí výpovědi.

<Kdo> mu uvěří, přijde o peníze.

<Kdo> navštívil poslední dobou čínská velkoměsta, musí být ohromen tamním elánem, tempem a mírou rozvoje.

<Kdo> je unaven Londýnem, je unaven životem.

U vedlejších vět předmětných je základním postavením postpozice. Dokládá to 30 ze 35 získaných dokladů:

Helena myslela na to, od <koho> dostala asi Zuzana v Itálii růži.

Podívej se, <kdo> přichází.

Příklady anteponované věty podmětne:

Tomu, <kdo> v červeném zdivu věže nalezne tři vyryté hvězdičky, se splní tři tajná přání.

<Koho> nedá zavolat, na toho úplně zapomene.

Tabulka č. 14 – Přehled vedlejších vět podmětných s *kdo* v jednoduchém souvětí

	postpozice		anteponice	
podmětne	8 dokladů	16,67 %	40 dokladů	83,33 %
předmětne	30 dokladů	85,71 %	5 dokladů	14,29 %

3.9 Vedlejší věty s *-li*

Výraz *-li* uvádí především vedlejší věty podmínkové (*Nebude-li pršet, nezmokneme.*), o něž nám půjde tentokrát přednostně. Může se však objevit i ve vedlejší větě podmětne (*Není spravedlivé, hodnotíte-li pouze podle vzhledu.*), nebo předmětne (*Jana se zeptala Petra, nemá-li hlad.*). Výjimkou pak nejsou ani hypotaktická konfrontační spojení typu *Ale bylo-li mezi vědci vzrušení, bylo mezi politiky a diplomaty pravé rozčilení* (MČ 3, 1987, 464), která vymezujeme navíc oproti vytvořenému přehledu vedlejších vět podle spojovacích prostředků.

Ze závěrů učiněných v první kapitole vyplývá poziční volnost podmínkových vět. Na mírnou tendenci k anteponici upozorňují Žaža (1969), Mistrík (1966), Oravec (1964), Čechová (2000), Bauer – Grepl (1965). Získané doklady skutečně ukazují na převahu anteponovaných podmínkových vět. To potvrzuje významová povaha expozice vedlejší věty podmínkové ve vztahu k ději věty hlavní. Anteponovaná věty podmínkové jsou součástí východiska souvětne výpovědi. Anteponice je doložena ve 113 ze 130 výskytů:

Sednou- si na veliké strniště, vypadají zdáli jako souvislé plochy sněhové pokrývky.

Je- v bazénu chobotnice, odložíme akci na později.

Nepojedete- aspoň jednu cestu s sebou, nepojedu ani já.

Zajedete- někdy do Prahy, stavte se u mne.

Pro postponované podmínkové věty s *-li* v jednoduchém souvětí získáváme pouze 17 dokladů:

*Sociální život lyskonohů, tetřívků křovinných, rypoušů sloních nebo šimpanzů nepochopíme, budeme-
 jednotlivé druhy zkoumat izolovaně.*

Ženu musí živit muž, chce- být pánem domu.

*Je velmi užitečné naučit psa hlídat různé předměty, například jízdní kolo nebo tašku s nákupem, máte-
 jiné věci na práci.*

Rozdělte žáky do skupin po třech nebo více členech , v nichž si budou vyměňovat a zaznamenávat informace . Diskuse ve skupinkách je vhodná, můžete- žákům poskytnout dostatek času pro zpracování otázek a témat .

Tabulka č. 15 – Postavení vedlejších vět s *-li* v jednoduchém souvětí

postpozice	17 dokladů	13,08 %
antepozice	113 dokladů	86,92 %

3.10 Vedlejší věty s *než aby*

V případě spojovacího výrazu *než aby* je analýza opět usnadněna, neboť tento spojovací prostředek uvozuje většinou, jak prokázala i vybraná data, vedlejší věty účinkové (označovány i jako zřetelově srovnávací, účinkově přirovnávací). Hlavní věta udává jistou neobvyklou míru, s níž se děj věty vedlejší neslučuje (*Byl příliš chytrý, než aby se dal napálit.*), proto v ní obvykle najdeme odkazovací výrazy typu *na to; dost, dostatečně, dostatek; příliš, tuze, moc; málo, moc málo* aj. Zaznamenány byly však i ojedinělé doklady pro větu podmínčnou či předmětnou: *Nezbývá, <než aby> tuto otázku řešili opět zadavatelé ve svých požadavcích na nabídky v rámci zadávací dokumentace.* Ty však pro jejich zanedbatelný výskyt dále nehodnotíme.⁶¹

Věty účinkové stojí podle většiny autorů jen v postpozici. Konkrétně se o spojce *než aby* ve větách účinkových vyjadřuje Svoboda (1961, 1972), podle něj je daný typ vět výhradně postponován. Zmínku najdeme i u Daneše (1985), který též hodnotí účinkově přirovnávací věty s *než aby* jako věty vykazující ustálenou postpozici. Antepozice je podle Daneše (1985) možná zejména při změně spojovacího prostředku, tj. při vynechání *aby* a užití odkazovacího výrazu *na to*.

⁶¹ Věty s *než aby* se však v tomto případě vyskytují bez výjimky v postpozici.

Pro vedlejší větu účinkově přirovnávací s *než aby* bylo zaznamenáno 151 dokladů v jednoduchém souvětí, s výjimkou tří výskytů se všechny doklady objevily v postpozici. Prokázala se tedy deklarovaná vázanost uvedeného spojovacího výrazu na postpozici, svou roli však sehrává i význam vedlejší věty.

Příklady postponované vedlejší věty účinkově přirovnávací s *než aby*:

Všechno to vypadalo příliš krásně, <než aby> to bylo pravdivé.

Jsem příliš unavený a zmatený, <než abych> psal víc.

Ale šok byl příliš silný, <než aby> mohla rozumně uvažovat.

Mám v sobě příliš mnoho pochybností, <než abych> dokázal slepě propadnout nějaké víře.

Ale byla jsem tenkrát příliš šokovaná, <než abych> si zapamatovala jeho jméno.

Giorgione zemřel příliš mladý, <než aby> mohl sklídit všechny plody svého velkého objevu.

Anteponované vedlejší věty účinkově přirovnávací s *než aby*:

<Než aby> musel snášet důsledky svého odhalení, volil raději smrt.

<Než aby> platil takovou sumu, to by raději obíhal auto před každým startem třeba pětkrát.

<Než aby> zahálel, to raději bude dělat i zadarmo.

Ve větě řídicí byl často používán odkazovací výraz *příliš* či *raději*. Nemožnost antepozice, jak již poznamenal Svoboda (1961, 246), tkví především v přítomnosti výrazu *než*. Vystupuje-li přece tato složená spojka v antepozici, je ve větě řídicí, jak koneckonců dokazují i data z korpusu, použit odkazovací výraz *raději*. Zdá se, že pouze v tomto případě je možné vedlejší věty uvozené výrazem *než aby* anteponovat. Jinak je třeba vypustit *než* a přidat korelativum *na to*.

Tabulka č. 16 – Postavení vedlejších vět s *než aby* v jednoduchém souvětí

postpozice	148 dokladů	98,01 %
antepozice	3 doklady	1,99 %

3.11 Vedlejší věty s *než*

Věta s *než* může opět nabývat několikeré syntaktické platnosti, daný výraz uvozuje vedlejší věty časové s dějem následným po ději vyjádřeným ve větě hlavní (na otázku *kdy?* – *Než usnul, pomodlil se.*; na otázku *dokdy?* ve významu *dokud ne* – *Budeš vařit společně se mnou, než se to naučíš sám.*). V první funkci se navíc může kombinovat s jinými výrazy

a vytvářet složenou spojku typu *dříve než, ještě než, prve než; (ještě) před tím/předtím než*. Vyskytuje se však i v souvislosti s vedlejšími větami srovnávacími (typ *jinak/jiným způsobem než – Dopadlo to jinak, než zamýšlel.*) nebo výjimečnými⁶² (zde v kombinaci se spojkou *když = než když – Proto nevěšel jsem nikdy, než když mě pan Žehura zavolal.* Čechová, 2000, 316). V našich dokladech jsme zaznamenali pouze první a druhý typ vedlejších vět.

Co se týče pozice jednotlivých druhů vedlejších vět, bývají obvykle věty časové až na výjimky, mezi kterými se zpravidla nevyskytuje hledaný spojovací výraz, anteponovány (k tomu Mistrík (1966), Žaža (1969), Čechová (2000)). Pouze MČ 3 (1987) se zmiňuje o tendenci časových vět s *než* zaujímat postavení v postpozici. V případě časových vět uvozených výrazem *než* tedy očekáváme jistou variabilitu. Ve významu *dokud ne* bude *než* zcela jistě postponováno, jak už se jednou potvrdilo u výrazu *až*, v ostatních případech může být jeho pozice volná. Vzhledem k tomu, že však tyto časové věty vyjadřují děj následný, mohly by být častěji s uplatněním časové posloupnosti postponovány. Pro věty srovnávací s *než* je příznačné postavení v postpozici (viz Svoboda (1961, 1972), Bauer – Grepl (1965, 1980), Čechová (2000)). Výjimkou z ustálené postpozice jsou pro Bauera s Greplem (1965) věty srovnávací s *než* s verbem finitem v podmiňovacím způsobu vázané na komparativ *raději*.

Statistický přehled získaných dokladů nám kazí skutečnost, že výraz *než* bývá ve velkém množství případů použit jako spojka připojující další větný člen: *Věřil mu víc <než> rodnému bratrovi. Vyznala se v právu lépe <než> Harry Rex.* Nakonec tedy v jednoduchém souvětí zaznamenáváme pouze 18 časových vět, 11 srovnávacích a jednu podmětnou větu s *než* (*Shawovi vteřinu trvalo , <než> se pohnul.*).

Srovnávací věty s *než* se bez výjimky postponují. Jejich postpozici lze vysvětlit tlakem gramatické formy, tento typ vedlejší věty závisí na komparativu, který se těsně váže k verbu finitu řídící věty. Antepozice těchto vedlejších vět by vedla k subjektivnímu charakteru zmíněné struktury:

Ano, zblízka bylo dobro mnohem těžší , <než> jsem si představoval.

Dokonce i tobě se snažím ukazovat silnější a otrlejší, <než> jsem.

„Je tu třikrát více náleží, <než> jsme v souvislosti s předchozím výzkumem z roku 1995 očekávali,“ řekl Právu Jiří Sigl, vedoucí archeologického oddělení hradeckého Muzea východních Čech.

⁶² Následují po záporné větě hlavní a uvádějí výjimečnou situaci.

U časových vět se nepotvrdila tendence k postpozici, postponováno je pouze 8 z 18 dokladů. Anteponované časové věty jsou východiskem souvětne výpovědi:

Podkroví je vhodné zevnitř obložit sádrokartonem. <Než> upevníme sádrokarton, je nutné celé podkroví co nejdokonaleji zatěsnit kvalitní parozábranou.

Daniel Fourment, bohatý obchodník s tapisériemi, měl deset dětí, z nichž Helena byla nejmladší. <Než> se s ní Rubens oženil, chodil s její sestrou Suzanne.

<Než> napadne sníh, mohl by mít pohromadě šedesát zlatých.

<Než> roztál, přehrál správce několik desek s nábožnými písněmi.

A všechno tak krásně pokračovalo až do té doby, <než> jsme se ráno probudili.

Frekvence výměn a nestabilita v takovém „mocenském orloji“ roste až do okamžiku, <než> se ostrá hierarchie otupí.

Tabulka č. 17 – Přehled postavení vedlejších vět s *než* v jednoduchém souvětí

	postpozice		antepozice	
časové	8 dokladů	44,44 %	10 dokladů	55,56 %
srovnávací	11 dokladů	100 %	0 dokladů	0 %

3.12 Vedlejší věty s *protože*

Spojovací výraz *protože* je v ČNK doložen 98 882 výskyty. Z celkového počtu dokladů byl opět vybrán vzorek náhodných 500 případů, z něhož pouze 266 dokladů splňuje kritéria uvedená v úvodu empirické části. Z toho 143 výskytů připadá na jednoduché podřadné souvětí. ;Další třídění dokladů v tomto případě není nijak zvlášť komplikované, neboť hypotaktická spojka *protože* plní pouze jedinou funkci, uvádí výhradně vedlejší věty příslovečné příčinné/důvodové. Uvedené termíny nadále používáme jako synonymní výrazy a distancujeme se od rozlišování dvou svébytných větných typů.

Ze závěrů teoretické části naší práce vyplývá, že postavení vedlejších vět příčinných je podle většiny autorů volné (viz Bauer – Grepl, 1965, 1980; MČ 3, 1987; Běličová – Sedláček, 1990; Hrbáček, 1994). Beneš (1940) se přiklání k postpozici příčinných vět. Žaža (1969) nevyklučuje volnost postavení příčinných vět, ale konstatuje ve shodě s Benešem (1940), že příčinné věty zaujímají většinou místo v postpozici.

Z dokladů vyplývá, že v jednoduchém souvětí skutečně výrazně převládá postpozice vedlejších vět příčinných uvozených výrazem *protože* nad antepozicí, postponováno je 85,31 % příčinných vět. Postponovaná vedlejší věta je součástí jádra souvětne výpovědi.

Jen lehce jsem posnídal, <protože> nervozitou sevřený žaludek se brání přijímat potravu.

Hlavně se ale neplete, <protože> samotná ta vznešená myšlenka nezemřela.

Rád ho vyprávím, <protože> z pohledu jednotlivých účastníků jsou to vlastně příběhy úplně jiné.

Jen ve 21 ze 143 dokladů je preferována antepozice vedlejší věty:

<Protože> Miloš Zeman už nebude hrát v politice žádnou roli, nebudu s ním ztrácet čas.

A <protože> se nacházíte jižně od města, návštěvu či den lze zakončit posezením na hoře Bergisel.

<Protože> jsem také dominantní typ, vypěťm všech sil jsem si uhlídal v naší, teď už dvojčlenné rodině, vůdčí postavení.

Tabulka č. 18 podává statistický přehled četnosti pozice vedlejší věty příčinné v jednoduchém souvětí:

Tabulka č. 18 – Postavení vedlejší věty s *protože* v jednoduchém souvětí

postpozice	122 dokladů	85,31 %
antepozice	21 dokladů	14,69 %

Ve složitém souvětí je situace poněkud komplikovanější. V zásadě však převládá též postpozice vedlejších vět příčinné vzhledem k větě řídicí. Výjimku představuje pouze složitě souvětí, v němž je hlavní věta rozvíta alespoň dvěma různými typy věty vedlejší, které nejsou ve vzájemném syntaktickém vztahu. V tomto typu složitě souvětí se uplatňuje především středové postavení věty hlavní (požadavek souměrnosti, symetrie složitě souvětí) a antepozice vedlejších vět příčinných se vyrovnává s jejich postpozicí:

A <protože> také neměl ani jediného přítele, zvykl si mluvit ke své holi, jako by byla nějaký člověk.

<Protože> je její výskyt nejvyšší u osob starších šedesáti let a takových lidí postupně přibývá, odhadují lékaři, že do roku 2025 bude pacientů kolem dvaceti miliónů.

Srovnej: Kdyby Miloš Havel ještě žil, docela by oželel přátelské sympatie, <protože> se jimi, díky své samolibosti, mohl samozásobit.

Pokud se neučiníš rovným Bohu, nebudeš moci Boha pochopit, <protože> podobně je chápáno podobným.

Zdá se, že v tomto případě o poloze vedlejší věty příčinné rozhoduje nejen aktuální členění, ale též povaha druhé věty závislé a síla její vázanosti na postpozici či antepozici.

Tabulka č. 19 – Postavení vedlejší věty s *protože* ve složitém souvětí

složitě souvětí s jednou VH	rozvíta více VV	VV příčinná v postpozici	12 dokladů	50 %
	bez vzájemného syntaktického vztahu	VV příčinná v antepozici	12 dokladů	50 %
		rozvíta souřadně spojenými VV	VV příčinné postponovány	26 dokladů
	příčinnými	VV příčinné anteponovány	2 doklady	7,1 %
složitě souvětí s více než jednou VH	VV příčinná ⁶³ vzhledem ke své řídicí větě postponována		60 dokladů	83,3 %
	VV příčinná vzhledem ke své řídicí větě anteponována		12 dokladů	16,7 %

Provedli jsme ještě srovnání v postavení vedlejších vět příčinných s postavením vět hlavních s *neboť* v jednoduchém souvětí. Věta s *neboť* může zaujímat výhradně postavení v postpozici. Očekávali jsme, že mluvčí v tomto ohledu nebudou důslední a budou mnohdy významově blízkou hlavní větu anteponovat pod vlivem analogie s větami vedlejšími příčinnými. Naše domněnka se nepotvrdila. Z 500 dokladů jsme totiž zaznamenali 124 výskytů výrazu *neboť* v jednoduchém souvětí, přičemž všechny syndetické věty hlavní zaujímají shodně druhé místo v uvedeném typu souřadného souvětí:

A proto tento národ nikdy nemůže být morálně na výši, <neboť> je pro něj lež normální.

Nominální sazby neříkají celou informaci, <neboť> štědré daňové zákony umožňují firmám podstatně snižovat skutečnou zátěž.

Tabulka č. 20 – Postavení hlavní věty s *neboť* v jednoduchém souvětí

1. místo v souvětí	0 % (0 dokladů)
2. místo v souvětí	100 % (124 dokladů)

⁶³ Eventuelně též několik vedlejších vět příčinných souřadně spojených.

3.13 Vedlejší věty se *zda*

Posledním zkoumaným výrazem je spojka *zda*. *Zda* uvozuje následující druhy vedlejších vět: věty podmíněné (*Je otázkou, zda dnes nastoupí. Není známo, zda... Neví se, zda...*), předmětné (*Čekal, zda mu odpustí. Nevím, zda se ještě někdy setkáme.*) a přívlastkové (*Jeho dotaz, zda nepojedu do Itálie, jsem ignoroval.*). Rádi bychom ověřili postavení všech větných typů, abychom v závěrečné části mohli srovnat poziční varianty těchto druhů vět s větami vztažnými a s větami uvozenými výrazem *aby*. O pozici jednotlivých vět platí, co bylo uvedeno výše. Postpozice předmětných vět jeví se jako pozice základní. Tendence k postpozici se nakonec potvrdila u všech vedlejších vět uvozených touto spojkou.

Nalezli jsem 79 vyhovujících dokladů, které reprezentují vedlejší větu předmětnou, z nich 72 následuje za větou řídicí. Postponovaná věta nabývá funkce jádra:

Podle míry účasti se rovněž dozvíme, <zda> zůstal veřejný prostor elitářským hřištěm.

Lidé se mě pořád ptají, <zda> jsem auto koupil někde v zahraničí.

Zástupce Contactelu však není schopen odhadnout, <zda> by jeho firma nabídla výhodnější cenu než Telecom.

Anteponovaná věta předmětná se v tomto případě vyskytla pouze 7krát:

<Zda> nebyla nakonec vyšší než odměna za sázku, policejní zdroje neuvedly.

<Zda> překročil povolenou 50kilometrovou rychlost v obci, však vyšetřující policisté zatím nesdělili.

Pro přívlastkovou větu jsme zaznamenali 37 vyhovujících dokladů. Všechny přívlastkové věty jsou vzhledem k řídicímu členu postponovány. Postavení celé této konstrukce před verbem finitem zaznamenáváme ve 27 dokladech, v 10 případech jde o postavení antepoziční:

Na dotaz Práva, <zda> se po chystaném rozprodeji flotily ČSPL přeprava zboží po Labi nezastaví, ministr odpověděl: „Jestli bude poptávka, tak rozhodně ne.“

Na dotaz Antonína Bajaji, <zda> se spisovatelům píše lépe o současnosti nebo minulosti, odpověděla nejdříve Květa Legátová.

Dosud trvá spor, <zda> měla být zničena ještě jednou.

Diskuse se také dost zaměřovala na problém, <zda> dr. Bogle nebyl zavražděn nepřátelskými agenty.

Přibližně srovnatelný je i počet vzorků pro podmíněné věty, ty reprezentuje 31 vzorků, z toho 26 vypovídá opět o postpozici:

Napadlo ho, <zda> nejde o nějaké předání myšlenek.

Z tradičního pojetí není zřejmé, <zda> pojem má či může mít nějaké části.

Anteponována je podmětná věta pouze pětkrát:

<Zda> byla jejich obliba ovlivněna více absencí jiné alternativy nebo dobrou zkušeností s jejich trvanlivostí, není dnes důležité.

<Zda> je ovšem on a jeho lidé schopni prorazit ve „velké politice“, je otázkou.

Tabulka č. 21 – Přehled vedlejších vět se *zda* v jednoduchém souvětí

	postpozice		anteponice	
předmětná	72	91,14 %	7	8,86 %
podmětná	26	83,87 %	5	16,13 %
přívlastková	27	72,97 %	10	27,03 %

3.14 Shrnutí empirické části

Z uvedeného průzkumu můžeme vyvodit následující závěry pro postavení jednotlivých typů vedlejších vět:

1) V případě **vedlejších vět příslovečných** se prokázala jejich relativní poziční volnost. Vedlejší věty podléhají obvykle principu aktuálního členění a v této souvislosti bývají postponovány, nebo anteponovány. Aplikovat lze i větosledné kritérium významových vztahů, princip mluvnický a princip časové posloupnosti. U jednotlivých druhů příslovečných vět byla prokázána tato základní pozice:

- a) Postavení **věty temporální** je v zásadě volné. Může být odrazem časové posloupnosti dějů věty hlavní a vedlejší. Vedlejší věty s *než* se obvykle anteponují, věty s *až* mají sklon k postpozici. Vzhledem k prezentované škále spojek uvozujících věty časové a nízkému počtu získaných dokladů pro uvedené případy by si věty časové zasloužily samostatný výzkum, který by dále potvrdil, nebo vyvrátil naši hypotézu.
- b) **Věty místní** jsou doloženy spojkou *kde*, která má v rámci analyzovaného vzorku výrazný sklon k postpozici.
- c) **Přípustkové věty** zastoupené výrazy *ač*, *ačkoli(v)* a **věta podmínková** s *-li* potvrzují tendenci k antepozici. U podmínkové věty je tato tendence výrazně vyšší.
- d) **Věty příčinné** prezentované výrazem *protože* výrazně směřují k postpozici.
- e) **Věty účelové** se blíží k ustálené postpozici. U vět s *aby* jde o tendenci zaznamenanou v 88,24 % případů, účelové věty s *at'* jsou bez výjimky postponovány. U *at'* je třeba hledat důvod především v povaze tohoto spojovacího prostředku, který se plně nezačlenil mezi podřadící spojky. Anteponovaná věta s *at'* ztrácí syntaktickou platnost věty vedlejší, výraz *at'* nabývá slovnědruhové platnosti částice.

- f) Vedlejší **věty účinkové** vykazují jak u spojky *až*, tak u spojky *než aby* ustálenou postpozici.
- g) Vázanost na postpozici se potvrdila i u **vět srovnávacích** s *jako by, než*.
- 2) U **vedlejších vět podmětných** závisí větosled též na principu aktuálního členění. Ukazuje se, že postavení v antepozici je limitováno typem spojky. Zatímco pro podmětné věty uvozené výrazy *co, kdo* se antepozice ukázala jako častější (u vět s *kdo* v 83,87 % dokladů), pro věty s *aby, zda* je tendence k inícialovému postavení v rámci souvětného celku několikanásobně nižší (pro anteponované věty podmětné s *aby* to bylo pouze 4,76 % výskytů).
- 3) Postavení **vedlejší věty předmětné** je opět odrazem aktuálního členění. Předmětná věta přináší vlastní obsah sdělení, je jádrem souvětne výpovědi a v objektivním větosledu bývá obvykle postponována. Tendence se potvrdila nezávisle na druhu spojovacího prostředku.
- 4) Pozice **vedlejších vět přívlaskových** je určena principem gramatickým, tyto věty následují vždy za tím členem věty řídící, který rozvíjejí. V našem průzkumu jsme však pozici celé struktury dále vyhodnocovali vzhledem k postavení verba finita ve větě řídící. U zkoumaných spojek *co, kde, zda*, které v našich příkladech uvozují vedlejší věty přívlaskové, se projevila tendence k postpozici.

Velmi zjednodušeně lze tedy konstatovat, že u vybraného vzorku spojovacích prostředků se pro vedlejší věty potvrdila obecná tendence zaujímat postavení v postpozici.

4. ZÁVĚR

V úvodu naší práce jsme vymezili pojem větosled. Jde o dílčí část slovosledné problematiky, která se zabývá řazením vět řídicích a závislých uvnitř hypotaktických i parataktických souvětí. Ve 2. kapitole jsme nejprve stanovili základní terminologický aparát, o který se naše výklady opírají. Rozebrali jsme též poziční varianty vět.

V oddílu 2.2 jsme formou chronologického přehledu představili práce českých a slovenských lingvistů, kteří ve svých popisech pracují s větosledem. Postupně jsme vymezovali tendence, jimiž se podle jednotlivých autorů řídí postavení vět vedlejších a hlavních uvnitř souvětých celků. Ukázali jsme, jak lze větosled sekundárně využít jako pomocné kritérium při vymezení hlavních a vedlejších vět, souřadicích a podřadicích spojek. Z výkladů vyplývá, že hlavní věty jsou významovým vztahem spojeny příliš těsně na to, aby je bylo možné libovolně pozičně zaměňovat. U vedlejších vět předpoklad poziční volnosti existuje, může však být omezen doprovodnými kritérii, jako je např. tlak mluvnické sounáležitosti (viz například výrazně u vět přívlastkových). Při popisu větosledu vedlejších vět jsme usilovali o nalezení analogií se slovosledem ve větě jednoduché. Nastínili jsme též strukturní typy složitějšího souvětí.

V závěrečném oddílu této části (v podkapitole 2.3) jsme podali ucelený přehled větosledných kritérií a modelovali, jakým způsobem se tyto činitele projevují. Přehled ustálenosti větosledu v podřadném souvětí poskytla *Tabulka č. 3*, která se stala východiskem našich empirických šetření.

V empirické části jsme vymezili struktury, které jsme následně podrobili zkoumání. V databázi Českého národního korpusu (SYN2005) jsme vyhledali 14 podřadicích spojovacích prostředků. Ty jsme doplnili o spojku *neboť*, abychom mohli alespoň částečně srovnat, zda platí učiněné závěry o volnosti a vázanosti větosledu v rámci souřadných a podřadných souvětí. Ověřovali jsme nejprve, zda má daný výraz skutečně povahu spojky a zda v této funkci spojuje dvě jednoduché věty. Ukázalo se, že naše vyjadřování při produkci často odráží kognitivní strukturu myšlení a že jednoduchá souvětí jsou zastoupena řidčeji. Pro vlastní vyhodnocování jsme si vytvořili přehled závislých vět podle spojovacích prostředků, který usnadnil formulace našich očekávání a pomohl klasifikovat jednotlivé druhy vedlejších vět. Přesvědčili jsme se však o tom, že některé vedlejší věty nelze jednoznačně interpretovat.

Výběr spojovacích prostředků představoval zčásti typického zástupce dané skupiny, zčásti jsme vybírali i ty spojky, které ve svých popisech jmenovali ponejvíce jednotliví lingvisté. Usilovali jsme o zachycení větosledu vedlejších vět přívlastkových, předmětných, podmětných a vybraných příslovečných. Interponované věty jsme v souladu s učiněným závěrem nepovažovali za věty s odlišnou větoslednou povahou a vyhodnocovali jsme je v závislosti na postavení přísudku ve větě řídící jako anteponované, či postponované.

Naše hypotéza o vlivu aktuálního členění i sémantiky spojovacího výrazu na větosled se v případě zkoumaných souvětí potvrdila. Ukázalo se, že příslovečné věty disponují v zásadě volným větosledem. Mírná tendence k antepozici (55–65 % získaných dokladů) byla zaznamenána u vět přípustkových s *ač*, *ačkoli(v)*, u vět časových s *než*. Výrazněji se tato tendence projevila u vět podmínkových s *-li*. Postpozice se stala jedinou poziční variantou pro věty účinkové s *až*, účelové s *at'* a srovnávací s *než*. Silná tendence k postpozici se prokázala u vět příčinných s *protože*, účinkových s *než aby*, srovnávacích s *jako by*, účelových s *aby*, místních s *kde*, časových s *až*. U vedlejších vět předmětných se pro všechny spojkové výrazy potvrdila tendence k postpozici. Výsledky šetření u vět podmětných prokázaly, že svou roli může sehrát i spojovací výraz. Zaznamenali jsme kontrastní tendenci vedlejších vět vztahných a spojkových. Ve větosledu vět přívlastkových se bez výjimky potvrdila funkčnost principu mluvnické sounáležitosti, ve vztahu k řídícímu členy byly všechny postponovány.

V úvodu naší práce jsme předeslali, že uvedený výzkum je pouhou sondou do celé problematiky. Naše výzkumy tak otevírají řadu otázek. Zajímavé výsledky by mohlo přinést porovnání postavení vedlejších vět příslovečných s postavením jim odpovídajících větných členů ve větě jednoduché. Podrobnější zkoumání by si zcela jistě zasloužilo i složité souvětí, v němž by mohly být dále hodnoceny možnosti hloubkového rozvíjení jednotlivých vedlejších vět tak, jak se o to pokusil již Štěpán (1977). Zajímavé závěry by mohly přinést i kombinace vybraných dvojic spojovacích výrazů uvozujících různé typy vedlejších vět prvního stupně závislosti v rámci jednoho podřadného souvětí celku.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A DALŠÍCH ZDROJŮ

Použitá literatura:

- BAUER, Jaroslav; GREPL, Miroslav. *Skladba spisovné češtiny*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1965.
- BEČKA, Josef Václav: O souměrnosti složitějších větných celků. *Naše řeč*. 1944, roč. 28, č. 3, 4; s. 45 – 52, 69 – 75.
- BĚLIČOVÁ, Helena; SEDLÁČEK, Jan. *Slovanské souvětí*. Praha : Academia, 1990. ISBN 80-200-0298-7.
- BENEŠ, Josef. Poznámky o pořádku vět v jednom druhu složených souvětí. *Naše řeč*. 1940, roč. 24, č. 3, s. 72 – 80.
- ČECHOVÁ, Marie a kol. *Čeština – řeč a jazyk*. 2. přeprac. vyd. Praha : ISV, 2000. ISBN 80-85866-57-9.
- ESČ = KARLÍK, Petr; NEKULA, Marek; PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002. ISBN 987-80-7106-484-8.
- DANEŠ, František. *Věta a text*. Praha : Academia, 1985.
- GREPL, Miroslav; KARLÍK, Petr. *Skladba češtiny*. Olomouc : Votobia, 1998. ISBN 80-7198-281-4.
- HAUSENBLAS, Karel. Věty se spojkami kdežto a zatímco v dnešní češtině. *Studie ze slovanské jazykovědy*. 1958, s. 133 – 140.
- HAVRÁNEK, Bohuslav; JEDLIČKA, Alois. *Česká mluvnice*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1970.
- HRBÁČEK, Josef. *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny*. Praha : Trizonia, 1994. ISBN 80-85573-51-2
- KARLÍK, Petr. *Studie o českém souvětí*. Brno : Masarykova univerzita, 1995. ISBN 80-210-1084-3.
- KOČIŠ, František. *Zložené súvetie v slovenčine*. Bratislava : Vydav. slov. akademie vied, 1972.
- KOLÁŘOVÁ, Ivana. Takže jako navazovací výraz v souvětích i v souvislých textech a jeho synonymie s výrazy jinými. *Naše řeč*. 2002, roč. 85, č. 2, s. 90 – 97.

- KOPEČNÝ, František. *Základy české skladby*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1962.
- MACHÁČKOVÁ, Eva. K úloze některých spojovacích prostředků v textu (zvl. prostředků s významem odporovacím). *Naše řeč*. 1987, roč. 70, č. 3, s. 113 – 122.
- MACHÁČKOVÁ, Eva. Renesance výrazu nicméně. *Naše řeč*. 1990, roč. 73, č. 4, s. 219 – 220.
- MATHESIUS, Vilém. *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha : Melantrich, 1947.
- MISTRÍK, Jozef. *Slovosled a vetosled v slovenčine*. Bratislava : Vydav. Slov. ak. vied, 1966.
- Mluvnice češtiny 3*. Praha : Academia, 1987.
- PMČ = KARLÍK, Petr; NEKULA, Marek; RUSÍNOVÁ, Zdenka (eds.). *Příruční mluvnice češtiny*. 2. oprav. vyd. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1995. ISBN 80-7106-134-4.
- ORAVEC, Ján. Vetosled v spojkových súvetiach z odborného štýlu. *Československý terminologický časopis*. 1964, roč. 3, s. 1 n.
- SVOBODA, Karel. Parataxe a hypotaxe z hlediska modální výstavby souvětí a z hlediska sledu vět. *Slovo a slovesnost*. 1961, roč. 22, s. 241 n.
- SVOBODA, Karel. *Souvětí spisovné češtiny*. Praha : Univerzita Karlova, 1972.
- ŠMILAUER, Vladimír. *Novočeská skladba*. 2. vyd. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1966.
- ŠTĚPÁN, Josef. *Složité souvětí s řetězcovou závislostí*. Praha : Univerzita Karlova, 1977.
- TĚŠITELOVÁ, Marie a kol. *Psaná a mluvená odborná čeština u kvantitativního hlediska (v rámci věcného stylu)*. Praha : Ústav pro jazyk český, 1983.
- TRÁVNÍČEK, František. *Mluvnice spisovné češtiny. Část 2 – Skladba*. Praha : Slovanské nakladatelství, 1951.
- ŽAŽA, Stanislav. K problematice větosledu a aktuálního členění podřadného souvětí v ruštině. *Čsl. přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů*. 1969, s. 175 n.

Další zdroje:

Český národní korpus – SYN2005. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2005.
Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.